

Journal of New Century Innovations

VOLUME

13

ISSUE-1

*Journal of new
century innovations*

Exact and natural sciences

**Pedagogical
sciences**

**Social sciences
and humanities**

**Engineering and
Medical Sciences**

AREAS

ISSN (p): 2181-3671

ISSN (e): 2181-368X

Google
Scholar

newjournal.org

JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS

VOLUME – 13 | ISSUE - 1

SEPTEMBER - 2022

Google
Scholar

ICI JOURNALS
MASTER LIST

TAYYORLOV GURUHLARDA MARKAZLAR BILAN ISHLASH TAMOYILLARI

Abdurasulova Malohat Abdurasulovna

*Qashqadaryo viloyati. Qarshi shahar
18- DMTT tayyorlov guruh tarbiyachisi*

Annotatsiya: Men bu maqolamda har bir o'sib kelayotgan yosh avlodni qiziqishlarini hisobga olgan holda mehnatga kasb yo'naltirishning bog'chadagi bug'ini bu markazlar bo'lishini aytib o'tganman .

Kalit so'z: Tarbiyaachi, markaz, qiziqish, mehnat, ota – ona, hohish, kasb, sharoit.

Tayyorlov guruhdagi bolalar aqlan ish ko'radigan yoshda bo'lishadi. Bolalarning qiziqishlariga tayangan holda markazlarga yo' naltiriladi. Yoki o'zi hohlamasada qiziqtirib qiziqishini oshirib borish kerak.

Markazlar bu farzanlarimiz rivojlantiruvchi muhiti hisoblanib bu muhitni tashkil etish ota-onalar , tashkilot rahbari hamda ilmiy pedagoglar yordami asosida maktabgacha ta'lim tashkilotida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning Yoshi, individual xususiyatlari va ehtiyojlari, shuningdek mintaqaning madaniy va tarixiy xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Rivojlantiruvchi muhitga quyidagilar kiradi. Mazmunan boy- davlat o'quv dasturining mazmuniga mos kelishi, materiallar, jihozlar va xona bino tashqarisidagi inventarlarning xilma- xilligi; Tarbiyalanuvchilarni o'ziga tortadigan o'yinchoqlar albatta xayotga xavf solmaydigan buyumlar mavzuga doir bo'lgan qiziqarli plakatlar bilan ishlash.

Xavfsiz barcha elementlarni ulardan foydalanishning ishonchliligi va xavfsizligini ta'minlash talablariga muvofiqligini nazarda tutadi.

Hammabop tarbiyalanuvchilar , shu jumladan, alohida ta'lim olish ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar uchun ta'lim tarbiya jarayonida foydalaniladigan barcha faoliyat turlarini ta'minlaydigan o'yinchoqlar qo'llanmalar, resurslar bilan ta'minlanganligini aytib o'tish joizdir.

Vazifalariga keladigan bo'lsak.

Bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan ehtiyojni shakllantirish;

Individual manfaatlarni qo'llab – quvvatlash

Fikrlash jarayonlarini va kognitiv qiziqishini faollashtirish

Rivojlanish faoliyati

Nostandart holatlarda samarali harakatlarga tayyorlikni rivojlantirish

Tashabbuskorlikni rivojlantirish, o'z fikrlarini ijodiy ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish

Bolalarni texnik va badiiy ixtiro bilan tanishtirish

Visual- majoziy idrokni rivojlantirish

Xotirani nozik vosita ko'nikmalarini, fikrlash, tasavvurni rivojlantirish

Kommunikativ ko'nikmalarni muloqot qobiliyatini va jamoaviy ijodkorlikni rivojlantirish

Bolalarda izlanish va kognitiv faoliyatni rivojlantirish istiqbollarini kengaytirish.

Barkamol shaxsni rivojlantirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofda dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko'niklari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayonida qo'shilish imkoniyatini berishdir .

Bugungi globallashtirish davrida har sohada bo'lgani kabi, ta'lim tizimida ham misli ko'rilmagan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Bu esa o'z navbatida ta'lim oluvchilardan tezkorlik, intilish, tinimsiz o'z ustida ishlashni talab qiladi. Bolaning 1-sinfga borishi maktabgacha davrining tugab , kichik maktab yosh davrining boshlanishi, yangi muhit va shart- sharoitlar bilan bog'liq bo'ladi. Bolani maktab ta'limiga muvaffaqiyatli o'tishi uchun biz tarbiyachilar bolalarni har taraflama yaxshi bilim ko'nikmalarini rivojlantirishimiz kerak har bir markaz bolaning bir iqtidorini ochib berishga qodirdir shuningdek markazlar tarbiyalanuvchilarni o'sishda to'xtab qolmasliklarini ham ta'minlaydi.

Bir so'z bilan aytganda maktabgacha ta'lim tashkilotidagi sog'lom muhit hamda rivojlantiruvchi markazlar bor ekan bolalar bemalol mustaqil bilim olishadi va atrofga ham targ'ibot qila olishadi.

Nafaqat bolalarga bilim berish va ularni rag'batlantirib borish ham kerakdir misol uchun

Maqtamoq- bolani uning o'ziga yoki boshqalar oldida yaxshi tomonlarini ko'rsatib gapirmoq, yaxshi qilib ko'rsatmoq. Taqdirlamoq bolani qadrlamoq munosib erishgan yaxshi natijali tashabbusi uchun baholamoq, bolaga uning qadri bor ekanligini sezdirmoqlik bolani yanada undashga o'rganishga harakat qilish tuyg'ularini oshiradi. Biz tarbiyachilar xech nimani unutib qo'yishga xaqimiz yo'q chunki biz yosh nihollar bilan faoliyat olib boramiz .

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ilk qadam davlat o'quv dasturi 2022 yil.
2. Maktabgacha tayyorgarlik 2014 yil.
3. Maktabgacha ta'lim metodikasi 2022 yil.
4. 3-7 yoshli bolalarni ma'naviy tarbiyalash bo'yicha metodik tavsiyalar.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH DARSLARINI TASHKIL ETISH NAZARIYALARI

Choriyeva Mavjuda Bayramali qizi
Qashqadaryo viloyati Nishon tumani
18-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi
Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolamda boshlang'ich sinf bolasining o'qishdagi erkin muloqati, undagi qiziqishi, xotira kengligi hamda o'qish metodikasi adabiy ta'lim metodikasi sifatida ish ko'rish lozimligi, boshlang'ich sinfda o'qish adabiyot o'qitish sestimatik kursiga tayyorlovchi predmet sifatida o'qitilishi aytib o'tilgan.

Kalit so'z: Sinf, metodika, ta'lim, maktab, ko'nikma, o'qituvchi, mahorat.

Hozirgi adabiy ta'limni o'qitishda maktab oldiga o'sib kelayotgan yosh avlodni yuz yillar oldindan insoniyat tarixi davomida yaratilgan va shu vaqtgacha to'ldirib kelingan madaniyatni egallash, bolani real hayotga tayyorlash, ongli ravishda kasb tanlashiga erishish, o'quvchilarni atrofdagi kishilar bilan madaniyatli muomala qilishga o'rgatish talabini qo'ymoqda.

Adabiyot inson ichki go'zalogini ochib beradigan hilqat hisoblanadi. O'quvchilarning ongini go'zal qiladigan hamda erkin fikrlashga undaydigan fan bu o'qish adabiyot darsliklari hisoblanadi.

Ifodali o'qish shu jumlasidandir. Hikoyani bir qismini ifodali o'qitiladi. Eng yaxshi xikoyachi tanlovi. Hikoya matnga yaqinlashtirib qayta hikoyatiladi.

Kim ko'proq o'qiydi musoboqalari uyishtirishlar esa o'quvchilar zexnlarini yaxshilaydi. Hikoyalar o'qitish metodikasi ham o'z ichiga oladi.

Hikoya kichik hajmli badiiy asar bo'lib, unda kishi hayotidagi obrazlar talqinlangan bo'lib bu o'quvchilarni dunyo qarashini kengaytiradi va o'zgarishiga sabab bo'ladi desam adashmayman. Boshlang'ich sinflarda hikoyani o'qishga bag'ishlangan izohli o'qish darslarida o'qilgan hikoya mazmunini ochish, lug'at ustida ishlash, o'qilgan matnni qayta hikoyalash kabilar asosiy ish turlaridan hisoblanadi. Hikoya mazmuni odatda savollar asosida tahlil qilinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hikoyalar orqali o'zlari ham erkin hikoya tuzadigan nutqi ravon o'quvchilarga aylanishadi.

She'r yodlash maqol, topishmoqlar ham shular jumlasidan har bir berilgan topshiriqlarni uyga vazifa sifatida ham berib borilsa o'quvchilar bu topshiriqlarni bajarish uchun asarni bir necha marta o'qiydi. O'qish ko'nikmalari takomillashadi. Asar mazmunini qayta hikoyalash yuqorida aniqlagan so'z va iboralarini nutqida qo'llaydi, nutqi rivojlanadi.

Matn ustida ishlash tarbiyaviy xulosa chiqarish bilan yakunlanadi. Bunda asar qahramonlariga tavsif beriladi, bu orqali o'quvchilar o'zlariga hozirgi davr nuqtai nazar bilan yondashib tegishlicha hulosa chiqaradilar;

Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarining tashkil etilishining yana bir turi bu sahnalashtirilgan teatrlar sahna ko'rinishlari asosida bo'lishidadir, o'qish darsi o'quvchilarning nutqiga katta ta'sir qiladi. Hikoya mazmunan boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mos janr hisoblanadi. Kichik yoshdagi o'quvchilarni qahramonlarining xatti-harakati, tashqi ko'rinishi, portret tasviri, voqea- hodisalari haqidagi hikoyalar ko'proq qiziqtiradi.

Shuning uchun bolalarni badiiy asar turi bo'lgan hikoya bilan tanishtirish uning syujetining tushuntirishga bog'lab olib boriladi. Bir so'z bilan aytganda boshlang'ich sinfda olingan barcha bilimlar kelajaklarimizni qay manzilni tanlashlarini belgilab beradi. Shuningdek muomila madaniyati, nutq faoliyatini rivojlantiradigan fanlar esa jamiyatda o'rin topishiga yordam beragi hozirgi zamon talabi bo'lgan ravon nutqlilik mustaqil yoshlarimizni belgilab beradi, buning uchun biz malakali kadrlar yosh avlodni savodga tayyorlashdan charchamaymiz.

Yurtimizda ko'zatilayotgan islohatlar natijasi biz yosh pedagog kadrlar orqali nomoyon bo'lishi yosh avlodni bilimga savodga to'la tarbiyalashimiz kerakligi biz uchun g'ururdir, buning uchun o'quvchilarning imkoniyatlarini va asosiy faoliyatlarini hisobga olgan holda o'qitishning har bir bosqichida maktab adabiy ta'limini tayanch maqsadlarni belgilab olish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. K.Qosimova va b. Ona til o'qitish metodikasi. Nashr 2019.
2. G'ulomov X. O'quvchilarning matn ustida ishlashi. Til va adabiyot ta'limi. 1994.
3. Bakiyeva H. Boshlang'ich sinflarda so'z ustida ishlash metodikasi.T- Istiqlol 2013.

KATTA GURUHLARDA MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH

Xudoynazarova Xusnora Lafasovna

*Qashqadaryo viloyati. Qarshi shahri
18- DMTT tayyorlov guruh tarbiyachisi*

Annotatsiya: Bizga ma'lumki maktabgacha ta'limga qo'yiladigan. Davlat talablari va Bolajon tayanch dasturi asosida 5-7yoshdagi bolalar son, sanoq, geometrik shakllar, miqdor, vaqt, fazo haqida boshlang'ich bilimlarni oladilar. Nafaqat kitoblar talablar asosida balki tarbiyalanuvchining bilim ko'nikmasini ham yetarlicha bo'lishi kerakligi aytilgan.

Kalit so'z: Bola, qiziqish, mehnat, idrok, malaka, ota-ona, tarbiya. Inson tafakkurini nihoyatda ko'chli bo'lib, bu kuchni beqiyosligi uning yoshligidan bilimlarni qanday va qancha o'zlashtirishiga juda bog'liqdir.

Maktabgacha yoshdan bolalarda matematik bilimlarni yetarli bo'lishiga kata ahamiyat berish muhimdir. Ilk matematik tushunchalar bolalarning yoshiga mos tarzda qiziqarli qilib o'rgatilsa, samarali natijalarga erishiladi. Bolalar umumiy bilimlar bilan birgalikda o'ziga bo'lgan ishonch, mustaqil fikrlash, o'z fikrini chiroyli ifoda eta olish kabi fazilatlar shakllanadi. Shu sababli biz pedagoglar ham intilishiniz kerak, bolani, har qanaqasiga ham faqatgina bog'chada tarbiyachigina miyasiga kirib ta'sir o'tkaza oladi. Shuningdek bolaga tasavvur o'lchovlarini shakllantiradigan ham biz.

Qo'shish, ayirish, teng sonlarni kata kichikligi to'rtburchak tomonlarinig nechta bo'lishi, geometric shakllarning farqlashi tez va ko'proq o'rganish bolalarning matematikaga qiziqishini ortiradi.

Masalan misollar bilan rang – barang ko'rgazmalar bilan olib borilgan faoliyat bolaning esida qolishiga sababli bo'ladi. Misol uchun rasm asosida tasvirlang. Bog'da gullar ochildi, nechtesi qizil rangda nechtesi oq rangda ekanligini hisoblang bolajonlar.

Lola bog'da nechda daraxt borligini sanadi. Daraxtlar 20 ta ekan 3 tasi olma daraxt, 6 tasi olcha daraxt, qolgani xurmo daraxt ekan misol nechta daraxt qoldi sanalmagan degan misollar tariqasida bolalarga faoliyat mash g'ulotlarini olib borish zarur deb o'ylayman .

Elementar matematika bilish jarayoning rivojlanish soxalariga kirib. Geometrik shakllarni biladi va predmetlarda ularni ajratadi. Predmetlarni uzunligi, eni, qalinligi, balandligi bo'yicha taqqoslaydi. Muloqat vaqtida matematik atamalardan foydalanadi.

Belgilar tizimini biladi (raqamlar va =, +, - belgilaridan foydalanib)1 dan 10 gacha bo'lgan sonlarni to'g'ri va teskariga sanaydi.

Predmetlarni soni va umumiy miqdori bo'yicha taqqoslaydi. Predmetlar guruhlarining tengligi va tengsizligini aniqlaydi va ularni o'zaro taqqoslaydi.

Bolaning xech qachon majburlamaslik kerak ilojini topsa bolani qiziqirsagina kasb tanlashda o'zi xohlagan kasb qiziqishni ko'rsata beradi.

Matematik nazariyalar kamlik qilibgina qolmay tarbiyalanuvchilar ko'proq o'quv qurollari slaydlar, materiallar orqali bilishadi va esda qolishi oson bo'ladi. Bolalar maydonchasiga chiqqib o'tilayotgan faoliyatlarda ham matematik belgilardan foydalanib tarbiyalanuvchilarga tushuntirish omillarini olib borsak bo'ladi. Matematik figuralar, kublar , to'rtburchak, uchburchak, doira shakllarini misol tariqasida tabiat quynida misol bo'la oladigan namunalar ko'p sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ilk qadam davlat o'quv dasturi 2022 yil
2. Maktabga tayyorgarlik 2014 yil
3. Maktabgacha ta'lim metodikasi 2022 yil

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ХУҚУҚИЙ ТАРБИЯНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Гулзар Жумамуратова

Тумарис Азизова

Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти

Қорақалпоғистон филиали илмий ходималари

Телефон (коды) 91 386-23-70

E-mail: jumamuratova.gulzar@mail.ru

Резюме: Ушбу мақола инсон маънавияти ривожига умуммиллий ва умуминсоний, ҳуқуқий қадриятларни ўрганишнинг усуллари бағишланган

Резюме: Это статья посвящена изучению методов национальных и общечеловеческих ценностей духовном и правовом развитии человека.

Summary: This article is devoted to the study of methods of national and universal values in the spiritual development of man.

Таянч сўзлар: маънавият, умуминсонийлик, қадриятлар, ҳуқуқий, таълим, тарбия

Ключевые слова: духовность, общечеловечность, ценность, образование, воспитание

Key words: spirituality, common to mankind, value, education, upbringing.

Таълим муассасаларида олиб бориладиган ишларни моҳияти, унинг миллий истиқлол мафқурасига асосланган, маънавий – ахлоқий, ҳуқуқий, меҳнат ва шу сингари йуналишлар билан эришиладиган ҳолатларга мос ҳолда олиб борилиши мақсадга молик масала. Бу муаммоларни амалга ошириш барча таълим муассасалари педагоглари олдига турган юксак вазифадир. Халқимиз азалдан бола тарбиясига алоҳида эътибор билан қараган. Болани ҳар томонлама етук шахс этиб, ўз ҳақ ҳуқуқларини билишга ўргатиб борган. Ушбу вазифага кура ҳар бир ўқувчи миллий ва умуминсоний қадриятларни ўзлаштиришни, кенг дунёқарашга ҳамда мустақил фикрлашга эга бўлиши, ўз ҳуқуқ ва бурчларини ўқув тарбия жараёнида ўрганиб олиши зарурлиги таъкидланган.

Таълим-тарбия олдига қўйилган асосий мақсад ҳам умуминсоний ва миллий қадриятларга таянган ҳолда таълим-тарбия мазмунини инсонпарварлик тамойиллари замирида ташкил этиш ва унинг узвийлиги, изчиллиги, илмийлиги асосида ёшларни маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий тарбиялашни назарда тутди. Мактабда бошланғич синф ўқувчиларининг ҳуқуқий тарбиясини шакллантириш учун энг қулай ёш даври ҳисобланади. Болаларга бериладиган дастлабки ҳуқуқий тушунча, кўникма ва малакалар, ҳуқуқий-ахлоқий маданиятни

тарбиялаш доирасида ўз ечимини кутаётган педагогик муаммо сифатида ўрганилиши лозим. Шунингдек, бугунги кунга қадар педагогика ва ҳуқуқшунослик фанлари соҳаларида умумий ўрта таълим соҳаларида, умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг ҳуқуқий маданиятини шакллантиришнинг илмий-педагогик асослари ишлаб чиқиш давр талабига айланган.

Бошланғич синф ўқувчиларини баркамол инсонлар этиб тарбиялашда миллий ва ахлоқий қадриятларимизнинг муҳим восита бўла олишини педагогик илмий тажриба йўли билан текшириб кўриш жараёнида ўқувчиларида миллий қадриятлар орқали Ватанга эътиқодни тарбиялашга доир самарали иш усуллари қўллашдир.

Республикаimizдаги маънавий-ахлоқий қадриятларни ҳисобга олган ҳолда ёшларимизни одоб-ахлоққа ўргатиш ишлари ўқитувчилар ота-оналар ва кенг жамоатчилигимиз томонидан амалга оширилмоқда.

Бошланғич синф ўқитувчиси томонидан қуйидаги ишлар амалга оширилади:

- Мактабларда ўрганадиган “Миллий истиқлол ғояси” туркумига кирувчи фанларидан билим, ҳуқуқий тарбиялашга асосланган DTS ва ўқув дастурини диққат билан ўрганиб чиқиш;

- Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида ўқувчилар онгига миллий ғоя миллий истиқлол ғоясини шакллантириш ишларин олиб бориш;

- Ўқув дастури, дарслик ва қўлланмалардан миллий истиқлол мафқурасини ғояларини теранг акс эттириш;

- Мактабларда маънавий мафқуравий тарбияни бугунги кун талаблари даражасига этказиш;

Ўрганилаётган мавзуга оид қонидани амалий мисоллар билан тушунтириш:

- Қойдаларни инсон, жамият, давлат ҳаётидаги аҳамиятини мисоллар билан очиб бериш;

- Намунавий тестларни. Қўлланилган педагогик технология, унинг самарадорлиги ҳамда такомиллаштириш бўйича таклифлар киритиш. Миллий ва умуминсоний қадриятлардан тарбия жараёнида фойдаланишнинг яна бир жиҳати ёш авлодда миллий ғурурни шакллантириш билан боғлиқ масалалардир. Ҳар бир ўқувчига Ватан туйғусини она заминни севиш ва бундан ғурурланиш туйғуларининг пайдо бўлишига ундайдиган қадриятлардан фойдаланиш таълим ва тарбиянинг ўзвий бирликда олиб борилишидир.

Юқоридаги келтирилган фикрлар ўз навбатида ҳуқуқий тарбияни дастлабки манбаларини давоми, негизини такомиллашганлиги, инсон ҳақ-ҳуқуқлари, одоб

нормаларини ҳуқуқий асосларини ривожлантирилганлигидан далолат бериб, ўз навбатида ота-она, фарзанд, оила тарбияси ва маҳала, жамият, давлат ҳамқорлигининг ҳуқуқий асосларини илмий-назарий ва фалсафий негизини асослашга манбаа бўлиб, бугунги кунда инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, кадр-қимматини улуғлаш, инсонни ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилишни таъмин этишга кўмак беради. Бу манбаалар болаларни ёшлигидан бошлаб мактабгача тарбия муассасаси ҳамда бошланғич синфларда ҳуқуқий билим ҳуқуқий тарбияни амалга оширишда ҳам муҳим манбаа бўлиб кўмак беради. Шу билан бирга ҳуқуқий тарбияни назарий-илмий педагогик асосини яратиш имконини беради.

Бошланғич синф ўқувчиси учун ўқиш-долзарб фаолият туридир. Шахснинг бир бутунлиги, педагогик жараённинг яхлитлигини ҳисобга олган ҳолда, аммо ҳуқуқий тарбия сифатларини таълим, синфдан ва мактабдан ташқари, ижтимоий фойдали фаолиятда шаклланиши ўз хусусиятларига эга эканлигини ҳисобга олиш лозим. Ушбу фаолият турларидан ҳуқуқий тарбия сифатларининг намоён бўлиши бевосита фаолият мазмунидан келиб чиқишини назарда тутиб, таълим, синфдан ва мактабдан ташқари, ижтимоий фойдали фаолият жараёнларида намоён бўладиган ахлоқий сифатлар ўқувчиларнинг тарбияланганлик даражасини ўлчаш учун мезонлар тариқасида белгиланади. Шу билан бирга ота-оналарга ҳам фольклор материалларидан маълум билимлар системасини беришни таъминлаш ва улар билан педагогик ҳамқорлик қилиш, бошланғич синф ўқитувчиларнинг асосий вазифаларидан биридир.

Ҳулоса қилиб айтганда, умумтаълим мактабларида ўқувчиларни ҳуқуқий тарбиясини амалга ошириш масаласи бугуннинг долзарб масаласи сифатида қаралиб келинади.

Адабиётлар:

1. Шайхова. Х. Назаров.Қ. Умуминсоний кадриятлар ва маънавий камолот. Т., «Ўзбекстон». 1992 Б.116.

ТАЛАБАЛАР МУСТАҚИЛ ЎҚУВ ФАОЛИЯТИ МУВАФФАҚИЯТГА ЭРИШИШИНING ПСИХОЛОГИК ОМИЛЛАРИ

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат
хавфсизлиги университети
п.ф.н., доцент И.О.Хайдаров*

Анотация

Специфические психологические особенности учебной деятельности студентов системы высшего образования специфические психологические факторы формирования навыков учебной деятельности студентов

Важным условием успешности учебной деятельности студентов является изучение особенностей образовательного процесса в вузе, устранение чувства дискомфорта, предотвращение конфликтов, возникающих в микросреде.

Ключевые слова: чувства дискомфорта и предотвращении конфликтов, возникающих в микросреде. Их называют познавательными, ориентировочными, мотивирующими, методическими, развивающими и обучающими лекциями.

Annotation

Specific psychological features of the educational activity of students in the system of higher education Specific psychological factors in the formation of the skills of students' educational activity

An important condition for the success of students' educational activities is the study of the features of the educational process in the university, the elimination of feelings of discomfort, the prevention of conflicts that arise in the microenvironment.

Key words: It consists in eliminating the feeling of discomfort and preventing conflicts that occur in the microenvironment. They are called informative, guiding, motivating, methodical, developing and educating lectures.

Талабалар ўқув фаолияти муваффақиятининг муҳим шартли олий ўқув юртидаги таълим жараёнининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш, дискомфорт туйғусини бартараф қилиш, микромухитда юз берадиган зиддиятларнинг олдини олишдан иборатдир.

Одатда куйи курслардаги талабалар ўқув фаолиятини мумкин қадар тўлароқ тасаввур этишга ҳаракат қиладилар, лекин уни бошқариш тўғрисида етарли маълумотга эга бўлмайдилар. Кўпинча улар ўқув фаолиятини бошқариш деганда, ўқув материаллари ўзлаштирилишини режалаштириш, назорат қилиш, баҳолаш кабиларни тушунадилар. Талабалар варақа саволларига берган

жавоблардан маълум бўлишича, уларда ўқув фаолияти тизимини тасаввур этишдан ташқари, уни бошқаришнинг айрим имкониятлари юзасидан муайян билимлар ҳам бўлади.

Талабалар ўқув фаолиятни бошқариш деганда ўзлаштирилаётган ўқув материалларини кўп марта такрорлаш жараёнини тушунадилар, унинг бош мақсади матннинг моҳиятини аниқ англашдан иборат деб биладилар. Масалан, “Материалларни ўзлаштириш учун уларни ўқийман, такрорлайман, лекин ҳеч қачон уни ўзлаштириш мақсадида оқилона йўл, усул ёки воситаларни қидириб ўтирмайман...” Талабанинг бу мулоҳазаси ана шу тоифадаги барча тенгдошларига ҳам хосдир.

Айрим талабалар ўз жавобларида бирор хусусиятга эга бўлган материалларни ўзлаштиришнинг усулларини ҳам ёзганлар. Қуйи курс жавобларидан бири: “Мен аввал ўқув материални қисмларга ажратаман, сўнг улар ўртасида мантикий уйғунликни вужудга келтираман, муҳим ва бирламчи аломатларни топишга ҳаракат қиламан. Мазкур материални олдингиси билан солиштираман, ўхшаш ва фарқли жиҳатларини аниқлайман”. Худди шунга ўхшаш жавоблар талабаларнинг тўртдан бир қисмидан олинди. Уларнинг 85 фоизи ўқув фаолиятини бошқаришнинг айрим таркибий қисмларини ифодалай олганлар. Аммо кўпчилиги ўқув фаолиятини бошқаришнинг умумлашган усулларини таърифлаш, англаш, фаолиятнинг ҳаракатларини қандай тартибда амалга оширишни тасаввур қилишдан анча йироқдирлар. Шунга қарамай, талабаларда таққослаш, режа тузиш, маъруза ва бирламчи манбаларни конспектлаштириш бўйича маълум тушунчалар мавжуд. Бироқ бу борада ҳам айрим нуқсонлар учраб туради. Чунончи, талабалар режалаштириш, конспектлаштириш, таълимий усуллардан фойдаланишга қўйиладиган умумий талабларни аниқ кўрсатишда қийналадилар, муаммо доирасидан четлашадилар ва ҳоказо.

Мана шу қийинчиликларни моҳияти ва шаклига кўра уч гуруҳга ажратиш мумкин:

1. *Билишдаги қийинчиликлар*: ўрта мактаб ва олий ўқув юртидаги ўқув материалларининг мазмун ва кўлами жиҳатдан кескин фарқланиши; олий ўқув юртида ўқитишнинг турли шакл ва усуллари (маърузалар, семинар машғулоти, коллоквиум, синов, баҳс, амалий машғулоти, махсус практикum, махсус семинар, махсус курс ва ҳоказолар) мавжудлиги ўқув матнни, маъруза ва семинар материалларининг мураккаблиги, муаммолиги, илмийлиги, талабаларда мустақил билим олиш малакалари етишмаслиги; уларнинг мураккаб олий таълимга тўла тайёр эмаслиги.

2. *Ижтимоий-психологик қийинчиликлар*: атроф-муҳит ва ҳаёт шароитининг ўзгариши; ҳаёт ва фаолиятнинг барча жабҳаларида мустақилликка

ўтилиши: иродавий зўр бериш, қобилият, ақлий имкониятлар бўйича қатъиятсизлик: масалан, сессияларда, ўқишдан ҳайдалишдан чўчиш, кўрқиш, хавфсирашнинг пайдо бўлиши.

3. *Касбий қийинчиликлар*: олий ўқув юрти мутахассислигини танлашдан иккиланиш; олий мактаб шарт-шароитларига мослашиш жараёнини нотўғри тасаввур қилиш; таълим олиш усуллари ва воситаларини кўникма, малака ва одатларини эгаллашда орқада қолиш, турли хусусиятга эга бўлган мутахассислик – ихтисослик амалиётидан унумли фойдалана олмаслик; назарий билимлар билан амалиётнинг ажралиб қолгани; талабаларнинг профессиограммадан хабарсизлиги ёки профессиограмма талабларига жавоб берадиган касбий фазилатларга эга эмаслиги.

Мана шу қийинчиликларнинг барчаси олий мактаб муҳитига мослашиш билан боғлиқдир. Тажрибадан маълумки, олий мактаб муҳитига мослашишда талабаларнинг ўзига хос типологик ва ёш хусусиятлари, ақлий имкониятлари, ақл-заковати, ахлоқий фазилатлари, этник аломатлари маълум даражада роль уйнайди.

Таълимдаги қийинчиликларни бартараф қилиш

Қийинчиликнинг асосий сабаблари талабалар ўқув фаолиятининг тўғри усуллари билмаслиги, ақлий меҳнатда куч ва имкониятларни бир текис тақсимлай олмаслигидан иборат бўлиб, булар ақлий зўриқишнинг негизи ҳисобланади. Талабаларда вужудга келган ақлий зўриқиш тасодифий психологик ҳодиса эмас, унинг замирида шахсий ўқув фаолиятини оқилона бошқариш уқувининг заифлиги ётади.

Шунга кўра, олий ўқув юрти талабалари кўпинча ўқув материалларини ўзлаштиришда бу фаолиятни тасодифий бошқаришга ҳаракат қиладилар. Бунда муайян материаллар мантиқий ҳаракат билан эслаб қолинса, қолганлари мутлақо диққатдан узоқлаштирилади. Натижада улар маърузанинг бир қисмини тинглайдилар, унинг моҳиятини базўр англайдилар, уни конспектлаштиришга улгурмайдилар. Ўқув йили мобайнида ана шу ҳолнинг давом этиши қишки ва ёзги сессияларини талаба учун қаттиқ синовга айлантиради. Шунга кўра, олий ўқув юртининг асосий вазифаларидан бири талабани ўқув материалларининг асосий манбалари билан ишлашга ўргатишдан, унинг мустақил билиш фаолиятини ташкил қилишдан, уни ўзини бошқариш усуллари билан таништиришдан иборатдир. Маълумки, олий мактабда мустақиллик ва мустақил ўқув фаолиятини уюштириш талаб қилинади.

Олий маълумот олиш талабанинг мақсадга мувофиқ, мунтазам, режали, изчил ўқув фаолиятини таълимнинг барча босқичларида амалга оширишини тақозо этади.

Олий мактаб психологияси фанида талабаларнинг ўқув фаолияти аудитория ва аудиториядан ташқари қисмларга ажратилади. Шу билан бирга талабалар олдида ўқув фаолиятининг таркибий қисмлари билан боғлиқ муайян қоидаларга риоя қилиб ҳал этиладиган масалалар кўрилади:

1) қандай йўл билан аудиторияда тўғри ўқиш ва ўқитиш мумкин?

2) қай йўсунда аудиториядан ташқари вақтларда мустақил фаолиятнинг умумлашган усулларида фойдаланса бўлади?

3) маърузада талабанинг ақлий фаолияти учун оптимал шарт-шароитлар қандай яратилади?

4) амалий ва семинар машғулотларига тайёрлик даражасини қандай аниқлаш ва ифодалаш мумкин?

5) талабанинг аттестация ва синовларга тайёргарлик савиясини аниқлаш имконияти борми ва ҳоказо.

Мазкур фанда маърузанинг муҳим бешта тури қонуний равишда тавсифланган. Улар **ахборот берувчи, йўналтирувчи, рағбатлантирувчи, методик, ривожлантирувчи ва тарбияловчи маърузалар деб аталади.** Ана шу маърузаларнинг сифатини баҳолашда қуйидагилар ҳисобга олинади:

1. Маърузанинг мазмуни (ғоявийсиёсий йўналиши, илмийлиги, оммабоплиги, назария билан амалиётнинг бирлиги, эмпирик материаллар кўлами, баён қилиш шакли ва бошқалар).

2. Талабани ўйлашга, бош қотиришга етакловчи материалларнинг муаммоли баён қилиниши (унинг даражалари, жабҳалари, жиҳатлари, даврийлиги кабилар).

3. Маърузанинг асослилиги (яққол далиллар билан мустаҳкамланувчи назарий қоидаларнинг ҳаққонийлиги, лўндалиги).

4. Маърузанинг мутахассислар касбий тайёргарлиги даражасига боғлиқлиги (қай даражада, қай шаклда, қай йўсунда).

5. Маърузанинг тизими (режаллилиги, тартиблилиги, йигинчоқлиги, умумлашганлиги).

6. Маъруза ўқиш усули (кўрсатмалилик, жонли нутқ, ҳистуйғуга бойлиги, материал баёнининг суръати, ўринли тўхталиш, мантиқий ургу).

7. Ўқитувчининг талабага муносабати (эътиборлилиги, талабчанлиги, самимийлиги, меҳрибонлиги, одоблилиги).

8. Аудитория билан алоқа қилиш (бевосита, жонли, яккамайка, гуруҳий, жамоавий, узлуксиз, аҳёнаҳёнда).

9. Талабаларнинг маърузадаги давомати (академик гуруҳнинг тўла қатнашуви, бир оз камчилиги, умуман камчилиги).

10. Маърузани конспектлаштириш (кўпчилик томонидан, ярмиси, айримлари).

11. Лекторлик фаолиятини бошқариш (эркин, ишонч билан, тезисга асосланиб баён қилиш, маъруза конспектидан узоқлашмай баён қилиш).

12. Мақсадга эришиш (ишлаб чиқилган йўллар, синалган воситалар, эгалланган усуллар, шахсий нуқтаи назарни баён қилиш, талабанинг мустақил ҳолда ишлаши учун имконият яратиш ва бошқалар).

Маълумки, олий мактабдаги ўқувтарбия жараёнида маъруза билан семинар машғулоти бoғланиши муҳим аҳамият касб этади. Семинар машғулоти асосан талабаларда тафаккурнинг танқидийлиги, маҳсулдорлиги каби ақлнинг зарур таркибий қисмлари шаклланишига қаратилган бўлади. Семинар машғулотида ўқитувчи ўрганилаётган муаммо юзасидан талабаларнинг билимларини текшириши, уларда тафаккурнинг мустақиллигини, маҳсулдорлиги, теранлигини ошириши, атрофмуҳитга муносабатни шакллантириши, уларга илмий назариялар, концепциялар бўйича шахсий фикрларини билдиришни ўргатиши керак.

Семинар машғулоти талабанинг ўз ўқув фаолиятини бошқаришида муҳим роль ўйнайди. Масалан, таълимнинг турли шаклларида (мустақил ишлар, тўғарак машғулоти, илмийтадқиқот, маъруза ва баҳсларда олинган билимлар яққоллашади, тартибга тушади, янада чуқурлашади, мустақил билим олиш малакалари ўсади, ақлий меҳнат усуллари ўзлашади, оғзаки ва ёзма нутқ такомиллашади).

Олий мактабда кўпинча семинар машғулотининг икки туридан фойдаланилади:

а) семинар режасига кирган масалалардан ҳар бирини алоҳида кенг муҳокама қилиш;

б) ҳар бир талабанинг ўрганилаётган мавзу юзасидан маърузасини тинглаш. Бизнингча, семинарнинг иккинчи тури кенг кўламда ахборотлар алмашиши имкониятига эга. Чунки унда долзарб муаммолар, қонуниятлар, хусусиятлар бўйича мулоҳаза юритилади ва тегишли қарорга келинади.

Таҷрибаларда талабаларнинг семинар машғулотидаги фаолияти қуйидаги мезонлар асосида баҳоланади:

1. Семинар машғулотида чиқишнинг муайян мақсадга йўналагани (масаланинг қўйилиши, бўлғуси мутахассисликда назарий билимларни амалий билимларга бoғлаш).

2. Талаба маърузасининг режаси: оқилона режаслаштириш, масалани бирламчи ва иккиламчи аломатларига ажратиш, библиографияни тўғри тузиш (нодир, янги ва касбга оид манбалар танлангани).

3. Талабанинг ҳулқи: ўринли баҳслашуви, тўғри жавоби, материални чуқур таҳлил қилиши, далилни қайта баён этиши, ўз нуқтаи назари мавжудлиги, ихчам ва лўнда таҳлил; маърузанинг зерикарлилиги, бўйлиги.

4. Ўзаро алоқа: талабанинг курсдошларига танқидий, самимий, эътирозли муносабати; семинар қатнашчилари билан тез мулоқотга киришиши имконияти.

5. Талабанинг машғулоти ишонч билан, мутахассисларча якунлаши, тенгдошлари билимини бойитиши ёки аксинча; семинарда барча ҳолатлар ва муносабатларни ёзиб бориши, унга ўз қарашларини билдира олиши.

Маъруза ва семинар машғулоти самарадорлигини ошириш учун қуйидаги психологик ҳолатларга эътибор бериш лозим:

1. Матн ва бирламчи манбалар бўйича муҳим ва номуҳим белги ҳамда аломатларни ажратиш ёки мавҳумлаштириш.

2. Ўзлаштирилаётган ўқув материалларини ўз вақтида таҳлил қилиб бориш ва умумлаштириш.

3. Талаба ўқув материални идрок қилиши учун ақлий фаолиятининг барча жабҳалари бўйича йўл-йўриқлар бериш.

4. Ўқитувчи нутқидан ҳаёлан илгарилаб кетиб, унинг якунловчи фикрини олдиндан фаҳмлай билиш ва бошқалар.

Хулоса қилиб айтганда, олий таълим тизимида ўқув фаолиятини бошқариш, маъруза ва семинар машғулотларининг самарадорлигини ошириш билан олий мактабдаги таълим ва тарбия жараёнида камол топтирувчи ҳамда тарбияловчи принципларни амалга ошириш, талабаларга ўзини ўзи бошқаришни ўргатиш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М.: 1995.
2. Джакупов С.М. Психологическая структура процесса обучения. Алматы, 2004. – 312 с.
3. Газиев Э.Г. Самоуправление учебной деятельностью обучающихся. Ташкент, Университет, 2008. – 132 с. Ғозиев Э. Фаолият ва ҳулқ–атвор мотивацияси. Тошкент, Университет, 2003. – 124 б.
4. Ғозиев Э. Олий мактаб психологияси. Тошкент, 2006. – 164 б.
5. Ғозиев Э. Психология тарихи саҳифалари. Тошкент, “Фан”, 2006. – 74 б.
6. Ғозиев Э. Умумий психология. Тошкент, 2010. – 544 б.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.:1999.
8. Кондратьева С.В. Педагогическая и возрастная психология. – Гродно, 1996.
9. Рыбалко Е.В. Возрастная и дифференциальная психология. – Л.: 1990.

ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ҲАРБИЙ ХИЗМАТЧИЛАРНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ БЎЛИБ ШАКЛЛАНИШИГА КАСБИЙ БУЗИЛИШНИНГ САЛБИЙ ТАЪСИРИ

МАХМУДОВ РОЗМЕТ МУРАТОВИЧ,

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат
хавфсизлиги университети профессори,
педагогика фанлари доктори, профессор.*

ЭРНАЗАРОВ АЗИЗБЕК АДАШБОЙ Ўғли,

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат
хавфсизлиги университети ўқитувчиси*

Аннотация: Жамоат хавфсизлиги, ҳарбий хизматчилардаги касбий бузилишларнинг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида мақолада фикр юритилади. Касбий деформациянинг юзага келишига таъсир қилувчи педагогик-психологик субъектив омилларни ёритиб беришга ҳаракат қилинган. Ҳарбий хизматчиларни касбий бузилишига индивидуал психологик хусусиятларни таъсири тўғрисида фикр юритилган.

Калит сўзлар: жамоат хавфсизлиги, ҳарбий хизматчи, офицер, деформация, касбий бузилиш, стресс, омиллар, касб психологияси, психолог, фобия.

Abstract: The article discusses the specific characteristics of professional disorders in public safety and military personnel. An attempt was made to elucidate the pedagogic-psychological subjective factors affecting the occurrence of professional deformation. The influence of individual psychological characteristics on the occupational disorder of military personnel is discussed.

Key words: public safety, military serviceman, officer, deformity, occupational disorder, stress, factors, occupational psychology, psychologist, phobia.

Аннотация: В статье рассматриваются специфические особенности профессиональных нарушений в органах общественной безопасности и военнослужащих. Предпринята попытка выяснить педагогико-психологические субъективные факторы, влияющие на возникновение профессиональной деформации. Обсуждается влияние индивидуально-психологических особенностей на профессиональную заболеваемость военнослужащих.

Ключевые слова: общественная безопасность, военнослужащий, офицер, уродство, профессиональное расстройство, стресс, факторы, профессиональная психология, психолог, фобия.

Жамоат хавфсизлигини таъминлашда ҳарбий хизматчиларининг профессионал кадр бўлиб етишиши жамият учун, жамоа учун энг асосийси офицер кадр учун ўта муҳим ҳисобланади. Ушбу муаммо илм аҳли ўртасида кенг муҳокамага, тадқиқотлар олиб боришга сабаб бўлмоқда¹. Ҳарбий хизматчиларнинг жамоат хавфсизлигини таъминлашда касбий хизматга чуқур кириб кетиши, касбини севиши яхши, лекин ушбу жараён юқорида қайд қилиб ўтганимиздек офицернинг психикасида ўзгаришни юзага келтиради, яъни ўша касбдан (фаолиятдан) бошқа кўп нарсаларга эътиборсиз бўлиб қолишига олиб келади. Ҳарбий хизматчиларнинг кўп йиллик касбий хизмати хоҳлаймизми йўқми албатта унинг аввало ўзига, оиласига, жамоа аъзоларига ўз таъсирини кўрсатиши табиий ҳол ҳисобланади. Чунки ҳарбий хизматчи эртага нима бўлишини билмайди, айниқса фавқулоддаги ҳолатларни тез-тез бўлиб туриши жавобгарликни юқори даражадалиги, тақдирдаги ноаниқликларни содир бўлиб қолиши ва ҳоказолар. Ҳарбий хизматчиларнинг профессионал бўлиб шаклланиши энг аввало ҳарбий олий таълим билим юртларидан бошланса, кейин хизмат даврида такомиллашади, кўникма ва малакалар орқали амалга ошиб боради. Ҳарбий хизматчиларнинг ҳар бири энг аввало профессионалликка интилади, бунга муҳит ҳам шарт-шароит яратади. Айниқса бошлиқларнинг шахсий намунаси, тўғри талаби шахсиятга тегмаслиги, саводлилиги, мураббийни тўғри танлаши, оиласидаги илиқ муносабатлар ҳам муҳим омиллар ҳисобланади. Профессионализмни шаклланишига энг камида ўн (10) йилча вақт кетади (бизнингча), яъни офицер энг камида майор унвонида хизмат қилаётган бўлади, лекин баъзи бир офицерлар борки бутун бир хизмат даврида (20 йил ва ундан кўп вақтда) ҳам профессионал бўлиб шаклланмайди чунки у фақат буйруқни бажаради, хизматга ортиқча ижодий ёндашиш тушунчалардан узоқ булади. Бу офицерларнинг индивидуал характериға кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади, бошқа томондан Умумҳарбий Низомлардан ташқарига чиқиш ҳарбий хизматчи учун бир канча ташвиш келтирувчи манба ҳисобланади.

Ҳарбий хизматчилар қайси лавозимда, қайси муҳитда бўлишидан қатъий назар, касбий деформацияни мезонлари уларнинг хатти-ҳаракатларида аста-секин кўрина бошлайди. Ҳарбий хизматчиларда деформация бошланар экан албатта ижобий ҳислатлар камайиб, салбий ҳислатлар кўпайиб боради ва натижада ҳарбий хизматчиларда иш услуби ўзгаради ахлоқида, хатти-

¹ Безносков, С.П. Профессиональная деформация личности. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.; Борисова, С.Е. Профессиональная деформация личности сотрудника // Энциклопедия юридической психологии / Под общ. ред. проф. А.М. Столяренко. – М., – 2003. – 290 с.; Бурыкин, В.М. Профилактика профессиональной деформации личности сотрудника органа внутренних дел: Методическое пособие / Под общ.ред. В.М. Бурыкина. – М.: ИМЦ ГУК МВД России, – 2004. – 144 с.; Дружилов, С.А. Профессиональные деформации как индикаторы дезадаптации и душевного неблагополучия человека [Текст] / С.А.Дружилов // Сибирский педагогический журнал. – 2010. – № 6. – С. 171-178.

ҳаракатларида, характерида салбий ўзгаришлар юзага кела бошлайди ва уларнинг амалий фаолиятида кўринади. Ушбу ўзгаришлар ва бузилишлар “касбий бузилиш” деб номланади. Касбий бузилиш фақат салбийлик билан боғлиқ деб тушунишни ўзи хато бўлар эди, баъзида ҳарбий хизматчиларнинг ўзига юқори баҳо бериши ўзини яқка яхши мутахассис деб билиши, ҳисоблаши ҳам касбий деформациянинг бир тури ҳисобланади шунинг учун касбий бузилишга икки томонлама қарашимиз мумкин экан бизнингча. Биринчиси касбий фаолиятдаги салбий ўзгаришлар бўлса, иккинчиси ҳарбий хизматчининг шахсий сифатларидаги ўзгаришлар ва уни касбий фаолиятига, муҳитга таъсири ва муҳитни унинг профессионаллашувига таъсири.

Касбий бузилиш муаммоларини чуқур ўрганган олимлар В.В.Барабаншиков, Е.П.Ильин, Е.А.Климовлар касбий бузилишни ҳарбий хизматчиларга ижобий таъсирини кўрсатишга ҳаракат қилишади. Бу бир қарашда тўғридек туйилади, лекин бундай омиллар камдан-кам ҳолатларда тўғри бўлиши мумкин, чунки касбий бузилиш бу ўз номи билан касбий бузилишдир. Шунинг учун салбий омиллар ичида ижобийсини излаш жуда ҳам қийин ва кўп исбот талаб қилинадиган жараён ҳисобланади бизнингча. С.В.Будыкин ва Н.В.Дворянчиковаларнинг фикрларига биз қисман қўшиламыз яъни, “Доимо фавқулоддаги вазиятларни юзага келиб туриши, ҳарбий хизматчиларнинг ички руҳий ҳолатида ижобий ўзгаришларни юзага келтиради яъни кўникма ва малакалар шаклланади”².

Офицерлардаги касбий бузилиш нафақат замонамизни тинчлиги вақтида яққол намоён бўлади, худди шундай ҳолат асосан ҳарбий хизматчиларни жанговор вазиятларда ярадор бўлганида, стрессга тушгандаги ҳолатларда юзага келади ва бу вазиятлардан кейин ҳарбий хизматчиларда касбга бўлган муносабат нималарга қаратилишини Америкалик олимлар Ричард Тэдэски ва Лоуренсо Кэлхоуналар ўрганишган. Уларнинг фикрича “Бундай вазиятлардан кейин ҳар бир ҳарбий хизматчида янги имкониятлар юзага келади, ҳаётга янада қизиқиш уйғонади, ҳарбийлик касбига, оиласига нисбатан меҳри янада кўпроқ пайдо бўлади”³. Ушбу фикр нисбатан тўғридир лекин ҳар бир ҳарбий хизматчида бундай ҳолатлар ҳар хил кечади, чунки ҳар бир ҳарбий хизматчида индивидуаллик мавжуд.

Касбий бузилишга (мутахассислигидан келиб чиқиб) оид тадқиқотлар мавжуд (менежмент, врачлар, педагоглар, юристлар ва ҳоказо) лекин ушбу муаммолар етарли даражада ўрганилмаган. Шунинг учун ҳам ҳарбий

² Будыкин, С.В., Дворянчиков, Н. В. Влияние экстремальных ситуаций на развитие личностной деформации у сотрудников правоохранительных органов. – Донецк: ДЮИ ФГЗ, 2012. – С. 34-36.

³ Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. Psychological Inquiry, 2004, 15, P. 1–18.

хизматчиларнинг касбий бузилишига оид механизмлар, омилларни психологик, ҳуқуқий жихатларини ўрганиш ўта долзарб ҳисобланмоқда. Энг асосийси ҳарбий хизматчиларни касбий фаолияти махсус ўзига хосликка эга бўлиб, фаолият ҳар бир ҳарбий хизматчида ўзининг қандай бўлишидан қатъий назар ўзини изини қолдиради. Шунинг учун ҳам касбий бузилиш ҳарбий хизматчиларнинг бажараётган иши, муҳити хизмат шароитига боғлиқ. Миллий гвардия ҳарбий хизматчиларини жамоат жойларда хизмат олиб боришганликлари, суриштирув, профилактика ходимлари билан ҳамкорликда хизмат олиб бораётганликлари, кадрларни саралаш ва тайинлаш соҳасида, жанговар тайёргарлик йўналишларида хизмат олиб бораётганларида касбий бузилиш уларда турли шакл ва мазмунда намоён бўлади. Чунки хизматнинг ўзига хослиги албатта ҳарбий хизматчиларнинг дунёқарашини ўзгартиради ва бу табиий ҳол.

Ҳарбий хизматчиларнинг барча тоифасида касбий бузилиш турлича кечади, яъни раҳбарларда (бошлиқларда) сержантларда, оддий ҳарбий хизматчиларда, аёл ҳарбий хизматчиларда, денгиз флотидаги ҳарбий хизматчиларда, учувчиларда, танкчиларда, артиллериячиларда ва хуллас ҳамма ҳарбий хизматчиларда турлича. Айниқса жазони ижро этиш муассасаларидаги ҳарбий хизматчи ва аёл ҳарбий хизматчиларда ҳам ўзига хос касбий бузилиши юзага келади.

Бошлиқлардаги касбий бузилишнинг боши-мен айтганим тўғри, қўл остидагиларни мени айтганимга ўрганади, мен бошлиқман, мендаги имконият (таъсир этиш механизми уларда) йўқ деган фикр доимо доминанта бўлиб туради, унинг устига бошқа атрофдагилар ҳам ушбу фикрни қўллаб-қувватлайдилар, бундай қувватлаш эса бошлиқларга янада ўзига, ўзининг субектив фикрларидан қайтмасликка ёрдам беради. Шартнома асосидаги оддий аскар ва сержантларда касбий бузилиш бошқачароқ кечади, яъни улар фақат буйруқни бажаришга ўрганади, кўрсатмаларни бажаришда бирон-бир муаммо юзага келса бошлиқдан сўрамасдан қилишга ҳайиқади, натижада муаммолар ечилмайди бу эса касбий фаолиятга ўз таъсирини кўрсатмасдан қолмайди. Шунинг учун ҳар бир ҳарбий хизматчи бошлиқлардан топшириқ олганда, ўша топшириқни овозини чиқариб топшириқ берган офицерни олдида қайтариб айтади, чунки бундай қайтариб айтиш топшириқни қай даражада тўғри ёки нотўғри тушунганлигидан далолат беради. Ҳарбий хизматчи агар денгиз флотида хизмат олиб борса касбий бузилишнинг бир кўриниши “денгиз касаллиги” ҳисобланади. Денгиз касаллиги денгиз флотида хизмат олиб борадиган қарабл капитани, матрос, мичманларда ҳам турлича кечади.

Бундай касаллик денгиз, океандаги чайқалишлар натижасида юзага келади. Авиацияда эса маълум бир соат осмонда парвоз қилгандан кейин касбий

бузилиш юзага келади. Уларда курқув “фобия эмас” юрак, асаб касалликлари юзага келади, ушбу касалликларни вақтида даволамаса ҳар бир учувчи муддатидан олдин истеъфога чиқади ва ерда бошқа иш қилишга мажбур бўлади, лекин юқори иқтидорли учувчилар учун учидан бошқа фаолиятга ўрганиш ўта қийин ҳисобланади. Артиллерия йўналиши бўйича хизмат олиб бораётган ҳарбий хизматчиларда қулоқ билан боғлиқ, эшитиш билан боғлиқ муаммолар юзага келади натижада уларда ҳам касбий бузилишини бошланиши “қулоқ” билан боғлиқдир. Танкчиларда ҳам худди шунга ўхшаш, танкни шовқинига ўрганиб қолиш баъзида танк ўт олиб турганида ҳам бир-бирини яхши эшитишади ва уларда касбий кўникмани юзага келтиради. Касбий кўникма ҳам ҳарбий хизматчиларда касбий бузилишнинг бир тури ҳисобланади. Касбий кўникмаларга “касбий бузилишни” бир тури сифатида қаралса нотўғри бўлмайди. Касбий кўникма ҳарбий хизматчиларда турлича кечади, баъзи бирларида кўникма содир бўлмай ҳарбий хизматдан кетади, чунки инсон индивидуаллиги турлича, психикаси ҳам, психологияси ҳам турли-тумандир. Тиббиёт ходимларида ҳам касбий мослашиш турлича масалан, “оқ ҳалат” кийиб жарроҳ боламан деган талаба иккинчи курсга ўтганидан кейин уларни “ўликхона”га амалий машғулот дарсига олиб боргандан сўнг у ердаги “фармабинни” ҳидини, инсон организмнинг бўлақларини, юракни, ўпкани, жигарни, буйракни, бошни алоҳида-алоҳида идишларда керакли суюқликларни ичига солиниб турганини кўргандан сўнг, уларни ҳар бирини алоҳида олиб ўргатиш жараёнида, баъзи бир талабаларда “хидга”, “жисмга” нисбатан ўрганиш бўлмайди ва Тиббиёт университетини ташлаб кетади, ўқимайди. Бу ҳам касбий бузилишдан аввал касбий мослашишига рухий жиҳатдан йўқлиги ҳисобланади ва тўғри ҳам қилади. Чунки непрофессионал жарроҳ бўлиб, қанчадан-қанча фуқароларни майиб-мажруҳ қилганидан ўз вақтида касбни алмаштириш ҳам ўта тўғри қарор деб ҳисоблаймиз. Ўқитувчи касбида ҳам ўзига хос касбий бузилиш юзага келади, масалан ҳар бир ўқувчини билим олишига ўргатаман деб ўқувчиларни қайсарлиги, ўқишни хоҳламаслиги оқибатида ўқитувчилар мактаб ўқувчисига қўл кўтариб қўяди, бу эса деформациянинг бошланиши бўлса, бошқа томондан ўқитувчи кўп гапирадиган бўлиб қолади бу деформацияни иккинчи бир кўриниши ҳисобланади.

Ҳарбий хизматчиларда касб бузилишини олдини олиш учун яна битта омил бор. У ҳам бўлса ҳар бир ҳарбий хизматчи ўзида салбий хислатларни йиғмалслиги лозим.

- а) ҳамкасблари билан мулоқотга кириша олиш санъатига эга бўлиш;
- б) мулоқот жараёнида уни эшитадиган одамлар билан мулоқот кила билиш керак, уни устидан кулмайдиган ҳамкасблар бўлиши лозим;

в) сизни эшитиб сизга фикир билдирадиган ходимлар бўлиши керак, шундагина релакция юзага келади.

г) ҳарбий хизматчилардаги бир-бирини тушуниш бир-бирини қўллаб қувватлаш улардаги касбий бузилишни профилактикасини асоси ҳисобланади деб ўйлаймиз;

д) ҳар қандай мулоқот ҳарбий хизматчилар орасидаги давлат, хизмат сирларидан ҳоли бўлиши лозим.

Касбий бузилиш тушунчаси билан бирга ҳарбий хизматчиларнинг касбий бузилишини ривожланиши тушунчаси ҳам мавжуд бўлиб, унга қуйидаги омиллар таъсир қилади. Расмга қаранг:

1 расм.

Ушбу омилларни яна давом эттиришимиз мумкин, лекин биз юқоридаги омиллар билан чегараланиб қолмоқчимиз.

Касб аста секинлик билан ҳарбий хизматчиларнинг характери асосан салбийликка кейин ижобий томонга ўзгартиради. Бундай ўзгаришларни айниқса

салбий ўзгаришларни касбий бузилишлар тушунчаси ўзини ичига қамраб олади. Бугунги кунда касбий бузилишни юзага келишига олимлар томонидан бир қанча жавоблар берилган, шуларни ичида юқорида айтиб ўтганимиздек энг аввало муҳит, вақт, жамоа, бошлиқлар, оилаларни роли, алоҳида диссертация тадқиқоти даражасида ўрганилиши лозим деб ҳисоблаймиз.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, касбий бузилиш бирданига ҳарбий хизматчиларда юзага келмайди, балки йиллар давомида шаклланиб боради ва бу энг аввало ҳарбий хизматчиларнинг индивидуал хусусиятларига, темпераментига боғлиқ эканлиги илмий ишимизнинг, тадқиқотимизнинг натижаларида кўрмоқдамиз.

Фойдаланган адабиётлар

1.¹ Безносков, С.П. Профессиональная деформация личности. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.;

2. Борисова, С.Е. Профессиональная деформация личности сотрудника // Энциклопедия юридической психологии / Под общ. ред. проф. 2.А.М. Столяренко. – М., – 2003. – 290 с.;

¹ Будыкин, С.В., Дворянчиков, Н. В. Влияние экстремальных ситуаций на развитие личностной деформации у сотрудников правоохранительных органов. – Донецк: ДЮИ ФГЗ, 2012. – С. 34-36.

3.Бурыкин, В.М. Профилактика профессиональной деформации личности сотрудника органа внутренних дел: Методическое пособие / Под общ.ред. В.М. Бурыкина. – М.: ИМЦ ГУК МВД России, – 2004. – 144 с.;

4..Дружилов, С.А. Профессиональные деформации как индикаторы дезадаптации и душевного неблагополучия человека [Текст] / С.А.Дружилов // Сибирский педагогический журнал. – 2010. – № 6. – С. 171-178.

5.¹ Tedeschi R.G., Calhoun L.G. Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. Psychological Inquiry, 2004, 15, P. 1–18.

MOSLASHGAN ANIQLOVCHINING SHAXS-SON KATEGORIYASIDA IFODALANISHI

Maxmudova Gulmira Jaxon qizi

Samarqand Davlat Chettillar instituti

Yaqin sharq tillari kafedrası magistranti

E-mail: parijon786@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada arab tilida son kategoriyasining moslashgan hamda moslashmagan aniqlovchilarda ifodalanishi to'g'risida so'z boradi. Bunda aniqlovchi va aniqlanmishning o'zaro munosabati, turlari va son katekoryasi vositasida qayday grammatik shaklga ega bo'lishi shu bilan bir qatorda xususiyatlari haqida ma'lumot beriladi.

Tayanch iboralar: aniqlanmish, sifat, nisbiy sifat, moslashgan aniqlovchi, moslashmagan aniqlovchi, birlik, ikkilik, ko'plik, muzakkar, muannas.

Barcha tillardagi singari arab tilida ham aniqlovchi va aniqlanmish munosabati mavjud bo'lib, ushbu atamalarning morfologik xususiyatlari o'ziga xosdir. Ular ikki guruhga ajratiladi:

1. Moslashgan aniqlovchi.
2. Moslashmagan aniqlovchi.

Aniqlovchilar aniqlab kelayotgan ismlar aniqlanmish deb ataladi. Moslashgan aniqlovchilar ko'p hollarda asliy yoki nisbiy sifatlar bilan, tartib sonlar, aniq va majhul nisbat sifatdoshlari yoki aksariyat holatlarda esa ko'rsatish olmoshlari orqali ifodalanadi[2.68]. Yuqorida sanab o'tilgan aniqlovchi vazifasida kela oladigan so'zlarning barchasi aniqlanmish bilan jinsda, sonda, kelishikda hamda holatda moslashishi lozim. Bulardan faqatgina olmoshlar aniqlanmishdan oldin joylashib, qolgan barchasi aniqlanmish so'zdan keyin keladi[3.73].

Moslashgan aniqlovchilarning aniqlanmish bilan munosabatini quyidagi ketma-ketlikda ko'rib chiqamiz:

1. Jinsda moslashish. Aniqlanmish so'z muzakkar jinsida bo'lsa, aniqlovchi ham muzakkar jinsida, agar muannas jinsida bo'lsa muannas jinsida bo'ladi. Masalan:

كُتَابٌ جَدِيدٌ – yangi kitob,

مُدْرَسٌ مُجْتَهِدٌ – harakatchan o'qituvchi,

طَالِبَةٌ جَمِيلَةٌ – chiroyli toliba,

هَذِهِ السَّيَّارَةُ – bu mashina singari.

2. Kelishikda moslashish. Aniqlanmish soʻz bosh kelishikda boʻlsa, aniqlovchi ham bosh kelishikda, qaratqichda boʻlsa, qaratqich kelishigida, tushum kelishigida boʻlsa aniqlovchi ham tushum kelishigida ifodalanadi[5.45].

هذا الحصان - bu ot,

مهندسين جدد - yangi muhandislarning,

شجرة طويلة - uzun daraxtni singari.

3. Sonda moslashishi. Aniqlanmish birlikda boʻlsa, aniqlovchi ham birlikda, ikkilikda boʻlsa, ikkilik shaklda, koʻplikda boʻlsa koʻplik shaklda boʻladi.

طبيب كبير - طبيبان كبيران - أطباء كبار

بنت صغيرة - بنتان صغيرتان - بنات صغيرات

4. Holatda moslashish. Aniqlanmish aniq holatda boʻlsa, aniqlovchi ham aniq holatda, noaniq holatda boʻlsa, noaniq holatda boʻladi.

حقيبة جديدة - الحقيبة الجديدة

حقيبتان جديدتان - الحقيبتان الجديدتان

حقائب جديدة - الحقائب الجديدة.

Maʼlumki arab tili grammatikasi soʻzlarning yasalishi jihatidan boshqa tillardan tubdan farqlanib turadi. Shu oʻrinda son kategoriyasi hamda uning turlarini oʻrganish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

و ينقسم الاسم ايضاً الى ثلاثة أقسام:

1 – مفرد؛ نحو: فاضل وفاضلة

2 – و مثني؛ نحو: فاضلان، أو فاضلين، و فاضلتان، أو فاضلتين.

3 – و جمع؛ نحو: فاضلون، أو فاضلين، أو فضلاء.

“Va ism ham uch qismga boʻlinadi:

1 – Birlik; masalan, fozil va fozila.

2 – Ikkilik; masalan, ikki fozil kishi yoki ikki fozil kishini va ikki fozila ayol yoki ikki fozila ayolni.

3 – Koʻplik; masalan, fozil kishilar yoki fozil kishilarni[6.15].

Arab tilida son kategoriyasi uch turga ajratilib oʻrganiladi. Mazkur kategoriya harf yaʼni yordamchi soʻz turkumlaridan boshqa deyarli barcha turkum soʻzlarida mavjud. Shu boisdan, xuddi oʻzbek tilidagi kabi birlik yoki koʻplikdagi soʻzlarning aniqlovchilarini sintaktik tahlili va ahamiyati qanchalik muhim boʻlsa, arab tilida ham juda muhim sanaladi. Oʻzbek tilida aniqlovchi deb hokim boʻlakdan anglashilgan narsaning qandayligi, nimaga yoki kimga qarashli ekanligini bildirib kelib, qanday? qanaqa? qaysi? qancha? nechta? kimning? nimaning? kabi soʻroqlarga javob boʻluvchi soʻzlarga aytiladi[4.345].

Oʻzbek tilida aniqlovchilar uch turga boʻlib oʻrganiladi. Ammo arab tilidagi singari aniqlovchilar aniqlanmishning soniga, holatiga, kelishik shakliga va jinsiga moslashib kelmaydi. Masalan: mohir chavandozlar deyilganda mohir aniqlovchisi birlik sonda, chavandozlar aniqlanmishi esa koʻplik sonda turibdi. Ammo bunda

aniqlanmishning qay tarzda kelganligi muhim hisoblanib, umumiy ko‘plik manosi tushuniladi.

Arab tilida esa aksincha, aniqlanmishning qay tarzda kelganli har doim aniqlovchiga ta’sir qiladi. Buni misollar vositasida tahlil qilib qarab chiqamiz.

Oqil ismlarda:

Son	Muannas	Muzakkar
Birlik	صديقة قريبة المدرسة الجديدة	صديق قريب التاجر الغني
Ikkilik	صديقتان قريبتان المدرستان الجديدتان	صديقان قريبان التاجران الغنيان
Ko‘plik	صديقات قريبات المدرسات الجديدات	أصدقاء أقرباء التجار الأغنياء

G‘ayrioqil ismlarda:

Son	Muannas	Muzakkar
Birlik	دراجة صغيرة هذه المجلة	بيت جميل هذا القميص
Ikkilik	درجتان صغيرتان هتان المجلتان	بيتان جميلان هذان القميصان
Ko‘plik	درجات صغيرة هذه الهمجلات	بيوت جميلة هذه القمصان

Jadvaldan ko‘rinib turganidek, aniqlovchi va aniqlanmish birikuvida ismlar oqil ya’ni jonli va g‘ayrioqil ya’ni hayvonlar va jonsiz predmet turlariga ajratiladi. Bunday vaqtda g‘ayrioqil aniqlanmishning ko‘pligi uning jinsidan qat’iy nazar muannas birlikdagi aniqlovchiga teng bo‘ladi. Qolgan birlik va ikkilik sonlarning jinsida esa aniqlovchi va aniqlanmish bir-biriga mos holatda keladi. Agarda aniqlovchi ko‘rsatish olmoshlaridan iborat bo‘lsa, aniqlanmish aniq holatda keliladi. Aniqlanmish noaniq holatda kelsa, ega-kesim munosabati vujudga kelib so‘z birikmasi gapga aylanib qoladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, arab tili grammatikasi qurilishi jihatidan anchayin murakkab tuzilganligi sababli, ushbu tilni o‘rganishda kalimalarning asosini o‘zgartirish orqali turfa turkumdagi kalimalar hosil qilinishi, gapda so‘zlarning sintaktik munosabatga kirishish usullari va tartibi haqida yetarlicha ilmiy ma’lumotlarga ega bo‘lish muhimdir. Ayniqsa, bu tildagi jumalarning sintaktik qurilishi jarayonida ega va kesimning o‘zaro jinsda va shaxs-sonda mutanosib bo‘lishidan tashqari aniqlovchi va aniqlanmish munosabatlarida ham har tomonlama moslashish qoidalariga rioya etilishi shart. Ya’ni aniqlovchi o‘zi aniqlab kelayotgan aniqlanmish ismning soniga, kelishigiga, holatiga hamda jinsiga mos holatda bo‘ladi.

Moslashgan aniqlovchili birikuvda kalimalarning shaxs-soniga e'liborli bo'lish kerak. Muzakkar va muannas ismlarning birlik, ikkilik va ko'plik sonlari alohida shakllarga egaligi tufayli ularni bir-biridan farqlash hamda amaliyotda to'g'ri qo'llay bilish ushbu til iste'molchilarining muloqot jarayonidagi yoki ilmiy, umuman olganda, har qanday vaqtda manfaatlari uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. An-Naim arabcha-o'zbekcha lug'at. –Toshkent, 2003.
2. B.Z. Xalidov. Arab tili darsligi. – Toshkent, 2007. –344b.
3. E. Talabov. Arab tili. – Toshkent, 1993. – 410b.
4. N. Erkaboyeva. O'zbek tilidan ma'ruzalar to'plami. – Toshkent, 2019. – 495b.
5. N. Ibrohimov, M. Yusupov. Arab tili grammatikasi. I jild. – Toshkent, 1997. – 453b.
6. 2006 الدروس النحوية محمد الانبائي شيخ الجامع الازهر الكويت

BOSHLANG'ICH SINFLARDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Usmonova Dilshodaxon Ulug'bek qizi

Namangan viloyati Namangan shahri 85- maktab

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo'llari, boshlang'ich sinflarda foydalanish mumkin bo'lgan innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari, dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish va boshlang'ich sinflarda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati haqida ma'lumot berish.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar ,innovatsiya, pedagogik texnologiya, didaktik tamoyillar.

PECULIARITIES OF THE USE OF INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN PRIMARY SCHOOL

Abstract: To inform about the ways of using from innovative technologies, also didactic principles of innovative technologies which can be used in primary schools' classes, the use of interactive methods in the classroom and the importance of using innovative pedagogical technologies in primary school.

Keywords: Interactive methods, innovation, pedagogical technology, didactic principles.

Lug'aviy jihatdan "innovatsiya" tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (innovatsion) "yangilik kiritish" degan ma'noni anglatadi. "Innovatsiya" tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi. Innovatsiya- muayyan tizimning ichki tuzilishi. Ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Ta'lim innovatsiyalari - ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondoshuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar. Ta'lim innovatsiyalari "innovatsion ta'lim" deb ham nomlanadi. "Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979-yilda "Rim klubi"da qo'llanilgan. Boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo'llari Hozirgi

kunda ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlarni qo'llashga qiziqish toboro keng tus olmoqda. Bunday metodlarni qo'llash ta'lim samaradorligi vata'sirchanligini oshiradi, o'quvchilarning o'qish motivlarini o'stiradi. Innovatsiya-yangilik kiritish,yaratishdir. Demak, an'anaviy ta'limdagi kabi bir xil shablonlar asosida emas, balki yangiliklar asosida ta'lim jarayonining ta'sirchanligini oshirishga qaratilgan ish shaklidan foydalanish innovatsiya demakdir. Ta'limda pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o'quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interaktiv metodlardan foydalanish ta'lim maqsadini samarali amalga oshirishga yordam beradi. Ta'lim jarayonini innovatsion metodlardan foydalanib tashkil etish uchun avvalo darsning rejasi va loyihasi aniq ishlab chiqilishi zarur. Dars loyihasini tuzishda o'qituvchi o'zining ish shakllari va o'quvchilarning ko'nikmalarini egallash jarayonidagi ishlari doirasini aniq belgilab olishi lozim. Shuningdek, u qanday o'qitish metodlaridan foydalanishi ham muim ahamiyatga ega. Metod tanlashda ko'proq interaktiv metodlarga e'tibor qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. (Interaktiv so'zi inglizcha-interaction,ya'ni inter-aro,o'zaro,asta harakat ma'nosini anglatadi.) Interaktiv usullar - bu o'zaro harakat,ya'ni hamkorlik asosida o'qitish demakdir. Interaktiv usullarning asosiy turlari • Kognitiv usullar • O'yinlar, eksperimental faoliyat • Ishbilarmonlik o'yinlari,modellashtirish • Amaliyot orqali o'qitish,bevosita faoliyat Boshlang'ich sinflarda foydalanish mumkin bo'lgan innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari Innovatsion texnologiyalarning didaktik tamoyillari: Ilmiylik tamoyili - har qanday o'quv predmeti o'quv materialini fanning zamonaviy yutuqlarga tayanish lozimligini ko'rstadi. Bu tamoyil o'quv dasturlari, o'quv qollanma, darsliklarini yaratishda amalga oshiriladi. Ilmiylik tamoyiliga ko'ra har yili fanlarning ishchi o'quv rejalari va o'quv materiallarini takomillashtirish talab etiladi. Loyihalash tamoyili - o'quv jarayonini tashkil etish, hujjatlarni o'quv jarayoni grafigi, o'quv reja, fanning ishchi o'quv dasturi, fan bo'limlari o'quv maqsadlari toifalari, o'qitish jarayoni texnologiyasi egallangan bilim va malakalarni baholash mezonini yaratishni anglatadi. Tizimlilik tamoyili - o'quv jarayonining barcha elementlari, ularning o'zaro bog'liqlik sharti asosida yagona tizim kabi loyihalanadi. Maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili - har bir fanni o'qitish jarayoni ma'lum maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Boshqaruvchanlik tamoyili - o'quv jarayoni boshqariladigan taqdirda o'qitishning rejalashtirilgan natijasiga erishish mumkin. Qayta takrorlanish tamoyili - zamonaviy ishlab chiqarish sharoitida, zaruriy miqdordagi mahsulot tayyorlash, oldindan tayyorlangan hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Samaradorlik tamoyili - innovatsion texnologiyalarni o'qitishning ko'zlangan natijalariga maqbul hujjatlar bilan kafolatli erishish imkoniyatini yaratishni ko'rsatadi. Ta'lim jarayonini insonparvarlashtirish va insoniylashtirish tamoyili Ta'limning uzliksizligi tamoyili Faoliyat yondoshuvi tamoyili - ilmiy-texnik taraqqiyotning hozirgi bosqichi murakkab yuqori texnologiyalarni qo'llash, ilm talab

mahsulotlarni ishlab chiqarish bilan xarakterlanadi. Boshlang'ich sinflarda dars jarayonida interfaol metodlardan foydalanish Boshlang'ich sinflarda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish axborot va ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish ta'lim mazmunida o'ziga xos hamda o'quvchi shaxsida o'ziga mos kompetensiyani shakllantiradi. Ilg'or pedagogik texnologiyalarni ta'lim mazmuniga zamonaviy ruhda singdirish, pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, komil inson etib tarbiyalash, ta'lim-tarbiya tizimini sifat jihatidan butunlay yangi bosqichga ko'tarish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Boshlang'ich ta'lim bosqichida kompetensiyadan foydalanish darslarning xilmaxil shakllari o'qitishni takomillashuviga ta'sir ko'rsatadi. Darslarni "Bumerang" texnologiyasi, "Arra", "O'z o'rningni top", "FSMU", "Nima uchun?", "Ikki qismli kundalik" metodlari, , "Pinbord" usuli, "She'rni tikla" kabi mashqlaridan foydalanib o'tish dars samaradorligini yanada oshiradi. "O'z o'rningni top" metodi. Mavzu bo'yicha bahs-munozarali vaziyatlarda muammoning yechimini topishga yo'naltirilgan. Bunda o'quv chilar o'z fikrini bayon qilishi, muloqot ko'nikmalarini qaytadan tuza tishga imkoniyatlar mavjud bo'ladi va dars so'ngida o'qituvchi tomonidan mavzuni o'zlashtirish darajasini baholash aniq amalga oshiriladi. Maqsadi: o'quvchilarda o'z fikrini bayon qilish, erkin, mustaqil, mantiqiy fikrlashga o'rgatish. Vazifasi: o'quvchilarni muammoli vaziyatlar orqali mustaqil tarzda o'z fikrlarini isbotlashga o'rgatiladi. Masalan, Xans Kristyan Andersenning "Bolalar gurungi" ertagida (2-qism) qo'llanilgan. "Arra" metodi. Mazkur metodga ko'ra kichik guruh 4-5 o'quvchidan tashkil topadi. Barcha guruh a'zolari yangi mavzu yuzasidan tuzilgan yagona topshiriq ustida ishlaydilar. Guruh ichida o'quvchilar rivoyat matnini qismlarga ajratib, bo'lib oladilar. Har bir o'quvchi o'ziga tegishli qismini puxta o'zlashtirib "mutaxassis"ga aylanadi. Ma'lum vaqtdan so'ng har bir kichik guruhdagi "mutaxassis"lar uchrashuvi qayta tashkil etilgan guruhlarda o'tkaziladi. Shu tarzda rivoyat mazmunini barcha o'quvchilar o'zlashtirib oladilar. Maqsadi: o'quvchilarda muloqotlashuv, erkin, mustaqil, mantiqiy fikrlashga o'rgatish. Vazifasi: o'quvchilarni guruh bilan ishlash, guruh a'zolariga o'z fikrini tushuntirib, isbotlashga o'rgatish. Masalan, Xondamirning "Tanbeh" rivoyatida qo'llanilgan. Boshlang'ich sinflarda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. Yuksak ma'naviyatga ega bo'lgan, barkamol, sog'lom avlodni tarbiyalab, yoshlarga ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalar asosida ta'lim berish mamlakatimizning ta'lim sohasidagi amalga oshirilayotgan ustuvor vazifalardan biridir. Shuningdek, komil insonni voyaga yetkazishda boshlang'ich ta'lim, shubhasiz, poydevor vazifasini o'taydi. Darslar jarayonida bolani qalban yuksak, ma'naviy boy qilib tarbiyalashda ajdodlarimiz yaratgan betakror asar durdonalaridan foydalangan holda bilim berish hamda odob-axloq qoidalariga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun birinchi navbatda, o'quvchini o'qish, bilim olishga ishtiyoqini o'stirish,

ularning ma'naviy dunyosini boyitish zarur. Shundagina ertangi kunning ishonchli egasi bo'lgan farzandlarni munosib tarbiyalagan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T.G'offorova .”BOSHLANG’ICH TA’LIMDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR” “Tafakkur nashriyoti”- 2011.
2. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.4-tom N.A.Muslimov va boshqalar.
3. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik”.Toshkent2016,147 bet J.Yo'ldoshev,S.Usmonov,”Pedagogik texnologiya asoslari”,T.

BOSHLANG'ICH SINFI ONA TILI DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH - DAVR TALABI

Usmonova Dilshodaxon Ulug'bek qizi

Namangan viloyati Namangan shahri 85- maktab

Boshlang'ich sinfi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot-kommunikatsion texnologiyalarining, ya'ni, kompyuter texnikasining ta'lim jarayonida keng ko'lamda kirib kelishi hamda boshlang'ich sinfi ona tili darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish usullari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiya, elektron doska, interaktiv, audio, elektron darslik.

USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN PRIMARY SCHOOL MOTHER TONGUE LESSONS – TIME REQUIREMENT

Abstract: This article provides information on the widespread introduction of information and communication technologies, is computer technology in the educational process, as well as ways to use information technology in primary school mother tongue lessons.

Keywords: information technology, electronic board, interactive, audio, electronic textbook.

Ta'lim tarbiya tizimining bugungi kundagi vazifasi o'sib-ulg'ayib kelayotgan yoshlarni vatanparvar, zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirgan kelajakda jamiyatda o'z o'rnini egalashga erishgan-komillikka intiladigan barkamol avlodni voyaga yetkazishdir. Mamlakatimizda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohatlarda umumta'lim maktablari hal qiluvchi kuchga aylangani ayni haqiqatdir. Maktablarda kelajak avlod vorislarini tarbiyalashga yo'naltirilgan imkoniyatlar o'z navbatida, pedagog xodimlardan sifatli ta'lim-tarbiya berishni, o'quvchi yoshlardan esa puxta bilim olishni talab etadi. Bu o'z navbatida har bir o'qituvchi zimmasiga yanada yuksak mas'uliyat va vazifalarni yuklaydi. Boshlang'ich ta'lim ta'lim-tarbiyaning poydevoridir. Poydevor qanchalik mustahkam bo'lsa imorat shunchalik chidamli bo'lganidek, mukammal boshlang'ich ta'lim olgan o'quvchilar yuqori sinflarda va ta'limning keyingi bosqichlarida hech qiynalmasdan yanada yuksak natijalarga erisha oladi. Shuning uchun boshlang'ich sinfi o'qituvchilari o'quvchilar savodini chiqarishda, ularga mustahkam bilim berish va ularda zaruriy ko'nikma va malakalarni shakllantirishda barcha imkoniyatlarni ishga solishlari, ilk ta'lim-tarbiya

jarayonini sifatli olib borishi lozimdir. Bu vazifa har bir o'qituvchi zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi va bu mas'uliyatni to'laqonli his etgan holda mehnat qilish zahirida esa ijodkorlik, izlanish, ilg'or va innovatsion texnologiyalarni, ilg'or ish tajribalarini, samarali didaktik materiallarni o'qitish jarayonida mahorat bilan qo'llash faoliyati yotadi. Hayotimizning barcha sohalarida bo'lgani kabi, yoshlarga ta'lim va tarbiya berishning hozirgi bosqichi bu jarayonga axborot-kommunikatsion texnologiyalarining, kompyuter texnikasining keng ko'lamda kirib kelishi bilan xarakterlanadi. Maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturining amalga oshirilishi tufayli bugungi kunda deyarli barcha maktablar kompyuter texnikasiga ega bo'ldilar va maktab jamoalari ta'lim jarayonida mazkur texnika imkoniyatlaridan unumli foydalanmoqdalar. Respublikamizda ta'lim jarayonida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanish uchun tegishli ilmiy-metodik bazani yaratish va mustahkamlash jarayoni ketayotir. Yaratilgan va ta'lim muassasalariga qadar yetkazib berilayotgan elektron darsliklar, ayrim olingan mavzular bo'yicha dars loyihalari, slaydlar to'plamlari, Xalqaro baholash dasturlari bo'yicha o'quvchilarni zamon talablari bo'yicha baholash bo'yicha metodik qo'llanmalar fikrimizning dalilidir. Umumiy o'rta ta'limning kompetensiyaviy yondashuv asosidagi davlat ta'lim standartlarida har bir o'quvchining tayanch va fanga oid kompetensiyalarini umumjahon ta'lim standartlari doirasiga olib chiqish vazifasi qo'yilgan. O'quvchining savodxonlik darajasini oshirishni esa zamonaviy axborot texnologiyasiz tasavvur etib bo'lmaydi. O'quvchining savodxonlik darajasini oshirishda ona tili ta'limi muhim omillardandir. Ona tilini o'qitishda axborot texnologiyalardan unumli foydalanish ta'lim samaradorligini beqiyos oshirishga xizmat qiladi. Shuning uchun ham umumiy o'rta ta'limning har ikkala bosqichida ona tili ta'limi samaradorligini oshirish uchun qilinadigan sa'yi-harakatlar bugungi kunning ham talabidir desak yanglishmaymiz. Kompetensiyaviy yondashuv asosidagi davlat ta'lim standartlarida o'quvchining savodxonligini oshirish maqsad qilib belgilangan ekan, bunga boshlang'ich sinflardan o'qitish jiddiy e'tibor qaratish lozim. Boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning keng imkoniyatlari yaratilgan va bular sirasiga o'quv adabiyotlarining yangi avlodlari: elektron o'quv qo'llanmalar, elektron darsliklar, qisqa interaktiv o'quv dasturlari, audio qo'llanmalar, multimedial darslarni kiritish mumkin. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ona tili darslarida o'quvchilarning savodxonligini oshirishda eng qulay va zamonaviy usullardan biri-dars jarayonida multimedia darslaridan foydalanish, o'quvchilarda ijobiy o'quv motivlarini hosil qiluvchi avvaldan dasturlashtirilib disklarga yozilgan o'quv topshiriqlari yordamida og'zaki va yozma matnlar yaratishga mo'ljallangan kommunikativ modullar asosida ishlashdir. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida so'z yasash, gap tuzish va matn yaratishga mo'ljallangan kommunikativ modullar o'quvchilarni aniq, jadal fikrlashga, oxirgi maqsad sari intilishga, lozim bo'lsa o'z

fikrini himoya va isbot qilishga o'rgatadi, o'z nutqiy mahoratini mustaqil rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Mazkur fikrlarning rivoji uchun imkoniyat yaratish esa, yana va yana o'qituvchiga, uning pedagogik mahoratiga, zamonaviy texnika vositalarini tushunishi va uni o'rganilayotgan mavzu doirasida tadbiq eta bilishiga bog'liqdir. So'zimizning isboti sifatida 4-sinf ona tili darslarida o'quvchilarning kommunikativ savodxonligini oshirishga mo'ljallangan o'yin topshiriqlardan namuna keltiramiz. 1-topshiriq. Berilgan maqollarni multimedia ekraniga tering. Ifodali o'qing va ma'nolarini sharhlang. 1. Odam bo'laman desang, Ona tilingni sev. 2. Mehnat qilgan elda aziz. 3. Til bilgan el biladi. 4. Ona-yurting, oltin beshiging. 2-Topshiriq. Odam, yurt, oltin so'zlariga yaqin ma'noli so'zlarni toping. Eng ma'qulini tanlab daftaringizga ko'chiring. Yoki "Davom ettir" didaktik o'yinidan foydalanish mumkin. Monitordan o'quvchilar biror gapning boshlanishini o'qiydilar, keyin o'zlari jummalarni oxiriga yetkazadilar. Masalan: 1. Qish fasli tugagach, bahor fasli kirib keldi. 2. Bahor fasli oyidan boshlanadi 3. Bahor faslioylaridan iborat. 4. Issiq o'lkalardan qaldirg'och,kabi qushlar uchib keladi. Bolalar nuqtalar o'rniga quyidagi so'zlarni qo'yib davom ettiradilar. 1. Qish fasli tugagach, bahor fasli kirib keldi. 2. Bahor fasli mart oyidan boshlanadi 3. Bahor fasli mart, aprel, may oylaridan iborat. 4. Issiq o'lkalardan qaldirg'och, jibljibon, turna kabi qushlar uchib keladi. Bunday topshiriqlarning miqdori, mazmuni va shakli turlicha bo'lishi tabiiy. O'qituvchi buni darsning xarakteri, maqsadi. Dars jarayonidagi ehtiyoj va imkoniyatga qarab belgilaydi. Dars jarayonida yozilishi va tahlil qilinishi lozim bo'lgan maqollar o'qituvchi tomonidan diktafonda qiroat qilinadi. O'quvchilar eshitganlarini imlo qoidalari hamda tinish belgilariga rioya qilgan holda kompyuter ekraniga terishi lozim. Tayyor maqollar o'qituvchi tomonidan qiroat bilan mikrofondan o'qiladi, boshqalar esa eshituv asbobi (naushniklar) orqali qiroatni tinglaydilar. O'qilayotgan maqollarni esa multimediyada ekranida ko'radilar va tanqidiy fikr bildiradilar. Bu topshiriqni bajarishda o'quvchilar so'zlarni to'g'ri va chiroyli talaffuz qilishga, imloviy xatolardan saqlanishga, jumlani shoshilmay qiroat bilan o'qishga harakat qiladilar. Bir yo'la qiroat san'ati sirlaridan ham bahramand bo'ladilar. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarda jadal fikrlash, zamonaviy texnika bilan erkin ijodiy muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi va rivojlantiradi. O'quvchida tez bilib olishga, ixcham va jadal fikrlashga, o'z bilim va malakasini darhol namoyish yetishga ishtiyoq, o'z bilimiga ishonch ortadi. Qisqa qilib aytganda, kompyuter bilan muloqot o'quvchini o'z-o'zidan ta'lim jarayonining sub'ektiga aylantiradi. Kompyuter dasturi uni faol ishlashga, tez fikrlashga, fikrni aniq va qisqa ifodalashga o'rgatadi. Bunday samara esa bugungi kunda ayni muddaodir. Demak, axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga olib kirishni davr talab qilayotir. Bu talabga javob bera olish uchun o'qituvchi bunday texnologiyani puxta bilishi, yuksak mahorat bilan qo'llay olishi, o'rganiladigan

materiallarning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularni to'g'ri tanlay olishi lozim. Bu boshlangich sinflarda, ayniqsa muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni 2.
2. Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187- sonli qarori
3. <http://www.multimedia.uz/uzb/article76.html>

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI SAN'AT VA MADANIYAT RUHIDA TARBIYALASH

UPBRINGING CHILDREN IN THE SPIRIT OF ART AND CULTURE IN PRESCHOOL EDUCATION ORGANIZATIONS

Rahimberdiyeva Yulduzxon Jahongir qizi

Toshkent davlat pedagogika universiteti

Ta'lim muassasalari boshqaruvi yo'nalishi 1-kurs magistranti

Kalit so'zlar: Maktabgacha ta'lim, madaniyat, san'at, tarbiya usullari, musiqa, san'at, ijodkorlik, didaktik o'yinlar.

Key words: Preschool education, culture, art, methods of upbringing, music, art, creativity, didactic games.

Annotatsiya

Maqolada maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarning san'at va madaniyat ruhida tarbiyalashning usul va vositalari hamda ularni qo'llash usullari haqida fikr yuritiladi. Ushbu maqolada tarbiyalanuvchilarga didaktik o'yinlar orqali san'at va madaniyatga o'rgatish ko'nikmalarini berish yo'llari yoritilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tasviriy faoliyat mashg'ulotlar jarayonida bolalarda amaliy san'at haqida tushunchalarini kengroq rivojlantiriladi. Pedagogning ijodkorlik mahorati amaliy tarzda qanday shakllantirilishi haqida tavsiyalar berib o'tilgan.

KIRISH

Jahon ta'lim tizimida zamonaviy fanlarning muammolaridan biri sifatida ta'limni rivojlantirish har bir bolaning ijodiy individualligini shakllantirishga qaratilmoqda. Bu boradagi psixologik va pedagogik tadqiqotlar natijasiga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy tasvirlashga oid kompetensiyalarni shakllantirish, ularda ijodkorlikni rivojlantirish uchun eng samarali vositalardan biri sifatida qaratilmoqda. Shuning uchun iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlar jumladan AQSH, Yaponiya, Janubiy Koreya, Rossiya Federatsiyasi kabi mamlakatlar tajribasi maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishini jamiyat tomonidan moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlanishi, soha rivojlanishini ta'minlashda yetakchi omil ekanligi bois qator ishlar amalga oshirilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining milliy qonuchiligidagi maktabgacha ta'lim sohasida qabul qilingan me'yoriy hujjatlar ushbu tizimni tubdan isloh qilishga qaratilgan bo'lib, so'nggi yillarda tizimga oid maktabgacha ta'lim-tarbiya sohasiga daxldor bo'lgan farmonlar, qaror va farmoyishlarning qabul qilinishi tom ma'noda maktabgacha ta'lim tizimidagi o'zgarishlar va yangilanishlar jarayonini boshlab berdi. Zero "...maktabgacha yoshdagi bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan

yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlarini tatbiq etish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, ta'lim muassasalarining moddiy texnika bazasini yaxshilash" masalalari o'z navbatida maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning ko'plab yo'nalishlari belgilab berilganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Maktabgacha ta'lim tashkilotida, ya'ni kichik yoshdagi bolalarni har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalashda san'at va madaniyatning o'zni beqiyosdir. Prezidentimiz ham "Kuy, qo'shiqqa, san'atga muhabbat, musiqa madaniyati xalqimizda bolalikdan boshlab, oila sharoitida shakllanadi. Uyida dutor, doira yoki boshqa cholg'u asbobi bo'lmagan, musiqaning hayotbaxsh ta'sirini o'z hayotida sezmasdan yashaydigan odamni bizning yurtimizda topish qiyin, desak, mubolag'a bo'lmaydi"- deya musiqiy madaniyatning tarbiyaviy kuchiga yuksak baho beradilar.

Ajdodlarimiz ham san'at va madaniyatning tarbiyaviy kuchiga alohida e'tibor qaratgan. MTT yoshdagi bolalarni san'at va madaniyat ruhida tarbiyalash ta'limning sifati, samaradorligi butkul o'zgartirib, tarbiyachidan esa o'z kasbini sevishiga, pedagogik mahoratiga, izlanuvchanligiga, fidoiyligiga, o'z mas'uliyatini qay darajada his etishiga bog'liq.

Bu sharaflı vazifani bajarishda unga tashkilot tarbiyachilari ham yaqindan ko'makdosh sanaladi. Har bir tarbiyachi tarbiya berishda tarbiyalanuvchilarni egallashlari lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar mezonı talablarini yaxshi bilishi hamda mashg'ulotlar shu mezonlar asosida va darajasida bo'lishini ta'minlashi kerak. Shunday ekan kichikintoylarning har tomonlama rivojlantirishda mashg'ulotlarda san'at va madaniyat ruhida tarbiyalashning munosib o'zni borligini hisobga olgan holda dasturlarni shunga mos ravishda tayyorlashi lozim.

Asosiy maqsadlardan yana biri zamonaviy musiqa va tasviriy san'at orqali bolalardagi qobiliyat hamda imkoniyatlarni aniqlab, ularni to'g'ri shakllantirish va yuzaga chiqarishdan iboratdir. Musiqa va tasviriy san'at hamda madaniyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi.

San'at insonparvarlik va odamiylik hamkorligi ruhida uning hissiyotini o'stirishda yordam berib, ijodkorlik qobiliyatini rivojlantiradi. Hozirgi zamon yoshlariga estetik idroklarini tarbiyalash borasida g'amxurlik qilar ekanmiz, san'at bilan muomala qilishdan hosil bo'ladigan his-hayajondan uni o'z hayoti va faoliyatida foydalana olishga o'rgatishimiz kerak.

"Ilk qadam" Davlat o'quv dasturi ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uni ham shakllan, ham mazmunan zamon talablariga moslashtirish, ta'lim sifat samaradorligini uzluksiz takomillashtirib borishga yo'naltirildi. Bu esa maktabgacha ta'lim

tashkilotlarida san`at va madaniyat ruhida tarbiyalash masalalari tasviriyl faoliyatni rivojlantirish orqali amalga oshirishda zamin bo`ladi.

Tasviriyl faoliyati bo`yicha maktabgacha ta`lim muassasasi dasturi bolalarda tevarak atrofga nisbatan, san`at bolalarda estetik munosabatni tarbiyalash ijodiy qobiliyat va tasvirlashlarini rivojlantirishni ko`zda tutadi. Maktabgacha ta`lim muassasasi mashg`ulotlarida, maktabda muvaffaqiyatli o`qib ketishlari uchun zarur bo`lgan vazifalar xal etiladi. Rasm, applikatsiya, loy ishlari jarayonida bolalarda [fikir yuritishning analiz](#), sintez, takrorlash, konkretlashtirish kabilar shakllanadi.

Bolani san`at va musiqa ruhida tarbiyasi murakkab pedagogik jarayondir. Bu estetik tuyg`ularning rivojlanishiga asoslanadi.

San`at – ijtimoiyl ong va inson faoliyatining o`ziga xos shakli. San`at qadimiy tarixga ega bo`lib, u jamiyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida mehnat jarayoni bilan, kishilar ijtimoiyl faoliyatining rivojlanishi bilan bog`liq holda vujudga kela boshlagan. Keyinchalik madaniyatning o`sishi natijasida san`at alohida soha sifatida asta sekin ajrala bordi.

San`at insonning moddiy va ma`naviyl faoliyatidagi bilimi, tajribasi, mahorati va qobiliyatlarini namoyon etuvchi badiiy ijodiyot mahsulidir.

San`atni tushunish, uning kishilar hayotidagi o`rnini aniqlash masalasi butun madaniyat tarixi davomida jiddiy bahslarga sabab bo`lgan.

Madaniyat inson faoliyati va shu faoliyatning ahamiyatini belgilovchi ramziyl qurilmalar va asarlar majmuidir. Madaniyat [musiqa](#), [adabiyot](#), [badiiy tasvir](#), [me`morchilik](#), [teatr](#), [kinematografiya](#), turmush tarzi kabi faoliyatlarda namoyon bo`lishi mumkin. U san`at bilan chambarchas bog`liqdir.

Madaniyat va san`atning o`ziga xos murakkabliklarini tushunib, uning nozik qirralarini maktabgacha yoshdagi bolalarga ulashish mahoratiga ega bo`la oladigan tarbiyachilarni yetishtirib chiqarish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

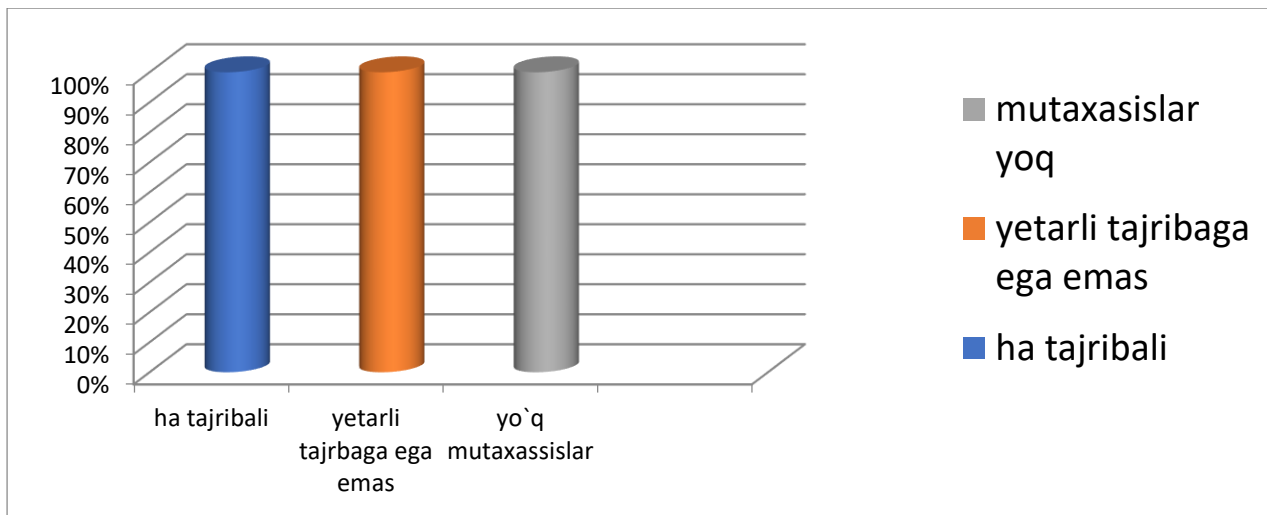
Madaniyat va san`at vositasida bolalarning estetik qobiliyatlarini shakllantirishda tarbiyachining o`rni beqiyos. U chuqur bilim va yuqori malakaga ega bo`lishi, buning uchun muntazam ravishda o`z ustida ishlashi, o`zining ilmiyl nazariyl saviyasini tinimsiz ko`tarishi, ilg`or tajribalarga tayanishi kerak.

San`at, madaniyat va xalq og`zaki ijodi o`z xalqining an`analariga mehr-muhabbatni shakllantiribgina qolmay, balki shaxsning vatanparvarlik ruhida kamol topishiga ham xizmat qiladi.

Ushbu muammoga yanada aniqlik kiritish maqsadida ota va onalar bilan **anketa-so`rovn**malari o`tkazildi.

RESULT

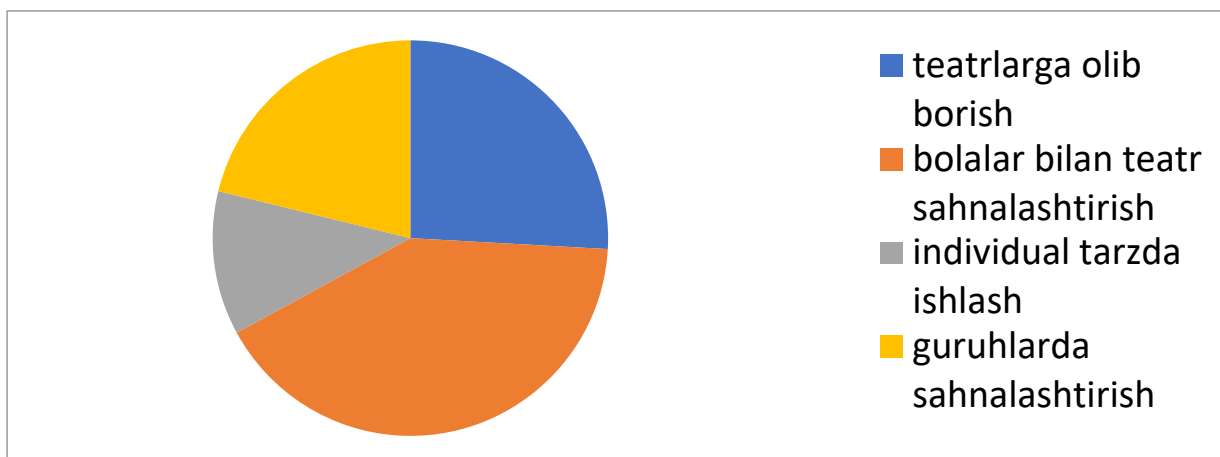
Musiqa mashg`ulotlarini o`tkazish uchun sizlarda tajribali mutaxassislar mavjudmi?

Ushbu savol yuzasidan quyidagi natijaga aniqlandi.

- ha tajribali(60%)
- yetarli tajribaga ega emas(36%)
- mutaxassislar yo`q(4%)

Bolalarni san`at va madaniyat ruhida tarbiyalashga oid takliflaringiz?

Berilgan savol yuzasidan natijalar:

- Teatrlarga olib boorish (26%)
- Bolalar bilan teatr sahnalashtirish(41 %)
- Individual tarzda ishlash (12%)
- Guruhlarda sahnalashtirish (21 %)

T JADVALI

Ushbu jadvalda maktabgacha ta'limda bolalarni san'at va madaniyat ruhida tarbiyalashning milliy va zamonaviy ruhdagi afzallik va kamchiliklari tahlil qilindi

MILLIY MUSIQA	ZAMONAVIY MUSIQA
1. Milliylikimiz saqlanib qoladi. 2. Ota-onaga e'tibor tuyg'usi shakllanadi 3. Mintalitet yo'qolmaydi. 4. Milliy brendimiz saqlanadi. 5. Milliy musiqalarimiz vatanimizni boshqa davlatlardan ajratib turadigan jihatidir. 6. Tarbiya jarayonida muhimdir. 7. Manaviyatni shakllantiradi. 8. Milliy raqslarimizni o'rganadi. 9. Milliy musiqa videolavhalaridan milliy kiyimlarimiz, matolarimiz haqidagi tasavvurlari shakllanadi.	1. Zamon bilan hamnafas bo'ladi. 2. O'z shaxsiy qarashiga ega bo'ladi. 3. Erkin bo'ladi. 4. Dunyoqarashi kengayadi. 5. Xorijdagi tengdoshlari bilan muloqotga kirishishi osonlashadi. 6. zamonaviy raqslarni o'rganadi. 7. Innovatsion fikrlash doirasi shakllanadi. 8. Kayfiyati yaxshilanadi. 9. Chet tillarini o'rganishi osonlashadi.

1. Milliy va zamonaviy ruhdagi tarbiyalanadi.
2. Milliylikimizni saqlab qolgan holda zamon bilan hamnafas bo'lib ulg'ayadi.
3. Kattalar va tengdoshlari bilan muloqotga kirishish, o'zaro hurmat tuyg'usi shakllanadi.

NATIJA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida san'at va madaniyat ruhida tarbiyalashning asosiy vazifalari:

1. San'at va madaniyatga qiziqishni o'stirish.
2. Bolalarning estetik tajribasini boyitish (musiqiy va badiiy asarlar asosida).
3. Bolalarni oddiy estetik va madaniy tushunchalar bilan tanishtirish, musiqa tinglash, kuylash, musiqiy ritmikasi borasida malakalarni rivojlantirish.
4. Bolalarda emotsional hisni shakllantirish.
5. Estetik didni o'stirish (musiqiy va badiiy taassurotlar asosida).
6. Bolalarda ijodkorlikni o'stirish (barcha faoliyatlar asosida).

MUNOZARA

San'at va madaniyatning tarkibiy qismi sifatida go'zallikning mohiyati, estetik va axloqiy hissiyotlarning birligi, san'atning xalqchilligi to'g'risidagi ta'limotga suyanib, bolalarning obyektiv dunyo haqidagi bilimni kengaytiradi va chuqurlashtiradi, ijodiy qobiliyatini va iste'dodini o'stiradi hamda ularda yuksak

ma'naviy fazilatlarining tarkib topishiga yordam beradi. Bolalarda estetik his-tuyg'u va fikrlarni rivojlantirish, go'zallikni ko'ra bilish va ulardan zavqlana olishdan iborat, deb tushuniladi.

Aslida estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari bu bilan chegaralanib qolmaydi, Bolalarni go'zallik va xunuklikni, [yuksaklik va tubanlikni](#), shodlik, kulfatni anglash va ko'ra bilishga o'rgatadi. Estetik tarbiya umuminsoniy va milliy qadriyatlar qaror topishiga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, his-tuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvoriga ta'sir o'tkazadi.

San'at va madaniyatning inson ruhiyatiga ta'sir qilishining tugallanmas imkoniyatlari haqida qadimdan musiqashunoslar, mutafakkirlar va olimlar diqqatini o'ziga tortgan. Faylasuflar, psixologlar, pedagoglar va jamoat arboblari san'atlar ichida musiqa san'atining insonni shaxs sifatida shakllanishiga ta'sir qiladigan xususiyatlari haqida aniqlashga uringanlar.

San'at va madaniyat estetik tarbiyaning muhim omili sifatida shaxs shakllanishiga kuchli ta'sir etadi. Oilada, bog'chada, maktabda musiqa mashg'ulotlarini maqsadga muvofiq tarzda uyushtirish, yosh avlodning ichki dunyosini boyitish va san'atni to'g'ri tushunishdagi samarali yo'ldir.

Inson his-tuyg'ularini, orzu-umidlarini, xohish-istaklarini o'ziga xos badiiy tilda ifoda etadi va kishining his-tuyg'ulariga faol ta'sir etadi.

Kelajak jamiyat a'zosining insoniy va ijobiy fazilatlarini aynan bolalikdan boshlab shakllana boradi. Aynan shu davrda san'at va madaniyat ijobiy sifatlarni shakllantiruvchi vosita hisoblangan.

Hozirgi kun talabi maktabgacha ta'lim muassasalari oldiga san'at va madaniyat ruhida tarbiya berish borasida aniq vazifalarni qo'yadi:

- bolalarni tabiat go'zalliklarini, badiiy asarlarni idrok etish;
- estetik did va hissiyotni shakllantirish;
- hayotda go'zallik tushunchasini to'liqligicha anglashni o'rgatish;
- bolalarga badiiy ijodkorlikni shakllantirish;
- bolalarda go'zallikni o'z hayotlariga, o'z faoliyatlariga olib kirishni o'rgatish va hokazo.

“San'at va ijodkorlik nafaqat buyuk asarlar yaratilgan joyda, balki bola tasavvur qiladigan, o'zgartirgan, yangi narsalarni yaratgan joyda ham mavjud bo'ladi”

L.S. Vygodskiy

Tezlik- g'oyalarning maksimal sonini ifodalash qobiliyati (bu holda ularning sifati emas, balki miqdori muhim).

Moslashuvchanlik – turli xil fikrlarni ifodalash qobiliyati.

Originallik- yangi nostandart g'oyalarni yaratish qobiliyati (bu javoblarda, umumiy qabul qilinganlar bilan mos kelmaydigan qarorlarda namoyon bo'lishi mumkin).

To'liqlik- "mahsulotingizni" yaxshilash yoki unga tayyor ko'rinish berish qobiliyati¹.

Finlandiya maktabgacha ta'lim muassasalari 9 oylikdan – 6- yoshgacha bolalarni qabul qiladigan bolalar bog'chalari. Maktabgacha talim muassasalarining asosiy vazifalari bolalarga g'amxo'rlik qilish va ota-onalarga ta'lim berishda yordam berishdan iboratdir. Maktab intizomi asoslarini o'rgatish va jamoada bir-biri bilan o'zaro munosabatda bo'lishdir.

Maktabgacha ta'lim uchun yagona ta'lim standartlari mavjud emas. Kundalik yurishlar va turli madaniy muassasalarga tashriflar darslarning majburiy qismidir. Guruhning kattaligi odatda turli yoshdagi 12-20tagacha bolalarni tashkil qiladi. Bitta o'qituvchi eng ko'pi bilan 4 ta bola bilan shug'ullanishi mumkin, bu qoida qonun bilan mustahkamlangan.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida ish vaqti 6.30 dan 17.00 gacha. Biroq ota-onalar bolasini 4-5 soatga qoldirish imkoniga ega. Ba'zi bolalar bog'chalari tunda ishlaydi, ular ota-onalar ish safari yoki tunda ishlayotgan holatlar uchun mo'ljallangan. Ular, shuningdek, xususiy va munitsipal bo'linadi. Oilaviy bog'chalar juda mashxur. Immigratsion bolalar uchun muassasalar mavjud. Ularda find va shved tillari bilan birgalikda ularning ona tillari o'rganiladi. Bolalar bog'chalariga tashrif buyurish majburiy emas. Finlandiya maktabgacha tarbiyachilarning 3\1 qismi ushbu jarayonda qatnashmaydi. Katta aholi punktlari bolalar bog'chalarida joylar ko'pincha yetarli emas, shuning uchun mustaqil ravishda Bolani tarbiyalagani uchun ota-onalarga 500 yevro miqdorida nafaqa to'lanadi.

6-7 yoshida boshlang'ich maktabga kirishdan bir yil oldin, bolalar maktabgacha ta'lim oladi, bu hamma uchun majburiydir. Mahalliy maktablarda ham bolalar bog'chalarida ham ixtisoslashtirilgan tayyorgarlik sinflar imunitsipalitelarning qaroriga binoan ishlaydi. Bolalarga o'qish, yozish, matematika, fan, axloq fanlari oqitiladi.²

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni san'at va madaniyat ruhida tarbiyalash borasida olib borilgan tadqiqot ishining asosiy xulosa va natijalari quyidagilardan iborat:

1. Ilmiy, psixologik-pedagogik adabiyotlar tahlili maktabgacha ta'lim tarbiyasidagi tasviriy faoliyatning ilmiy-nazariy asoslariga asrlar davomida ahamiyat berilganligini ko'rsatadi. Zero, bu ijtimoiy-ta'limiy zaruriyat barcha davrlarda barkamol shaxs tarbiyalashning muhim masalalardan biri bo'lib kelgan.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni san'at va madaniyat ruhida tarbiyalash muammosi bilan ko'plab olimlar shug'ullanishgan. Mazkur olimlarning ilmiy-tadqiqotlar bolalarni san'at va madaniyat ruhida o'rgatishda u yoki bu umumiy

¹<https://goaravetisyan.ru/uz/sostavlyayushchie-tvorcheskikh-sposobnostei-komponenty-tvorcheskikh/>

²<https://zohenko.ru/uz/finskaya-sistema-obrazovaniya-neveroyatnaya-obrazovatel'naya-reforma-v-finlyandii.html>

muammolarning yechimiga qaratilgan. Biroq, ushbu faoliyatning metodikasini takomillashtirish masalasi zamonaviy olimlar tomonidan tadqiq etilmagan.

3. O'zbekiston Respublikasining milliy qonuchiligidagi maktabgacha ta'lim sohasida qabul qilingan me'yoriy hujjatlar ushbu tizimni tubdan isloh qilishga qaratilgan bo'lib, maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish va tarbiyalash kelajakda yaxshi ko'rsatkichlarga erishishda ijobiy samara berishini tasdiqlaydi. Bu esa, o'z navbatida maktabgacha ta'lim tizimidagi san'at va madaniyatni rivojlantirishning ilmiy-nazariy va xuquqiy asoslarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatdi.

Shu maqsadda qo'yidagi tavsiyalar ishlab chiqildi.

1. San'at va madaniyatning barcha turlarini tizimli ravishda rejalashtirish. Jumladan:

- qobiliyatlarni rivojlantirish dastur imkoniyatlarini kengaytirish;
- belgilangan vazifalarning har biri bir vaqtning o'zida mustaqil mexanizm va yagona ijodiy jarayonning tarkibiy qismi ekanligini unutmashlik;
- ta'lim jarayonini ushbu mavzuviy rejalashtirishda tarbiyachilarni metodik ta'minot bilan qurollantirish.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalarni metodik ta'minot bilan qurollantirish.

3. Bolalar o'zlarining badiiy, ijodiy mahoratlarini, qobiliyatlarini bemalol, erkin namoyish qilishlari uchun tarbiyachi kerakli shart-sharoitni yaratish.

4. "Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan talablar» va "Ilk qadam» davlat o'quv dasturining asosida mavzuli haftalik rejalashtirish maktabgacha yoshdagi katta yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatni rivojlantirishdagi mazmuni ustida ijodiy yondashish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://minikar.ru/uz/horoscopes/razvitie-izobrazitelnyh-sposobnostei-i-tvorcheskih-zamyslov-detei-v-processe/>
2. Мактабгача таълим ташкилотларида таълим жараёнини мавзули режалаштириш (катта гуруҳ). Методик қўлланма. Тошкент. 2018 йил.
3. <https://minikar.ru/uz/goroskopy/razvitie-izobrazitelnyh-sposobnostei-i-tvorcheskih-zamyslov-detei-v-processe/>
4. <https://goaravetisyan.ru/uz/sostavlyayushchie-tvorcheskih-sposobnostei-komponenty-tvorcheskih/>
5. <https://goaravetisyan.ru/uz/sostavlyayushchie-tvorcheskih-sposobnostei-komponenty-tvorcheskih/>
6. <https://zohenko.ru/uz/finskaya-sistema-obrazovaniya-neveroyatnaya-obrazovatel'naya-reforma-v-finlyandii.html>

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA OTA-ONA VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI HAMKORLIGI

COLLABORATION BETWEEN PARENTS AND PRESCHOOLS IN WORKING WITH CHILDREN WITH DISABILITIES

Rahimberdiyeva Yulduzxon

Toshkent davlat pedagogika universiteti

Ta'lim muassasalari boshqaruvi yo'nalishi 1-kurs magstri

Kalit so'zlar: imkoniyati cheklangan bolalar, xulq-atvor, maktabgacha talim tashkiloti, ota-ona hamkorligi.

Key words: disabilities, behavior, preschool educational organization, parent partnership.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorlik yo'li bilan bajargan ishlar yoritilgan. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan shug'ullanishning turli usullari, mashg'ulotlar, hamkorlik ishlari haqidagi ma'lumotlar tahlili keltiriladi. Bu maqola orqali imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligini kelgusida rivojlantirish uchun qanday metodlarni o'zlashtirishi lozimligi haqida ham bir qancha yo'llanmalar keltirilgan. Bu maqola orqali O'zbekistonda qilinayotgan ishlar, yangi metodlar va texnologiyalar o'rganib chiqilgan. Maqolada hamkorlik jarayoni haqida ham alohida to'xtalib o'tilgan

INTRODUCTION

KIRISH: Biz bilamizki bugungi kunda ta'lim olish huquqiga hamma xaqli. Bu ta'lim olish huquqidan imkoniyati cheklangan bolalar ham qolib ketmagan. Bizning oramizda hayot kechirib turgan zaminimizda shunday insonlar borki, ularning jismoniy imkoniyati cheklangan, lekin ma'naviyati yuksak, ruhi esa juda kuchli va matonatli. Afsuski, nogironligi bo'lgan shaxslar ko'pincha ishlash, ta'lim darajasini oshirish va jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etish imkoniyatidan mahrum bo'ladilar. Hozirgi paytda ularning soni jahon miqyosida juda ko'p. Aksariyat hollarda ular kamsitish va "qo'li kaltalik"dan aziyat chekadilar. Albatta, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash borasidagi eng katta mas'uliyatli ish davlat zimmasiga yuklatiladi.

Inklyuziv ta'limning afzalliklari. Har bir inson inklyuziv amaliyotdan foyda ko'radi. Inklyuziv ta'lim orqali bola mustaqilroq va o'ziga ishonadigan bo'lib yetishadi o'z ichidagi qo'rquvlari kamayadi va tegishli ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadilar. Shuningdek, ular g'amxo'rlik, va rahm-shafqatni ifoda etish qobiliyatidan xabardor bo'lishadi. Bu ta'lim muhitidan faqatgina bola emas bolaning ham ota-onalari foyda ko'rishadi. Chunki bunungi kunda imkoniyati cheklangan bolasi bor ota-onaning

birinchi tashvishlantirgan narsasi bolasining tengdoshlari qatoridan ajralib qolayotganligi va ta'lim olishin qiyin bo'layotganligidir. Hozirgi kunda ota-ona bolasi ta'lim olayotgan tashkilotga borib bemalol bolasining ta'lim olayotgan muhitini ko'rishi va yordamlashishi mumkin. Ota-onalar va boshqa oila a'zolari bilan qo'shilishdan foyda ko'rishadi, shuningdek ular o'zlari va farzandlari uchun turli xil ijtimoiy vaziyatlarni kengaytiradilar. Ular o'z jamoalaridagi katta oilalar guruhi bilan aloqani boshdan kechiradilar, qo'rquvni kamaytiradi.

Inklyuziv ta'lim vazifalari: - Ta'lim muassasasida ta'limda alohida ehtiyoji bo'lgan imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zarur psixologo – pedagogik, korreksion sharoitlar yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy rivojlanishini, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish; - Maxsus ta'lim muassasasi o'quvchilari ta'lim tashkilotlari bilan uyg'unlashtirgan holda faoliyat olib borish yo'li bilan o'quvchilarning ta'limdagi tenglik huquqini kafolatlash; - Jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqlarni bartaraf etish, bolaning ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish; Imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalardan ajralmagan holda yashash huquqini ro'yobga chiqarish; - Jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga muqobil munosabatni shakllantirishdir.

Inklyuziv ta'limga kiritishning asosiy tamoyillari: 1). Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi. 2). Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili. 3). Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili. 4). Markazlashtirilmagan bo'lish tamoyili. 5). Inklyuziv ta'limda kompleks yondashish tamoyili. 6). Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili. 7). Malakaviylik tamoyili.¹

ADABIYOTLAR TAHLILI

Nuqsonli bola oilasining alohida muammolari Bogdanova, T.A. , Shoumarov G.B., Dobrovolskaya, A.I., Zaxarova, I.Y. Levchenko, Mamaychuk I.I., Martinova V.L., Pyatakova G.V., Mastyukova YE.M., Mishina G.A., Raku A.I., Semago M.M., Skvorsova I.A., Osipenko T.N., Spivakovskaya A.S., N.B. Shabalina, A.R. Sharipova, N.N. Shkolnikova, V.V., Yurtaykina boshqalar tadqiqotlarida yoritilgan. Bizning respublikamizda Nurmuxamedova L.SH. —Oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari mavzusida tadqiqot ishini olib borgan bo'lib, uning tadqiqoti ota-ona va nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik holatlarini o'rganish va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishga bag'ishlangan.

METOD

“SWOT-tahlil” metodi.

¹ <http://ilmiy.bmti.uz/blib/files/116/Maxsus%20pedagogika.pdf>

Metodning maqsadi quyidagilardan iborat : mavjud bo'lgan nazariy va amaliy bilim, tajribalarni tahlil qilish, taqqoslash natijasida mazkur muammoni yechimini topishga mo'jjallangan. Hamda bilimlarni mustahkamlash, takrorlash, baholashga, mustaqil hamda tanqidiy fikrlashni, nostandart tafakkurni shakllantirishga qaratilgan. „Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligini SWOT tahlilini quyidagi jadvalda ko'rishimiz mumkin.

S	Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligini kuchli tomonlari.	1. Ta'lim olishi osonlashadi. 2. Tarbiyachi va bolalar o'rtasidagi muloqat yaxshilanishi. 3. Teng huquqlilik hissini tuyadi. 4. Bolalar ijtimoylashadi.
W	Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligi zaif tomonlari.	1. Bolalarning maktabgacha ta'lim tashkilotida o'rtoqlari tomonidan kamsitilishi mumkin. 2. Tarbiyachi imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda yetarli pedagogik mahoratga ega bola olmasligi.
O	Hamkorlikning imkoniyatlari.	1. Axloqiy fazilatlar shakllanishi 2. Ta'lim oladi va boshqa bolalar bilan teng huquqli bo'ladi 3. Ijtimoiy munosabatlar yaxshilanishida
T	Hamkorlikning to'siqlari.	Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda imkoniyati cheklangan bolaga nisbatan ko'p e'tibor berilishi oqibatida sog'lom bolalar chetda qolishi mumkin. Shuning uchun hamkorlik tartibini to'g'ri yo'lga qo'yish kerak.

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorlik faoliyatda hamda bolalarning talimiy faoliyatida hamda bolalarning ta'limiy jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda bola ijobiy xususiyatlarga ega bolishi va hamkorlikni to'g'ri yo'lga qo'yish ota-ona va tarbiyachining pedagogik mahoratiga bog'liq.

Imkoniyati cheklangan-bu so'zga to'xtaladigan bo'lsak o'z nomiga monand shaxsning ma'lum bir ishni bajarishga imkoniyati yo'q osha ishni bajarishga o'z. Bugungi kunda bizning yurtimizda ham bunday shaxslar soni ko'pgina. Bizning

yurtimizda ham imkoniyati cheklangan shaxslarga yurtboshimiz tomonidan juda ko'p shart-sharoitlar yaratilmoqda va ularning sog'lom shaxslardan ajralmasliklari uchun qo'llab-quvvatlamoda. Imkoniyati cheklangan bu har xil kasallik turiga bo'linadi.

Bular;

1. Eshitish(kech-kar, eshitish zaif, kar).
2. Ko'rish (ko'rish qobiliyati zaif ko'r).
3. Nutq(turli darajada) aql.
4. Kechikkan psixoverbal rivojlanish(ZPR).
5. Mushak-sklet tizimi.

6. Hissiy-irodaviy soha turlariga bo'linadi. Bizning tanlagan mavzuyimiz imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligi. Biz bu mavzuda imkoniyati cheklangan bolaga ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkilotidagi hamkorlik qay darajada muhim va bolaning hayotida qanday imkoniyatlarni yaratadi shular haqida to'xtalib o'tamiz.

Eshitishda nuqsoni bor bolalar ko'pincha nutq faoliyatida muammolari borligi bilan tengdoshlari qatoridan ajralib turadi. Chunki bolaning nutqi eshitish orqali rivojlanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlariga borgan eshitishda nuqsoni bor bola guruhda ko'p tendoshlari tarafidan kamsitilishi orqali ulardan ta'limiy faoliyatlarda orqada qoladi va bolaning o'zida qo'rquv paydo bo'lib qoladi. Bu vaziyatda guruh tarbiyachi pedagogi ham psixologik mahoratga ega bo'lishi kerak.

RESULT

Bola uchun ota-ona hamkorligi juda ham muhim ayniqsa bu imkoniyati cheklangan bo'lsa. Bolaning tarbiylanishida va sog'lom o'sib ulg'ayishida oilaning o'rnini beqiyosdir.

So'nggi yillarda jamiyatning nogiron kishiga ya'ni imkoniyati cheklangan shaxsga munosabati tubdan o'zgara boshladi, uni jamiyatning teng huquqli va munosib a'zosi deb tan olindi lekin baribir ham bugungi kunda imkoniyati cheklangan shaxslarning o'zining qo'shimcha muammolari bor. Odatda, oilada imkoniyati cheklangan bola tug'ilishi bilan ota-ona tashvishga tushadi va moddiy, maishiy, moliyaviy muammolari ko'payadi. Shu vaziyatda ko'pincha bola tengdoshlariga qo'shilmaslik oqibatida o'z qobig'iga o'ralib qolib ketadi. Masalan bir oilada imkoniyati cheklangan bola tug'ilsa u kamdan kam holatlarda bolani ota-ona qo'rqmasdan ta'lim tashkilotlariga qo'sha oladi. Keyingi tarafini ko'radigan bo'lsak ota-ona ko'pincha bolasi imkoniyati cheklangan bo'lganligidan uyaladi bunday vaziyatlarda ko'pincha Bolani ota-onasi o'zim ta'lim va tarbiya beraman deb bolasini ta'lim tashkilotlariga qo'shmaydi va odamlarni ko'ziga ko'rsatmaydi bola o'zi bilan o'zi qolib ketish natijasida sezilarli darajada yomon oqibatlar kuzatiladi. Biz imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona hamkorligi qanchalik muhimligini ko'rib chiqamiz.

Maktabgacha ta'lim tashkilotiga imkoniyati cheklangan bola keldi, uni guruh muhitiga moslashtirish tarbiyachi uchun juda muhim va murakkab ish bunda tarbiyachi albatta psixolog bilan hamkorlikda bolaning aynan nimadan bola qiynaladi va u nimalarga qiziqadi shularni kuzatish orqali bilib olishi kerak. Bunda ota-ona hamkorligi ham tarbiyachi va psixolog hamkorligiga birlashgan holatda bo'ladi. Tarbiyachi ota-onalar bilan tez-tez uchrashuvlar uyushtirib munozara, test, so'rovnomalar o'tkazib turilsa imkoniyati cheklangan bolalar bilan ota-onalar ishtirokida olib boriladigan har bir mashg'ulot bola uchun ahamiyatli hisoblanadi bu ota-ona uchun ham farzandining nimaga qodir ekanini anglashiga yaqindan yordam beradi va bolalarni tengdoshlari qatoridan ajrab qolmayotganligini, bolasining ta'lim olayotganini bolasining o'zi ko'rmagan xususiyatlarini anglashiga ota-ona bola uchun hamkorlik qay darajada ekanligini his qiladi va farzandi oldida uning kelajagiga zamin yaratib berish mas'uliyati yanada oshadi.

Discussion.

Demak bir oilada bitta imkoniyati cheklangan bola bor ota-ona bu vaziyatda bolasini tengdoshlari qatoriga qo'rqmasdan qo'shishi va uning bilim olishi uchun yaratilgan yetarlicha shart-sharoitlardan foydalanishi imkoniyati cheklangan bolasining kelajagi uchun zamin yaratib berishi kerak.

Xulosa qilib aytganda imkoniyati cheklangan maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim va tarbiya berishda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorligi yaxshi samara beradi. Hamkorlikni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o'z isbotini topdiki har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o'z vaqtida aniqlab mutaxassislariga murojat qilib bolaning aqliy va jismoniy tarafdin sog'lom bo'lib yetishishida hamkorlik olib borilsa albatta ko'zlangan maqsadga erishish mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun hamkorlikni to'g'ri yo'lga qo'yishda ota-ona va maktabgacha ta'lim tashkiloti birdek hamkorligi muhim ahamiyat kasb etishi va uning rivojlanishi, kelajagini belgilab berishi uchun turtki bo'ladi shuning uchun biz vaziyatdan kelib chiqib imkoniyati cheklangan bolalarni qo'llab-quvvatlashimiz ularga yaratilib berilgan shart-sharoitlardan foydalanishi uchun o'z hissamizni qo'shishimiz va inklyuziv ta'lim muhitini yaratishimiz kerak. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan Maktabgacha ta'lim tashkiloti hamkorlik qilishda inklyuziv ta'lim muhitini guruhlarda yaratishi juda katta foyda beradi. Imkoniyati cheklangan bola uchun inklyuziv ta'lim yana nimalar beradi?

Bolalarda atrofdagi imkoniyati cheklangan bolalarga pozitiv munosabat va hurmat tarbiyalanadi. Yordamga muhtoj insonlarga e'tiborsizlik qilmaydigan shaxsga aylanadilar boshqalarning dardini o'ziniki singari qabul qiladilar. O'rgangan natijalarim shuni ko'rsatadiki imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlashda ota-ona

hamkorligi, inklyuziv ta'lim juda ham muhim. Biz bu bilan imkoniyati cheklangan bolalarga doimo qo'limizdan kelgancha yordam berishimiz O'zbekistonda bo'layotgan har bir imkoniyatdan unumli foydalanishimiz ularning ta'lim va tarbiya olishiga hamkorlik qilishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.U. Xamidova. Maxsus pedagogika. – T.: «Fan va texnologiya», 2018 6-bet.
2. Nurmuxamedova [L.SH.](#) Oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari. Ped.fan.nomz.dis....avtoref. – T.:Nizomiy nomidagi TDPU.2005. - 26 bet.
3. -yaratish-boyicha-ishlar-jadallashtirilishi-lozim-2
<http://ilmiy.bmti.uz/blib/files/116/Maxsus%20pedagogika.pdf>
4. <http://www.ombudsman.uz/oz/news/2021/06/12/nogironligi-bolgan-shaxslarga-teng-imkoniyatlar>
5. <http://www.ombudsman.uz/oz/news/2021/06/12/nogironligi-bolgan-shaxslarga-teng-imkoniyatlar-yaratish-boyicha-ishlar-jadallashtirilishi-lozim-2>
6. <https://www.samdu.uz/uz/news/17499>

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLA SHAXSINING RIVOJLANISHIDA «MEN» - OBRAZI VA O'Z-O'ZIGA BAHO

Daminova Rayxona G'ulomiddinovna

Navoiy shahar 24 – sonli “Qaldirg’och”

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bola shaxsini rivojlantirishda bolaning «Men» - obrazi va o'z-o'ziga baho berishi xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: men obrazi, bola shaxsi, o'z – o'ziga baho berish, o'z – o'zini anglash, o'z – o'zini tarbiyalash.

"I" - IMAGE AND SELF-ASSESSMENT IN PERSONALITY DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation: this article presents ideas about the child's self-image and self-evaluation in the development of the child's personality of preschool age.

Key words: self-image, child personality, self-evaluation, self-realization, self-education.

KIRISH

«Men» - obrazi asosida ham bir shaxsda o'z-o'ziga nisbatan baholar tizimi shakllanadiki, bu tizim ham obrazga mos tarzda har xil bo'lishi mumkin. Bu baho aslida shaxsga boshqalarning real munosabatlariga bog'liq bo'lsa-da, aslida u shaxs ongi tizimidagi mezonlarga, ya'ni uning o'zi subyektiv tarzda shu munosabatlarni qanchalik qadrlashiga bog'liq tarzda shakllanadi. Masalan, maktabda bir fan o'qituvchisining bolaga nisbatan ijobiy munosabati, doimiy maqtovlari uning o'z-o'ziga bahosini oshirsa, boshqa bir o'qituvchining salbiy munosabati ham bu bahoni pastlatmasligi mumkin. Ya'ni bu baho ko'proq shaxsning o'ziga bog'liq bo'lib, u subyektiv xarakterga egadir.

O'z-o'ziga nisbatan baho turli sifatlar va shaxsning orttirilgan tajribasi, shu tajriba asosida yotgan yutuqlariga bog'liq holda turlicha bo'lishi mumkin. Ya'ni, ayni biror ish, yutuq yuzasidan ortib ketsa, boshqasi ta'sirida - aksincha, pastlab ketishi mumkin. O'z-o'ziga baho nafaqat haqiqatga yaqin (adekvat), to'g'ri bo'lishi, balki u o'ta past yoki yuqori ham bo'lishi mumkin. Bunday o'smir yoki katta odam ham, doimo tushkunlik holatiga tushib qolishi, atrofdagilardan chetroqda yurishga harakat qilishi, o'zining kuchi va qobiliyatlariga ishonchsizlik kayfiyatida bo'lishi bilan ajralib turadi va bora-bora shaxsda qator salbiy sifatlar va xatti-harakatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Hattoki, bunday holat suitsidal harakatlar, ya'ni o'z joniga qasd qilish, real

borligidan «qochishga» intilish psixologiyasini ham keltirib chiqarishi mumkin. Ana shunday sharoitda paydo bo'ladigan psixologik holat «noadekvatlik effekti» deb atalib, uning oqibatida shaxs hattoki, mag'lubiyatga uchraganda yoki o'zida nochorlik, uquvsizliklarni sezganda ham buning sababini o'zgalarda deb biladi va shunga o'zini ishontiradi ham masalan, «xalaqit berdi-da», «falonchi bo'lmaganida» kabi bahonalar ko'payadi. Ya'ni nimaiki bo'lmasin, aybdor o'zi emas, atrofdagilar, sharoit, taqdir aybdor. Bundaylar haqida bora-bora odamlar «oyog'i yerdan uzilgan», «manmansiragan», «dimog'dor» kabi sifatlar bilan gapira boshlaydilar. Demak, o'z-o'ziga baho realistik, adekvat, to'g'ri bo'lishi kerak. Bunda shaxs uchun etalon, ibratli hisoblangan insonlar guruhi referent guruhning roli katta bo'ladi. Chunki biz kundalik hayotda hammaning fikri va bahosiga quloq solavermaymiz, biz uchun shunday insonlar mavjudki, ularning hattoki, oddiygina tanbehlari, maslahatlari, hattoki, maqtab turib bergan tanbehlari ham katta ahamiyatga ega. Bunday referent guruh real mavjud bo'lishi (masalan, ota-ona, o'qituvchi, ustoz, yaqin do'stlar), yoki noreal, xayoliy (kitob qahramonlari, sevimli aktyorlar, ideal) bo'lishi.

ASOSIY QISM

Bolada tengdoshlari bilan ma'lum bir munosabatlarning yuzaga kelishi, «bolalar jamiyati»ning shakllanishi maktabgacha yoshning muhim xususiyati bo'lib hisoblanadi. Ayniqsa, ikkinchi signal sistemasi jadal rivojlanib, sensor idrok, ayniqsa, ko'rish va eshitish orqali qabul qilish sezilarli rivojlanadi. Bolada oddiy majburiyatlar majmui paydo bo'ladi, ongli ravishda rasm chizadi va musiqiy faoliyatda ishtirok eta boshlaydi. U unga qanday surat yoki musiqa yoqishini, qaysilari yoqmasligini aytishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolaning boshqa odamlarga ichki pozitsiyasi o'z «men»i va o'z harakatlari ahamiyatini tobora anglab borishi, kattalar dunyosiga, ularning faoliyati va o'zaro munosabatiga katta qiziqishi bilan xarakterlanadi.

O'z-o'ziga baho o'ta yuqori ham shaxs xulq-atvoriga yaxshi ta'sir ko'rsatmaydi. Chunki, u ham shaxs yutuqlari yoki undagi sifatlarning boshqalar tomonidan sun'iy tarzda bo'rttirilishi, noo'rin maqtovlar, turli qiyinchiliklarni chetlab o'tishga intilish tufayli shakllanadi. O'z-o'ziga bahoning past bo'lishi ko'pincha atrofdagilarning shaxsga nisbatan qo'yayotgan talablarining o'ta ortiqqligi, ularni uddalay olmaslik, turli xil e'tirozlarning doimiy tarzda bildirilishi, ishda, o'qishda va muomala jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklar oqibatida hosil bo'lishi mumkin. Shuning uchun yoshlar tarbiyasida yoki real jamoadagi odamlarga maqsadga muvofiq ta'sir yoki tazyiq ko'rsatish kerak bo'lsa, ularning etalon, referent guruhini aniqlash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi. Shunday qilib, o'z-o'ziga baho sof ijtimoiy hodisa bo'lib, uning mazmuni va mohiyati shaxsni o'rab turgan jamiyat normalariga, shu jamiyatda qabul qilingan va e'zozlanadigan qadriyatlarga bog'liq bo'ladi. Keng ma'nodagi yirik ijtimoiy jamoalar etalon rolini o'ynashi oqibatida shakllanadigan o'z-o'ziga baho o'z-o'zini baholashning yuksak darajasi hisoblanadi. Masalan, mustaqillik sharoitida

mamlakatimiz yoshlari ongiga milliy qadriyatlarimiz, vatanparvarlik, adolat va mustaqillik mafkurasiga sadoqat hislarining tarbiyalanishi, tabiiy, har bir yosh avlodda o'zligini anglash, o'zi mansub bo'lgan xalq va millat ma'naviyatini qadrlash hislarini tarbiyalamoqda. Bu esa, o'sha yuksak o'z-o'zini anglashning poydevori va muhim shakllantiruvchi mexanizmidir. Demak, o'z-o'zini baholash o'z-o'zini tarbiyalashning muhim mezonidir. O'z-o'zini tarbiyalash omillari va mexanizmlariga esa, quyidagilar kiradi: Realistik baho shaxsni o'rab turganlar ota-ona, yaqin qarindoshlar, pedagog va murabbiylar, qo'ni-qo'shni va yaqinlarning o'rinli va asosli baholari, real samimiy munosabatlari mahsuli bo'lib, shaxs ushbu munosabatlarni ilk yoshligidanoq xolis qabul qilishga, o'z vaqtida kerak bo'lsa to'g'rilashga o'rgatilgan bo'ladi.

O'z-o'ziga baho o'z-o'zi bilan muloqot o'zini konkret tarbiya obyekti sifatida idrok etish va o'zi bilan muloqotni tashkil etish sifatida o'z-o'zini ishonirish o'z imkoniyatlari, kuchi va irodasiga ishonish orqali, ijobiy xulq normalariga bo'ysundirish.

O'z-o'ziga buyruq berish tig'iz va ekstremal holatlarda o'zini qo'lga olish va maqbul yo'lga o'zini chorlay olish sifati.

O'z-o'ziga ta'sir yoki autosuggestiya ijtimoiy normalardan kelib chiqqan holda o'zida ma'qul ustanovkalarni shakllantirish.

Ichki intizom - o'z-o'zini boshqarishning muhim mezoni, har doim har yerda o'zining barcha harakatlarini muntazam ravishda korreksiya qilish va boshqarish uchun zarur sifat.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, Yuqoridagi o'z-o'zini boshqarish mexanizmlari orasida psixologik nuqtai nazardan o'z-o'zi bilan amalga oshiriladigan ichki dialog alohida o'rin tutadi.

O'z-o'zi bilan dialog-oddiy til bilan aytganda, o'zi bilan o'zi gaplashishdir. Aslida bu qobiliyat bizning boshqalar bilan amalga oshiradigan tashqi dialoglarimiz asosida rivojlanadi, lekin aynan ichki dialog muhim regulyativ rol o'ynaydi. Demak, shaxsning qanday sifatlarga ega ekanligi, undagi baholarning obyektivligiga bog'liq tarzda o'z-o'zi bilan muloqotga kirishib, shaxs o'zini nazorat qila oladi. Hayotda shunday kishilar uchraydiki, katta majlisda ishi tanqidga uchrasa ham, o'ziga xolis baho berib, kerakli to'g'ri xulosalar chiqara oladi, shunday odamlar ham borki, arzimagan xatolik uchun o'z «ich-etini yeb tashlaydi» Ichki dialogning har kimda har xil ekanligidan darak beruvchi faktlar quyidagilar:

O'z-o'zini tarbiyalash omillari va mexanizmlari.

O'z-o'zi bilan muloqot.

O'z-o'zini ishonirish.

O'z-o'ziga buyruq berish.

Rivojlanish jarayonida faqat bilim va faoliyat usullarining o'zgarishi va murakkablashishi sodir bo'lib qolmaydi. Bolaning psixik rivojlanishi uning butun shaxsidagi o'zgarishlarni, ya'ni shaxs umumiy xususiyatlarining rivojlanishini o'z ichiga oladi. Rivojlanish jarayonida bolalar psixik faoliyatining turli jihatlarini o'zgaradi, usullar yig'ilishi va o'zgarishi sodir bo'ladi. Bola ko'p miqdordagi turli harakatlarni bajara oladi, bilim va tasavvurlari o'zgaradi. Mazkur o'zgarishlar ichidan nisbatan umumiy va belgilovchi o'zgarishlarni ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Bolaning shaxsiy yo'naltirilganlik xususiyatining umumiy rivojlanishi. Unga uch turni kiritish mumkin:

- a) ta'limiy yo'nalganlik (yaxshi o'qish, yaxshi baho olish),
- b) bilim olishga yo'nalganlik (masalalarni hal etish, yangi vazifalar olish),
- v) atrofda gilar bilan munosabat.

Shunday qilib, shaxsiy yo'nalganlikni hisobga olish maktab o'quvchilari ta'limi (bilim va usullarni egallash) va tarbiyasini (shaxsiyat rivojlanishi) yanada samarali amalga oshirish uchun birinchi va zarur shartdir.

Ong mexanizmining rivojlanishi. Bu fikriy faoliyatning ko'rgazmali-harakatli, ko'rgazmali-obrazlidan abstrakt, nazariyga o'zgarishidir. Bolada tushunchalar va tushunchalar tizimi muntazam shakllanib boradi. Bolaning anglash va fikrlashining rivojlanishi darajasi qancha yuqori bo'lsa, u o'zlashtirgan, foydalanayotgan tushunchalar shuncha murakkab bo'ladi.

Bolalik avvalida bola atrofida gilar predmetlar xususiyatini, predmetlar orasidagi eng oddiy aloqalarni ilg'aydi va ulardan foydalana boshlaydi. Bu predmetli faoliyat, oddiy elementar o'yin shakllari, rasm chizish, nutqni egallash bilan bog'liq ravishda ro'y beruvchi keyingi aqliy rivojlanish uchun asos bo'ladi. Bolalikda aqliy rivojlanish asosini bolada shakllanayotgan idrok etish va fikrlash harakatlarining yangi turlari tashkil etadi. Bu yoshda avtodidaktik, o'zi o'rgatuvchi o'yinchoqlar (matryoshkalar, qutichalar, kubchalar, mozaika va boshqalar) bolani tez rivojlantiradi.

Ko'rish bilan birga bolalikda eshitish orqali qabul qilish ham rivojlanadi. Ayniqsa fonematik eshitish jadal rivojlanadi. Odatda, ikkinchi yil so'ngida bolalar ona tilining barcha tovushlarini qabul qiladi. Biroq fonematik eshitishning mukammallashishi keyingi yillarda ham ro'y beradi.

Fikrlash rivoji uchun vositali harakatlar juda muhim. Vosita bolaning predmet dunyosiga ta'sir qilishiga xizmat qiladi. Bola eng katta tajribani kattalar bilan nutqiy muloqot natijasida qabul qiladi.

Hayotning uchinchi yilida bola aqliy rivojlanishida muhim siljish sodir bo'ladi – ongning belgisi (yoki ramziy) funksiyasi shakllana boshlaydi. U bir obyekt o'rnini bosuvchi sifatida boshqa bir obyektidan foydalanish imkoniyatidan iborat. Bunda predmetlar bilan emas, balki ularning o'rnini bosuvchilar bilan harakat amalga oshiriladi.

Turli belgilar va ularning tizimidan foydalanish – inson psixikasining o‘ziga xos eng xarakterli xususiyatidir. Belgilarning har qanday turi (til, matematika ramzlari, surat va musiqada mohirona ifodalangan dunyo va h.k.) odamlar orasidagi muloqot uchun xizmat qiladi, predmet hamda hodisalar vazifasini bajaradi va anglatadi. Erta yoshda belgili funksiya dastlab amaliy faoliyat bilan bog‘liq ravishda rivojlanadi va faqat keyinchalik so‘zlardan foydalanishga o‘tiladi.

Bola va katta yoshdagi odam. Ontogenezda kattalar bilan muloqot bolalarda birdaniga paydo bo‘ladi, ancha keyin esa bolaning tengdoshlari bilan munosabat o‘rnatiladi. Dastlab bola butunlay kattalarga bog‘liq bo‘ladi. Tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatlar ko‘p jihatdan kattalarning bola bilan o‘zaro munosabati xususiyatiga bog‘liq. Kattalarga ergashib bolalar o‘zini ismi bilan atay boshlaydilar. Ikkinchi yil oxiriga kelib o‘zini ismi bilan chaqirish «men» kishilik olmoshi bilan almashinadi. «Men» tizimi – erta bolalikda (L.I Bojovich) paydo bo‘luvchi markaziy hodisadir. Bola o‘zini kattalardan ajratishni o‘rganadi, o‘ziga nisbatan mustaqil «men» sifatida munosabatda bo‘la boshlaydi, ya‘ni unda o‘zini anglashning boshlang‘ich shakli paydo bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarga ta‘lim – tarbiya berish. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1989 yil.
2. Qodirova M.R., Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent, 2006 yil.
3. Bolalar nutqini o‘stirish metodikasi. Toshkent, 1991 yil.
4. Borodich M. “Metodika razvitiya rechi detey” Moskva, 1981 yil.
5. Jo‘raqulov R. To‘xtayeva Sh. “Bog‘chalarning kichik guruhlarida bolalar nutqini o‘stirish bo‘yicha uslubiy tavsiyalar” Samarqand, 1991 yil.
6. Jo‘raqulov R. “Bolalar nutqini o‘stirish” Samarqand, 1994 yil.
7. Razbayeva Ye, Ahmedova X. “Nutq o‘stirish metodikasi” T., 1978 yil.
8. Shodiyeva Q. Maktabgacha yoshdagi bolalarni to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish. Toshkent, 1995 yil.
9. Shodiyeva Q. Kichkintoylarni o‘qish va yozishga o‘rgatish. Toshkent, “O‘qituvchi” – 2002 yil.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLA SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA TARBIYANING ROLI HAMDA PEDAGOG- TARBIYACHI SIFATLARI

Xudayqulova Maxliyo Nuriddin qizi

Navoiy shahar 24 – son “Qaldirg’och” DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshidagi bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning roli va bunda pedagog-tarbiyachining vazifalari, tarbiyachi shaxsiga qo'yilgan talablar xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ta'lim, tarbiya, shaxs, rivojlanish, tarbiyachi shaxsi, rivojlanish zonalar.

THE ROLE OF EDUCATION IN THE PERSONALITY DEVELOPMENT OF THE PRESCHOOL CHILD AND THE QUALITIES OF THE TEACHER

Abstract: this article presents thoughts on the role of education in the development of the personality of a child of preschool age, the duties of a pedagogue-educator, and the demands placed on an educator.

Key words: pre-school education, education, education, personality, development, educator's personality, development zones.

KIRISH

Odam bolasining rivojlanishi – bu muhim jarayon hisoblanadi. Ma'lumki, hayot davomida inson jismoniy va ruhiy jihatdan o'zgarib boradi. Lekin bolalik, o'smirlik va o'spirinlik davrida rivojlanish nihoyatda kuchli bo'ladi. Bola mana shu yillarda ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan o'sishi, o'zgarishi tufayli shaxs sifatida kamolga yetadi. Tarbiya, irsiyat (nasl) va muhit bolaning rivojlanishida asosiy o'rin tutadi. Agar ana shu uchta omil bolaga ijobiy ta'sir qilsa, u kelajakda barkamol inson bo'lishi va salbiy tomondan ta'sir qilsa, badaxloq kimsaga aylanishi mumkin. Har qanday jamiyatda barkamol avlodni tarbiyalash, voyaga yetkazish va uni ma'lum bir kasbga yo'naltirish og'ir va mashaqqatli mehnat evaziga amalga oshiriladi. Bu mashaqqatli mehnat uzluksiz ta'lim va tarbiyaviy faoliyatning mahsulidir. Ma'lumki, ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayon bevosita o'qituvchi tomonidan tashkil qilinadi va olib boriladi. Yangicha ijtimoiy sharoitda ta'lim-tarbiyadan ko'zda tutilayotgan maqsadlarga erishish, o'quvchilarning dars va darsdan tashqari xilma-xil tarbiyaviy faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, vatanparvar, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish va kasbga yo'naltirish o'qituvchilar zimmasiga yuklatilgan.

Tarbiya – o’qituvchi va o’quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o’rtasida tashkil etiluvchi pedagogik faoliyat bo’lib, tarbiyalanuvchini ma’lum bir maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun shaxsga muntazam va tizimli ta’sir etish, jamiyatning ijtimoiy-tarixiy tajribalariga yondashib shaxsni har tomonlama shakllantirish, uning xulq-atvori va dunyoqarashini, ijtimoiy ongini tarkib toptirishda xalqning boy mafkuralariga yo’naltirilgan qizg’in faoliyat jarayonidir. Tarbiya asosida tarbiyalanuvchining ongi shakllanadi, ma’naviy boyligi va his-tuyg’ulari rivojlanadi, o’zida ijtimoiy hayotda o’z o’rnini topish uchun zarur bo’lgan, kishilar bilan o’zaro munosabatni tog’ri tashkil etishga xizmat qiladigan axloqiy odatlar hosil bo’ladi. Tarbiya – inson kamolotiga ta’sir etuvchi tashqi va eng muhim omil hisoblanadi. “Tarbiya” arabcha so’z bo’lib, o’stirdi, rahbarlik qildi, isloh qildi degan ma’nolarni bildiradi. Islom ulamalaridan Rog’ib Asfihoniy tarbiyani quyidagicha ta’rif qiladi: “Tarbiya bir narsani bir holdan ikkinchi holga o’tkaza borib, batamom nuqtasiga yetkazishdir. Tarbiyaning ma’nolaridan biri, insonning diniy, fikriy va axloqiy quvvatlarini uyg’unlik va muvozanat ila o’stirishdir”. [1]

O’zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov o’qituvchidagi tarbiyachilik qobiliyatining asosiy mohiyatini shunday ta’riflaydi: «Tarbiyachi – ustoz bo’lish uchun, boshqalarning aql-idrokini o’stirish, ma’rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, eng avvalo, tarbiyachining o’zi ana shunday yuksak talablarga javob berishi, ana shunday buyuk fazilatlarga ega bo’lishi kerak». [2]

ASOSIY QISM

Tarbiya – inson kamolotiga ta’sir etuvchi tashqi omillardan hisoblanadi. Tarbiya – aniq maqsadlarga ko’zlab sistemali ravishda, insonda ijobiy fazilatlarni tarkib toptirishi yo’lida tarbiyachi rahbarligida amalga oshirib boriladi. Ammo tarbiya ta’sirining kuchi va uni natijasi irsiyat va muhit kabi omillarning hamkorligi bilan belgilanadi.

1. Tarbiya ta’sirida muhit ta’siri bera olmagan fazilatlar o’zlashtiriladi, ya’ni bilim, ma’lumot egallanadi.

2. Tarbiya tufayli tug’ma kamchiliklar ham o’zgartirilib, shaxsni kamolga yetkazish mumkin. Tarbiya yordamida muhitning salbiy ta’sirini bartaraf etish mumkin.

3. Tarbiya doimo kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi.

Bola shaxsining shakllanish jarayoni tarbiya va ta’lim sharoitida insoniyatning ijtimoiy-tarixiy tajribasini o’zlashtirish orqali amalga oshiriladi. Bu xilma-xil faoliyat turlarida ro’y beradi. Natijada bola o’zi yashayotgan jamiyat ijtimoiy munosabatlari sistemasiga kiradi.

Bolaning ijtimoiy tajribani o’zlashtirish tajribasi uzoq davom etadigan murakkab jarayondir. Qiyinchilik shundan iboratki, bola, bir tomondan, mazmun, hajm va

umumlashtirish darajasi jihatidan murakkab bo'lgan insoniy tajribani o'zlashtirishi kerak, ikkinchi tomondan, u mazkur tajribani o'zlashtirish usullarini hali egallamagan bo'ladi.

Tarbiya va ta'lim jarayonida katta yoshli odam bolaga tushunarli bo'lgan mazmunni tanlaydi, uning o'zlashtirishiga rahbarlik qiladi. Bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning yetakchilik roli shu bilan belgilanadi. Bunda bolaning ruhiy-fiziologik imkoniyatlari, ularning jo'shqinligi hisobga olinadi. Shu munosabat bilan tarbiya jarayonining o'zi doimiy bo'lib qolmaydi. U o'zgarib boradi: uning mazmuni boyiydi va murakkablashadi, shakllari o'zgaradi, o'sayotgan odam shaxsiga ta'sir ko'rsatish usullari tobora xilma-xil bo'lib boradi.

Tarbiyaning o'zgarishi bolaning «eng yaqin rivojlanish zonalari» (L. S. Vigotskiy) bilan bog'liq bo'lib, ular ancha murakkab mazmundagi bilimlar, ko'nikmalar, faoliyat turlari va hokazolarni o'zlashtirishga ruhiy-fiziologik imkoniyatlar paydo bo'lishi bilan ajralib turadi (masalan, emaklashdan keyin yurish; bijir-bijirdan keyin faol nutqni o'zlashtirish; ancha miqdordagi tasavvurlarga ega bo'lgandan keyin tushunchalar darajasidagi bilimlarni o'zlashtirish; buyum asosidagi o'yin, mehnat faoliyatining vujudga kelishi va hokazo). Tarbiya va ta'lim «eng yaqin rivojlanish zonasi»ga asoslanib, bugungi rivojlanish darajasidan oldinda boradi va bolaning rivojlanishini olg'a harakatlantiradi.

Odam shaxsining rivojlanishi bir qancha bosqichdan o'tadi. Har bir navbatdagi bosqich avvalgisi bilan mustahkam bog'liq bo'ladi, avval erishilgan bosqich yanada yuqoriroq, bosqichning tuzilishiga uzviy tarzda qo'shiladi. Ilk yosh bosqichida shakllanadigan rivojlanish odam uchun vaqtincha emas, doimiy ahamiyatga ega bo'ladi. Mazmun, metodlar, tashkil etish shakllari aloqadorligi birinchi bosqichdan oxirigacha tarbiyaning o'ziga xos xususiyati hisoblanadi.

Bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning hal qiluvchi roli ko'zi ojiz va eshtishida kamchiliklari bor bolalar uchun mo'ljallangan jamoat muassasalarida ayniqsa aniq namoyon bo'ladi. Bunday bolalar uchun ishlab chiqilgan tarbiya sistemasi ularni turmushga va mehnat faoliyatiga tayyorlashni ta'minlaydi.

Biroq tarbiya bola rivojlanishini jadallashtirmasligi uning biror tomonining ruhiy rivojlanishini sun'iy ravishda tezlashtirmasligi kerak. Shuning uchun maktabgacha tarbiya pedagogikasida bola shaxsini har tomonlama va uyg'un rivojlantirish, uning rivojlanishini boyitish maqsadi o'rta qo'yiladi degan fikrlarni bildiradi - A. V. Zaporozes.

Bola shaxsini rivojlantirishda tarbiyaning yetakchilik roli pedagogning ham yetakchilik rolini, uning har bir bola shaxsini shakllantirish uchun mas'uliyatini qaror toptiradi. Taniqli pedagog A.S.Makarenko pedagogning roli va mas'uliyatini ta'kidlab shunday yozgan edi: «Tarbiyaviy ta'sirning g'oyat qudratli ta'sir ko'rsata olishiga ishonchim komil. Agar odam yomon tarbiyalangan bo'lsa, bunda faqat tarbiyachilar

aybdorligiga aminman. Agar bola yaxshi bo'lsa, buning uchun u tarbiyadan, o'z bolaligidan qarzdordir».[3]

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarga tabiat, jamiyat hodisalari, kattalarning mehnati haqida boshlang'ich bilim va tushunchalar beradi, ularga madaniy axloq, o'z tengdoshlari va kattalar bilan madaniyatli munosabatda bo'lish odatlarini singdiradi, yaxshilik, haqiqatgo'ylik, adolat, jasurlik, kamtarinlik, kattalarga hurmat bilan qarash, tabiatga qiziqish, kuzatuvchanlik, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik bilan qarash, mehnatsevarlik, kattalarni mehnati natijalarini asrab-avaylash kabi axloqiy sifatlarni tarbiyalaydi.

Eng muhimi – tarbiyachi bolalarga ishonch bilan qarashi, ularning mehnatsevarligi, mustaqilligi, tashabbuskorligini to'g'ri taqdirlashi va mustaqil faoliyat qilishlari uchun imkoniyat yaratishi kerak. Buni bolalar yuqori baholaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.A.Karimov. Yoshlarimiz – xalqimizning ishonchi va tayanchi. T., “Ma'naviyat”, 2006 yil.
2. Авлоний Абдулла. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”. – Тошкент, Ўқитувчи, 1992й
3. A.S.Makarenko «Xudojestvennaya literatura o vospitaniy detey» // Ped. soch. M., 1986 T. 7,30 bet
4. F.R.Qodirova, Sh.Q.Toshpo'latova, N.M. Qayumova, M.N.A'zamova. Maktabgacha pedagogika. Darslik. Toshkent – 2017 yil

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA GRAFIK KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH VA ULARDA UCHRAYDIGAN QIYINCHILIKLARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI

Umarova Charos Yusupovna

Navoiy shahar 24 – sonli “Qaldirg’och”

Davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda grafik ko'nikmalarni shakllantirish va ularda uchraydigan qiyinchiliklarni bartaraf etish yo'llari xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: grafik ko'nikmalar, grafik mahorat, maktabgacha yosh davrida grafik ko'nikmalar, yozuv malakalari, rivojlantirish usullari.

WAYS OF FORMING GRAPHIC SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN AND OVERCOMING THEIR DIFFICULTIES

Abstract: this article presents ideas on ways to form graphic skills in preschool children and to overcome difficulties encountered in them.

Key words: graphic skills, graphic skills, graphic skills in preschool age, writing skills, methods of development.

KIRISH

Grafik ko'nikmalar – aniq belgilar va ularning kombinatsiyalarini tasvirlash imkonini beruvchi yozuv va chizma qo'l harakatining odatiy pozitsiyalari. Grafik mahoratni shakllantirish muammosi psixologik-pedagogik adabiyotlarda (A.B.Zaporojets, L.A.Venger, T.S.Komarova, N.S.Pantina, O.A.Karabanova va boshqalar) keng yoritilgan.

Grafik mahorat quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- egilish burchagi;
- tebranish, aylanish, silliq chizish bilan chiroyli va oson (ta'sirsiz)
- chizish qobiliyati; keng, tor, filiform, singan, spiral);
- grafik harakatlarni qiziqish bilan, ishtiyoq bilan, kuchlanishni kuchaytirmasdan bajarish.
- ajratib olinadigan va ritmik harakatlar turli xil tarkibdagi grafik elementlar (mavzu tasvirlari, har qanday konfiguratsiyadagi chiziqlar -
- chizuvchi yoki yozuvchi bolaning to'g'ri holatini barqaror saqlash;

Grafik faoliyat tushunchasi turli xil tadqiqotlarda noaniq tarzda qo'llaniladi va talqin qilinadi. Grafik faoliyat ma'lum asboblari - qalam, qalam, bo'r va boshqalar yordamida bajariladigan faoliyat sifatida belgilanadi. L.A.Venger grafik faoliyatni

grafik faoliyatning tarkibiy qismi deb hisoblaydi: “grafik faoliyat ikki komponentdan iborat murakkab faoliyatdir: badiiy-majoziy faoliyat va grafik faoliyat. Grafik faoliyat tegishli asboblari (qalam, cho'tka) bilan harakatlar yordamida amalga oshiriladi. U bir qator maxsus harakat qobiliyatlari va qobiliyatlarini o'z ichiga oladi”. Semiotik nuqtai nazardan grafik faoliyatni tavsiflovchi zamonaviy tadqiqotlarda u grafik matnlarni qurish, uch o'lchovli ob'ektlarni ikki o'lchovli grafik tasvirga o'tkazishga qaratilgan faoliyat sifatida taqdim etiladi.

Maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarda grafik faoliyatni shakllantirishga bag'ishlangan ishlarda grafik faoliyat grafik tasvirlarni qurish usullarining murakkab tizimi bo'lib, bir qator maxsus vosita qobiliyatlari va qobiliyatlarini o'z ichiga olganligi ta'kidlangan. Shunday qilib, yozishni grafik faoliyatning eng muhim turlaridan biri sifatida tadqiq etar ekan, M.M.Bezrukix shunday ta'kidlaydi: “Yozuv murakkab psixofiziologik tuzilishga ega bo'lib, artikulyatsiya va eshitish tahlili, fazoviy idrok, ko'rish xotirasi va vizual nazorat mexanizmlarini, qo'l harakatni muvofiqlashtirish va harakatni boshqarish, pertseptiv tartibga solish va lingvistik qobiliyatlar majmuasi (tovushlarni farqlash qobiliyati, tovush-harf tahlili va boshqalar). Shuning uchun yozishni o'rganish juda ko'p qiyinchiliklar bilan bog'liq. Shunday qilib, olti-etti yoshli bolalarda qo'lning mayda mushaklari yomon rivojlangan, bilak suyaklari va barmoqlarning falanjlari qotib qolmaydi, harakatlarni asabiy tartibga solish nomukammal, statik harakatlarga chidamlilik. yuklar (yozuvning ajralmas qismi) ham past. Bundan tashqari, ko'plab bolalarda fazoviy idrok etish va vizual xotira mexanizmlari, vizual-motor muvofiqlashtirish mavjud emas, bu esa qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

ASOSIY QISM

Grafik faoliyatni o'rganishda uning rivojlanish jarayoni muhim o'rin tutadi. Ta'kidlanishicha, grafik faollik dastlabki yillardan boshlab bosqichma-bosqich shakllanadi. Turli yosh bosqichlarida bola vizual tasvirlarni turlicha idrok etishi va ularni grafik tarzda aks ettirishi mumkin. Rivojlanishning ikki bosqichi mavjud.

Grafik faoliyat: tasvirgacha va tasviriy. Birinchi bosqichda bola qog'ozga qalam bilan "o'ynaydi", ya'ni varaqqa hech qanday ma'no qo'ymasdan chiziqlar va siniq chiziqlar qo'yadi. Bunday "o'yin" bolaning kattalarda kuzatadigan harakatlariga taqlid qilish natijasidir. Ushbu bosqich "belgilash" yoki "estetikdan oldingi" bosqich deb ham ataladi. Ikkinchi bosqichda - tasviriy - uchta kichik bosqich mavjud. Birinchisi, ibtidoiy tasvir: bola vizual tasvirlarni o'zlashtirgan eng oddiy shakllar (doiralari, to'rtburchaklar, uchburchaklar) bilan bog'laydi; ikkinchisi - sxematik tasvir: o'z chizmalarining nomukammalligiga qaramasdan, eng oddiy shakllar yordamida yanada murakkab ob'ektlarni etkazishga urinishlar amalga oshiriladi. Shu bilan birga, tasvirlangan narsalarni tanlash ularning soddaligi bilan emas, balki bolaning shaxsiy qiziqishi bilan bog'liq. Tasviriy bosqich "ishonchli" tasvirlar bosqichi bilan tugaydi,

bola asta-sekin sxemadan bosh tortadi va ob'ektlarning haqiqiy "ko'rinishini takrorlashga harakat qiladi. Grafik faoliyatning eng keng tarqalgan komponentlari sifatida :

- vizual idrokni farqlash (idrok etish qobiliyati).
- vosita (ma'lumot va uning asosida vizual tasvirni qurish),
- integratsiya komponent va (qo'l-ko'zni muvofiqlashtirish)

Vosita komponenti yoki chizmaning ijro tomoni T.S.Komarova tomonidan o'rganilgan . Uning chizish texnikasi, harakatlarni shakllantirish va tartibga solish chizish harakatlari "qo'l mahorati" tuzilmasi yaratilishning barcha bosqichlarida qo'l harakatlarini vizual nazorat qilish kerakligi aytilgan. Tasvirlar: "chizish texnikasi ikkala harakatni ham ko'rish va vosita nazorati ostida harakat (taktil va kinestetik) sezgilar" ularni idrok etishni ham o'z ichiga oladi;

Ushbu tadqiqot chizmachilik texnikasini tashkil etuvchi malaka va malakalarning tasnifini taqdim etadi.

Birinchi guruhi malaka va ko'nikmalardan iborat. Asboblarning qobiliyati. Bularga to'g'ri pozitsiya kiradi. Vertikal chiziqlarni chizishda qo'lning asbob bilan holati, gorizontal chiziqlar chizishda qo'lning asbob bilan holati, keng chiziqlar chizishda va ingichka chiziqlar chizishda cho'tka bilan qo'lning holati va qo'lni ishlatish qobiliyati, qalam va cho'tka ravon bo'lishi kerak.

Ikkinchi guruhga "ko'nikmalar kiradi, ularning rivojlanishi tasvirning vazifalariga muvofiq bosim kuchi, tempi, ko'lami, bir xilligi, birligi, silliqdigi bo'yicha chizma harakatlarini tartibga solish qobiliyatini shakllantirishga olib keladi. Harakatning nomlari keltirilgan sifatning har biri mahorat sifatida ishlab chiqiladi"

Uchinchi guruhga ob'ektlarning fazoviy xususiyatlarini (shakli, tuzilishi, hajmi, nisbati) o'tkazishni ta'minlaydigan ko'nikma va qobiliyatlar kiradi. Bu ko'nikmalar orasida qo'lning harakat yo'nalishini o'zgartirish qobiliyati (burchakda, qo'lni to'g'ri chiziq bo'ylab harakatlanishdan yoy bo'ylab harakatlanishga o'tish va aksincha va boshqalar), harakatni bo'ysundirish qobiliyati mavjud. Qo'l uzunligi bo'ylab segmentlarni o'lchash uchun (to'rtburchaklar, kvadrat) va harakatni o'lchov tasvirlariga yoki ularning o'lchamdagi qismlariga bo'ysundirish qobiliyati. Uchinchi guruhga kiruvchi malakalarni birinchi va ikkinchi guruhlariga kiruvchi malaka va malakalarni o'zlashtirmasdan turib o'zlashtirish mumkin emas.

Grafikani (yozuvni) shakllantirishda hatotlik san'atini va husnixatning o'rnini ham beqiyosdir. Ammo husnixat mashg'ulotlari uchun zarur qoidalar qisman mavjud va ular yuzaki tushuntirilgan. Masalan, chiroyli yozuvga o'rgatish paytida faqat qalamni qanday ushlash qoidalari eslatilgan. Gigiyenik qoidalar talab etilmagan. Husnixatga o'rgatishning birdan bir yo'li ko'chirib yozish ko'nikmasini hosil qilish bo'lgan.

Bolajonlarni chiroyli yozuv malakalarini hosil qilish uchun birinchi navbatda diqqat, sezgi, idrok etish va xotira kabi psixofiziologik funksiyalar ishtirok etganligini ko`ramiz. Psixik jarayonlar va inson psixikasi xususiyatlari orasida diqqat faoliyati alohida o`rin tutadi. U ongning hamma shakllarida ishtirok etadi. Diqqat jismoniy harakat talab qiladigan, ishni yaxshi bajarishga yordam beradigan omillardan biridir. Bilimni o`zlashtirish uchun o`quv materialini idrok etish talab qilinadi. Yozish jarayonida ko`rish va eshitish sezgilari idrok qilinadi.

Yozuv jarayoni turli yozuv qurollari (ruchka, qalam, bo`r) orqali amalga oshiriladi va qaysi yozuv qurolidan foydalanishiga qarab qo`l harakatlari shunga moslashtiriladi.

Chiroyli yozuvga o`rgatishda, birinchi navbatda, quyidagi malakalarni singdirib borish talab etiladi:

1. Yozuv qurollaridan to`g`ri foydalanish
2. Parta ustida daftarni to`g`ri qo`yish
3. Yozayotganda gavgani to`g`ri tutish va tirsaklarni to`g`ri harakat qildirish
4. O`z xatini berilgan namuna bilan taqqoslashga o`rgatish.
5. Tovushni bosma harfga, bosma harflarni esa yozma shaklga aylantirishga o`rgatish.
6. Harflar shaklini idrok etishga (yozuvni qayerdan boshlash, qayerda tugatish, o`ngga, chapga, burilish, bog`lash va h. k.) o`rgatish.
7. Harflarni bir-biriga bog`lab yozishga o`rgatish.
8. Harflarni bir xil balandlikda va kenglikda tekis yozishga o`rgatish.
9. Daftari chizig`idagi qatorlarni to`g`ri to`ldirish sarlavha, oy va kunlarni to`g`ri yozish.
10. Harflarning 75 daraja qiyaligini to`g`ri saqlash.

Demak, bolalarni chiroyli yozuvga o`rgatishdan oldin quyidagi malakalarni berish lozim.

1. Yozuv texnikasi, ya`ni yozuvning turli to`g`ri yozish usullaridan foydalanish.
2. Harflarning shaklini to`g`ri ifodalash, ya`ni grafik malakalarini egallash.
3. Yozuv vaqtida harflarning shakli bilan bir qatorda uning qanday tovush bildirishini ham bilish, ya`ni imloga oid malakalarini ham egallash.

Chiroyli yozuv malakalarini shakllantirish usullari

1. Namunaga qarab yozish.

Chiroyli yozuvga o`rgatishning eng asosiy usullaridan biri-harflarning shaklini namuna qilib ko`rsatish va yozdirishdan iborat. Har bir harf namunasi doskada barcha o`quvchilarning diqqatini jalb qilgan holda yoki ayrim o`quvchilarga daftarda alohida-alohida ko`rsatib berish zarur. O`quvchining vazifasi esa doskada eslab qolgan shakllarni o`z daftariga to`g`ri aks ettirishdir.

Doskada yozib ko'rsatilayotgan har bir harf barcha o'quvchilarga aniq ko'rinib turishi shart, agar ayrim o'quvchilar uni ko'ra olmayotgan bo'lsalar, qaytadan takrorlab ko'rsatish lozim. Ayniqsa, yangi harf yoki ularning bog'lanishini ko'rsatish vaqtida qayta-qayta takrorlash muhimdir.

2. Namunaga qarab ko'chirib yozish.

Bu juda qadimiy usul bo'lib, hozirgi kunda ham u o'z qimmatini yo'qotgani yo'q. Asosan, harflarning shaklini "Husnixat" dagi yoki "Yozuv daftari" dagi namunaga qarab ko'chirib yozadilar. Namunaga qarab ko'chirib yozish, tayyor harfning ustidan yozishga nisbatan ancha murakkab bo'lib, o'qituvchi ularning har biri ikkalasini qaysi vaqtda qo'llashni yaxshi bilishi kerak.

Bolalarning daftarlari tarbiyachi tomonidan yozib ko'rsatilgan har bir namuna chiroyli va aniq yozilishi lozim.

3. Nusxa ko'chirish.

Bu usulni harf shaklini to'g'ri tasavvur eta olmaydigan, yozishda daftar chiziqlaridan pastga tushib yoki chiqib ketadigan bolalar uchun qo'llaniladi. Masalan, bola B harfini yozishda xatoga yo'l qo'yayotgan bo'lsa, tarbiyachi uni nuqtalar bilan ifodalab, daftarga qalamda yozib ko'rsatadi, o'quvchi esa uning ustidan siyoh yurgizib chiqadi. Bu usul o'quvchining shu harf tasavvurini kengroq shakllantiradi.

4. Tasavvur orqali yozish.

Tasavvur orqali havoda harflarning shaklini yozdirib mashq qildiriladi. Tarbiyachi doskada yozib ko'rsatgan harf yoki bog'lanishlarni bolalar qanday qilib yozishni, ruchkaning havoda harakatini kuzatib, tasavvur hosil qilganlaridan so'ng daftarga yozish ruhsat etiladi. Bunday mashqlar bolalarning qiziqishlarini oshiradi va jismoniy mashqlarni bajarishlariga imkoniyat ortadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, maktabgacha yoshdagi grafik ko'nikmalarni shakllantirish maktabga tayyorgarlikning muhim vazifalaridan biridir. Barcha yosh bosqichlarida bolalar ularni o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ushbu qiyinchiliklarni keltirib chiqaradigan eng ko'p uchraydigan sabablar - vosita (motor) etuklik, vosita rivojlanishidagi nomutanosiblik, konsentratsiyaning etishmasligi va faoliyatni rejalashtira olmaslik. Ushbu barcha holatlarda bolaga grafik ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlanishdagi qiyinchiliklarni tuzatishda qo'shimcha yordam kerak. Grafik faoliyatni o'zlashtirishda ko'p bolalar qiyinchilikka duch kelishadi, bu ularning maktab hayotiga kirishini qiyinlashtiradi. Vizual naqshlar bilan, yozish darslari, matematika, chizmachilik darslarida, shuningdek, boshqa fanlarda ham qiyinchiliklarga duch kelishadi. Namunalarni nusxalash - harflar va ularning elementlari, raqamlari, bolalar

daftarlardagi hujayralar va o'lchagichlar tomonidan boshqariladi. Buning uchun rivojlangan vizual idrok va yaxshi fazoviy orientatsiya bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.R.Is'hoqova, M.Z. Fayzullaeva, J.R.Kucharov, N.Q.Azizova, N.M. Sultonova "Maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlikka o'rgatish"
2. "Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasi"- o'quv qo'llanma Faylasuflar nashriyoti, Toshkent-2017
3. «Обучение детей рисованию». Пособие для воспитателей детских садов./Под.ред., С.В.Парафеева.-М., 1972г.
4. «Обучение детей технике рисования» Изд. 2-е, перераб. И доп.- М.,- «Просвещение», 1970г. Комарова Т.С.
5. Ananiev, B.G. Kosmosni idrok etish ta'limotida yangi / B.G. Ananiev // Psixologiya savollari. - 1960.
6. Arnheim R. Vizual fikrlash, London, 1970.
7. Bertin J. Grafika semiologiyasi: diagrammalar, tarmoqlar, xaritalar. - Viskonsin universiteti matbuoti, 1984 yil.
8. Bezrukix, M.M. Yozishni o'rganishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar bilan mashg'ulotlar uchun mashqlar / M.M. Bezrukix, S.P. Efimov. - M.: Auris, Iceberg nashriyoti, 1991.
9. Davydova, G.N. Plastinografiya. Gul naqshlari / G.N. Davydov. - M.: Scriptorium-2003, 2008.
10. Dyachenko, O.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarning tasavvurini faollashtirish usullari / O.M. Dyachenko // Psixologiya savollari. - 1987.
11. Dyachenko, O.M. Maktabgacha tarbiyachining tasavvurini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari to'g'risida / O.M. Dyachenko // Psixologiya savollari. - 1988. 32
12. Enns JT, Girgus JS Pertseptiv guruhlash va fazoviy buzilish: rivojlanish tadqiqoti // Rivojlanish psixologiyasi. 1985 yil. 21-jild.
13. Eremina, JT.E. Bolalardagi o'quv qiyinchiliklarining turlari va ularni bartaraf etish usullari (tuzatish darslari materiallari bo'yicha): dis. samimiy. ped. Fanlar: 14.00.01 / Eremina Larisa Evgenievna - M., 2000. - 132 p.
14. F.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, N.Qayumova, M.A'zamova "Maktabgacha pedagogika" "TAFAKKUR" NASHRIYOTI, Toshkent-2019

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA GENDERLIK TUSHUNCHASINI O'RGATISH

Rahmonqulova Gulhayo To'raqul Qizi

Navoiy shahar 24 – sonli “Qaldirg’och”

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada maktabgacha ta'lim yoshida bolalarda genderlik tushunchasining paydo bo'lishi, mazmun – mohiyati, maktabgacha ta'lim tashkilotlari ta'lim – tarbiya jarayonidagi ahamiyati xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ta'lim – tarbiya, gender tushunchasi mazmuni, maktabgacha ta'limda genderlik xususiyatlari, oila, psixologik rivojlanish.

TEACHING THE CONCEPT OF GENDER TO PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: this article presents ideas about the emergence of the concept of gender in children at preschool age, its content and essence, the importance of preschool educational organizations in the educational process.

Key words: preschool education, education - upbringing, the content of the concept of gender, gender characteristics in preschool education, family, psychological development

KIRISH

Maktabgacha ta'lim va tarbiya – bolalarga ta'lim-tarbiya berishga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, yetuk, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga, shuningdek, bolalarni umumiy o'rta ta'limga tayyorlashga qaratilgan uzluksiz ta'lim turidir. Bilamizki, so'ngi yillarda maktabgacha ta'lim tashkilotlari yanada rivojlanib bormoqda. Maktabgacha ta'lim tizimiga qo'yilgan talablar ham yetarlicha. Xuddi shu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda 2017-2021-yillarini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida PQ-27-07-son qarorining asosiy maqsadi Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarmog'ini kengaytirish malakali pedagogik kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tadbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanish shart-sharoitlarini yaratishdan iboratdir.

Bugungi kunda ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining

ustuvor vazifalaridan hisoblanadi. Ayniqsa maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yil 30 sentyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qaroriga asosan maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'lim bilan qamrovini oshirish, undan teng foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, mazkur sohada davlat-xususiy sherikligini rivojlantirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning sog'lom va balanslashtirilgan ovqatlanishini, sifatli tibbiy parvarishini ta'minlash bugungi kunda ta'lim tizimining eng yuqori bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimida yosh avlodni tarbiyalash masalasi ko'ndalang turadi. Xuddi shuningdek, yaqin yaqin yillarda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrdagi "Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning davlat standartini tasdiqlash to'g'risida"gi 802 qarorining asosiy maqsad va vazifalaridan etib: -maktabgacha ta'lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ma'naviy barkamol avlodni tarbiyalash, ustuvor vazifalardan biri etib belgilangan

Ularning tarbiyasidagi aynan axloqiy xatti-harakatlarini psixologik jihatdan shakllantirish bugunning dolzarb masalasiga aylanib bormoqda. Maktabgacha tarbiya yoshidagi davr shu qadar mazmundor va faol davrdirki, bu davr bolaning kelgusi o'sishida albatta o'z aksini qoldiradi. Shuning uchun maktabgacha yoshidagi davr ta'sir o'tkazish kuchi jihatidan g'oyat mas'uliyatlidir. Maktabgacha tarbiya yoshiga yetgach, uning psixik taraqqiyotida jiddiy o'zgarishlar yuzaga keladi.

ASOSIY QISM

Farzandlar tarbiyasida oilaviy munosabatlarni o'rniga alohida e'tibor berish nuqtai nazardan qaralsa, oiladagi ota ona munosabatlarining ijtimoiy xarakteri asosiy rol o'ynaydi. Negaki "qush uyasida ko'rganini qiladi"- degan naql bekorga aytilmagan. Ota-onalar munosabatalaridagi ayrim salbiy xolatlar farzand tarbiyasiga ham salbiy ta'sir etishi mumkin, bunday holatlarda bolani psixologik zo'riqishi kuchayishi va ularda turli kasalliklarga moyilliklar ortishi mumkin. Farzanddagi oilaviy ustanovkalar va tarbiya mezonlariga mos ijobiy yoki salbiy tasavvurlar shakllantirish, avvalo, shu oilada ustuvor hisoblangan munosabatlar xarakterining negiziga, ya'ni "Ota-onalar – farzand" munosabatlari tizimidagi emotsional yaqinlikni shakllanishi va farzand tarbiyasiga ta'siri, oiladagi demokratiklik yoki liberallilik tamoyiliga bog'liq tarzda shakllanishi mumkin.

Tarbiya jarayonida bolaning yoshga xos psixologik xususiyatlari o'ziga xoslikka

ega bo'lib, ulardagi o'zaro genderlik xususiyatining kamayishiga, nizoli vaziyatni idrok qilish darajasining pasayishiga zamin yaratishi va bunda ona shaxsining roli yetakchi bo'lishi mumkin.

Milliy urf-odatlar, tushunchalar va ko'nikmalarga ko'ra genderlik masalasi bola tug'ilmasdan avval boshlanadi. Bolasining o'g'il ekanini bilgan ona uning harakatlarini boshqacha tasvirlay boshlaydi. O'g'il bola bo'lsa, uni "harakatchan" va "kuchli" deb tasvirlashadi, agar ona bolaning jinsini bilmasa, uning harakatlarini bunday tasvirlamaydi.

Bolaning holatini skrining qilish imkoniyati paydo bo'lgandan beri ota-onalar beradigan birinchi savol uning jinsi haqida bo'ladi. Undan avval to'g'ri chiqishiga dalillar bo'lmasa ham, onaning qorin shakliga qarab bola jinsini taxmin qilishgan.

YAnada nozikroq jihati o'g'il va qiz bolalarni tasvirlashda, hatto ularning xulqi bir xil bo'lganda ham, qo'llaydigan so'zlarimizdir.

Bolalarning qanday o'ynashi ularning ulg'ayishida ulkan rol o'ynaydi. Bu bolalarning ilk ko'nikma va qiziqishlari qanday shakllanishi bilan bog'liq. O'g'il bolalarga kubiklar qurishga, qiz bolalarga qo'g'irchoqlar parvarishlashga qiziqtirish kuzatiladi.

O'yinda nimani his qilish ayniqsa muhim. "Agar ma'lum bir tur mahoratni rivojlantiradigan o'yinchoqlarni aholining yarmiga bersangiz, bu yarim aholi o'sha tur mahoratni rivojlantirishi va shunga qiziqishini anglatadi", deydi Kentuki universitetidan psixologiya professori Kristia Braun.

Bolalar ham detektivga o'xshaydi, yon atrofni kuzatib, o'zi qaysi toifaga mansubligini aniqlaydi. Qaysi jinsga mos kelishini bilgach, o'sha jinsga mansub ko'rilgan barcha narsaga o'zini uradi.

Mana nima uchun ikki yoshdanoq qizlar pushti rangga intilsa, o'g'il bolalar undan qochadi. Men bunga o'z shaxsiy hayotimda, ikki yoshli qizim o'g'il bolalarga xos bo'lgan narsalardan qochishga uringanini ko'rganimda guvoh bo'ldim. Vaholanki, unga avval boshdanoq gender xosligi bilinib turgan liboslarni kiydirmas edim.

O'ynashi uchun o'g'il bolalarga odatda qo'g'irchoq berishmaydi. Ammo berilganda, ular ham qo'g'irchoqlarga xuddi qizchalardek g'amxo'rlik qilishadi

Maktabgacha yoshdagi bolalarning o'z jinsini bu qadar erta bilib olishi hayratlanarli emas, ayniqsa, ota-onalar va do'stlar bolalarga jinsiy xoslangan o'yinchoqlarni juda erta berganda.

Bolalar o'zlarining qaysi "jinsiy qabila"ga mansubligini tushunganda, jinsiy belgilarga e'tiborli bo'lib qoladi, deb tushuntiradi Melburn universitetidan psixolog Kordeliya Fayn. Bu esa ularning xulqiga ta'sir qiladi.

Masalan, o'yinchoqning qanday shaklda sovg'a qilinishi ham bolaning unga qiziqishini o'zgartiradi. Qizlar agar rangi pushti bo'lsa, o'g'il bolalarning o'yinchog'iga ham qiziqib qolishi mumkin.

Buning o'ziga xos oqibatlari bo'ladi. Agar siz o'g'il bolalarga emas, qizlarga qo'g'irchoq yoki kosmetika to'plamlarini bersangiz, uning qiziqishlari shu narsalarga yo'naladi. O'g'il bolalarni esa avtomashina yoki turli asbob anjomlar yordamida qiziqishini faolroq harakatlarga yo'naltirish mumkin.

XULOSA

Hozirgi vaqtda gender ta'limning dolzarbligi juda katta, chunki gender ta'limi dasturining yo'nalishi, shuningdek, zamonaviy jamiyat erkaklar va ayollarning jinsiga qarab faqat bir qator afzalliklarga ega bo'lishuga mutqalo qarshi ekanligini hisobga oladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida gender ta'limi barchamiz o'g'il bolalar nafaqat bukilmas iroda va mushaklarni namoyon etishini xohlashimizni talab qiladi. Shuningdek, o'g'il bolalar va erkaklar vaziyatga qarab mehribon bo'lishlarini, yumshoq, sezgir, boshqalarga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni, qarindoshlar va do'stlarni hurmat qilishni xohlaymiz. Va ayollar o'zlarini isbotlashlari, martaba qurishlari mumkin, lekin ayni paytda ayolliklarini yo'qotmaydilar. Ko'rinishidan oilada gender ta'limi ayollar va boshqa ayollarga qarganda yaxshi martaba qilish ehtimoli ko'proq, lekin ko'pincha yolg'iz qolishadi, nevrozlar, ginekologik kasalliklardan aziyat chekishadi.

Ayol xulq-atvori bo'lga erkaklar muloqot qilishda qiyinchiliklarga duch kelishadi, shubhali, oilada ruxsasiz, asab kasalliklari, yurak-qon tomir tizimi va oshqozon-ichak trakti kasalliklaridan aziyat chekishadi.

Sizning o'g'lingiz yoki qizingiz ulg'ayishi va haqiqiy erkak va ayol, baxtli baxtli bo'lishi uchun siz ularni bolalikdan gender tamoyiliga ko'ra tarbiyalashni boshlashingiz kerak. Shuni doimo yodda tutish kerakki, o'g'il va qizlar go'daklikdan boshlab turli xil eshitish, ko'rish, gapirish va his qilishdir. Qizlar ko'pincha itoatkor, o'g'il bolalar esa ajralib turishni xohlashadi; qizlar samaraliroq, o'g'il bolalar esa ma'lumotni asosan ko'rish, qizlar esa quloq orqali qabul qiladilar. Siz farqlarni cheksiz sanashda davom etishingiz mumkin.

Hozirgi vaqtda bolalarning gender ta'limi muammosi juda dolzarb masalalardan biriga aylanib qolgan. Buning sabablari orasida quyidagilar mavjud:

- jinsarni birashtirish, erkakarni feminizasiya qilish va ayollarni erkaklashtirish;
- yoshlar o'rtasida nomaqbul xulq-atvor shakllarining o'sishi;
- yolg'izlik va nikoh munosabatlarining beqarorligi bilan bog'liq muammolarning o'sishi.

Gender ta'limining dozarbligi, shuningdek, mahalliy pedagogika asosan bolaning psixologik va yoshiga xos xususiyatlariga qaratilganligi bilan bog'liq, garchi ko'plab o'qituvchilar allaqachon psixofiziologik xususiyatlardagi farqni hisobga olishni boshlagan bo'lsalar ham turli jinsdagi bolalarning intellectual qobiliyatlari va idrok etish usullari, ehtiyojlari va ijtimoiy xulq-atvor maktabgacha ta'lim tizimi katta

moliyaviy ta'minlangan va uyda oilalarning katta qismi to'liq bo'lmagan oilalarda o'sadi. Bu holat, ayniqsa, o'g'il bolalar uchun juda salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mead M. Sex and Temperament three Primitive Societies. 1935. N.Y.
2. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. –T.: Akademnashr, 2011.
3. A.Nurmonov, B.Yo'ldoshev. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. – T. “SHarq”, 2001.
4. Nurmonov, SH.Iskandarova. Tilshunoslik nazariyasi. – T., “Fan”, 2008.
5. Alpatov V.M. Yaponiya. Язык и общество. М., 1988.
6. Bendas T.V. Gendernaya psixologiya. – M. 2006.
7. Bogin G.I. Obretenie sposobnosti ponimat: Vvedenie v filologicheskuyu germeneytiku / G.I.Bogin. – Tver, 2001.
8. Bochkarev A.E. Semanticheskij slovar / A.E.Bochkarev. – Nijniy Novgorod: Dekom, 2003.
9. Voronina.O.A. Teoretiko-metodologicheskie osnovy gendernyx issledovaniy //
10. Teoriya i metodologiya gendernyx issledovaniy. Kurs leksiy / Pod общ. red. O.A.Voroninoy. – M.: MSGI – MVSHSEN – MFF, 2001.
11. Gadamer G. Istina i metod: Osnovy filosofskoy germeneytiki. (Per. s nem)/Gans-Georg Gadamer. – M.: Progress, 1988.

MAKTABGACHA TA'LIMDA "MEN" KONSEPSIYASINING RIVOJLANISH JARAYONI

Yuldasheva Muxarram Bo'riyevna

Yarasheva Feruza Sodiqovna

Navoiy shahar 25 – son "Nafosat"

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari

Annotatsiya: ushbu maqolada "Men" konsepsiyasining kelib chiqish tarixi va uning rivojlanishi xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, ta'lim, "Men" tushunchasi tarixi Real "Men", Ideal "Men", Oynali "Men".

THE DEVELOPMENT PROCESS OF THE CONCEPT "I" IN PRESCHOOL EDUCATION

Abstract: this article presents ideas about the history of the concept of "I" and its development.

Key words: preschool education, education, history of the concept of "I" Real "I", Ideal "I", Mirror "I".

KIRISH

Mustaqillikning birinchi yillaridan boshlab yurtimizda sog'lom ona – sog'lom bola masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangani, keng ko'lamli umummilliy dasturlarimiz doirasida amalga oshirayotgan ulkan ishlarimiz jahon miqyosida ham tan olingani sizlarga yaxshi ma'lum. Biz tayanchimiz va suyanchimiz, g'ururimiz va iftixorimiz bo'lmish bolalarimizga, farzandlarimizga ishonch bilan, hurmat-e'tibor bilan qarashni kelajagimizga bo'lgan ishonch, millatimizga, xalqimizga bo'lgan hurmat-ehtirom ifodasi deb bilamiz.

Bolaning psixik rivojlanishi uning ruhiyatiga ta'sir ko'rsatuvchi obyektiv va subyektiv omillarga, xususan undagi o'zlikni anglash, o'ziga-o'zi beradigan baholar hamda munosabatlarning xarakteriga bog'liqdir. Bu, avvalo, inson shaxsining psixologik asoslarini shakllantiruvchi, uning emotsional, intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga zamin yaratuvchi ontogeneznining dastlabki bosqichlariga taalluqlidir. Bunda oiladagi munosabatlar, xususan, ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, shuningdek, ota-ona va farzandlar o'rtasida o'rnatiladigan munosabatlarning tabiati katta rol o'ynaydi. Oila ijtimoiy guruhlarining eng kichigi bo'lib, bolada o'zi va o'zgalar to'g'risida shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlarning dastlabki muhiti sifatida katta ijtimoiy ahamiyatga molik maskanidir. "Insonning eng sof va pokiza tuyg'ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi navbatda oila bag'rida shakllanadi. Bola

xarakterining, tabiatining va dunyo qarashlarini belgilaydigan ma'naviy me'zon va qarashlar yaxshilik va ezgulik, oliyjanoblik va mehr-oqibat, or-nomus va andisha kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila sharoitida qaror topishi tabiiydir."

Shu nuqtaiy nazardan prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning tashabbuslari bilan maktabgacha ta'lim tizimida qilgan islohotlari 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-son «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi qarori hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar tizimning rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.¹

Maktabgacha ta'lim jarayonida bola shaxsini sog'lom va yetuk bo'lishi va ularni ma'naviy-axloqiy, intelluktual qobiliyatli qilib tarbiyalash masalalari hamisha insoniyatni qiziqtirib kelgan masalalardan biridir. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasida maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini qayta ko'rib chiqish hamda maktabgacha ta'lim xizmatlarini ko'rsatishning zamonaviy usullarini joriy etish, ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang'ich ta'limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishiga alohida e'tibor qaratilishi lozimligi masalasiga alohida urg'u berilgan.

Ko'plab psixologik tadqiqotlarda oila, bola shaxsining shakllanishi va uning ijtimoiylashuviga ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida baholanadi. Lekin bolaning o'zi to'g'risidagi barcha tasavvurlari shakllanishida u tarbiyalanayotgan oiladagi munosabatlarning xususiyatlari, oila tiplari va ota-onalik maqomlari ular tomonidan qay darajada anglanishining bevosita roli alohida tadqiqot doirasida O'zbekiston sharoitida o'rganilmagan. Bu masala amaliy ahamiyatga molik bo'lib "...inson o'z umri davomida oladigan barcha ma'lumotining 70 % ini besh yoshgacha bo'lgan davrda olar ekan". Demak, shu ma'lumotlar orasida bola o'z "Meni"ni to'g'ri shakllantiradigan va shu orqali uni ijtimoiy psixologik munosabatlarga ruhan tayyorlaydigan ma'lumotlarning manbai va ta'sir kuchini o'rganish yosh ota-onalar va oilashunoslar uchun ota dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi vaqtda jahon psixologik ilmida ham bola xulq-atvori va ruhiyatining shakllanishida oila va ota-ona muhim rol o'ynaydi degan yondashuv yetakchilik qiladi. Boshqa tomondan, bolaning rivojlanayotgan shaxs sifatidagi faolligi ham oiladagi o'zaro munosabatlar xususiyatini belgilab beradi. Oilada bola shaxsi rivojlanishining asosiy yo'nalishlaridan biri bu undagi "Men" konsepsiyasining shakllanishi bo'lib, bir

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –Toshkent, 2017.

qarashda bu kognitiv sof kognitiv holat bo'lsa-da, uning manbasi va shakllantiruvchi omillar oila muhiti va undagi o'zaro munosabatlarning xarakteriga bevosita bog'liqdir.

ASOSIY QISM

“Men” konsepsiyasi”(inglizcha self-concept) – insonning o'zi haqidagi tasavvurlarining rivojlanib boruvchi tizimi, uning tarkibiga:

- a) o'zining jismoniy, intellektual, xarakterologik, ijtimoiy va boshqa xususiyatlarini idrok qilish;
- b) o'z-o'ziga baho berish;
- v) shaxsiyatga tasir o'tkazuvchi tashqi omillarni subyektiv idrok etish kiradi.

“Men” konsepsiyasi tushunchasi 1950- yillarda fenomenologik, gumanistik psixologiya yo'nalishlari ichida paydo bo'lgan. (A.Maslou, K.Rodgers), bixeviorist va freydistlarga ko'ra, insonning “Men”i uning axloq va rivojlanishning asosiy omili sifatida umumiy ko'rib chiqishiga intilishgan. “Men” konsepsiyasi shakllanishiga simvolik interaksionizm (Ch.Kuli, D.Mid) va identifikatsiyalash konsepsiyasi (E.Erikson) muhim ta'sir ko'rsatgan. Biroq birinchi nazariy ishlanmalar shu yo'lda U.Djeyms tomonidan olib borilgan. U birinchi bo'lib, shaxsning global “Men” ni (Self) o'zaro bog'langan “Men-yaratuvchi” (I) va “Men-obyekt”ga (Me) bo'lgan.

“Men” konsepsiyasini ko'pincha yo'naltirilgan tushunchalar sifatida aniqlanadi, uning ichida uchta tarkibiy qisimlarni ajratadi;

Kognitiv qism – “Men” qiyofam (ingl. Self-image), o'z ichiga shaxsning o'zi haqida taassurotni qamrab oladi;

Emotsional-qadriyatlar (affektiv) –o'ziga shaxs sifatida, o'z faoliyatiga bo'lgan munosabati. Bu tarkibiy qism, boshqacha aytganda, o'z-o'ziga baho berish tizimini ichiga o'zini baholash tizimi (angl. self-esteem) kiradi;

Axloqiy fe'l-atvor qism, bu kognitiv va baholash qismlarining fe'l-atvorida namoyon bo'lishini xarakterlaydi. Masalan: nutqda, o'zi haqidagi fikrlarda o'zini anglab ko'rsatadi.

“Men” konsepsiyasi – bir butun hosila va uning barcha tarkibiy qismlari mustaqil mantiqiga ega bo'lsa ham, o'zaro chambarchas bog'liqdir. Bu konsepsiya seziladigan va sezilmaydigan jihatlaridan iborat va o'zi haqida taqdimotlari, ularning murakkabligi va xilma-xilligi, shaxs uchun ularning subyektiv ahamiyati, shuningdek, ichki yaxlitli va izchillik, uyg'unlik, vaqtga bardoshlilik nuqtaiy nazardan ta'riflanadi.

Adabiyotlarda “Men” konsepsiyasini yagona tafsifi haligacha mavjud emas.Masalan, R.Berne “Men” konsepsiyasini ierarxiyaga asoslangan tuzilma ko'rinishida taqdim etadi. Uning cho'qqisi global “Men” konsepsiyasi shaxsning o'zi haqida tushunchalarini kiritadi. Bu tushunchalar har xil turlariga xos:

1. Real “Men” (“Men kimman”);
2. Ideal “Men”(“Meni kim bo'lishni istayman - intilaman).

3. Oynali “Men” (“Meni qanday baholashadi).

Bularning har bir turi bir qator jihatlarni o'z ichiga qamrab oladi: jismoniy “Men”, ijtimoiy “Men”, aqliy “Men”, emotsional “Men” bo'ladi, shaxsning rivojlanishi nufuzli manba sifatida xizmat qiladi, biroq ular orasidagi jiddiy ziddiyatlar shaxsning ichki mojarolar va negativ qayg'urishlar manbasiga aylanishi mumkin. Shaxsning faoliyatiga ko'ra - organizm, ijtimoiy individ yoki shaxs darajasida namoyon bo'lishiga qarab, “Men” konsepsiyasining uchta bosqichi ajratiladi:

- 1) “organizm-muhit” darajasi - jismoniy “Men” obraz, (tana sxemasi) organizmning jismoniy samaradorlikga bo'lgan ehtiyoji;
- 2) “ijtimoiy individ” darajasida – ijtimoiy o'zlikni, jins, yosh, etnik fuqarolik, ijtimoiy rol bular shaxsning jamiyotga a'zo bo'lishi ehtiyoji bilan bog'langan.
- 3) “Shaxs” darajasida - “Men”ning farqlanuvchi obrazi, o'zi haqidagi fikrlarni aniqlash ehtiyojini ta'minlaydigan, boshqa shaxslar bilan solishtirganda o'zi haqida ta'riflovchi fikrlarini va o'zining noyoblik hissini beruvchi, o'zini ko'rsatishga bo'lgan ehtiyojni ta'minlovchi daraja.

Oxirgi ikki bosqich “Men” konsepsiyasini ikki tarkibiy qismi sifatida ham ta'riflanadi. (V.V.Stolin):

- 1) “Qo'shiladigan”, individni boshqa shaxslar bilan birlashishni ta'minlaydi;
- 2) “farqlovchi”, uning boshqalardan ajralib turishga yordam beradi va o'zining shaxsiy noyoblik hissi uchun zamin yaratadi.

Shu bilan birga, dinamik “Men” (Men o'z fikrimcha, qanday o'zgaryapman, qanday bo'lishga intilayapma), tashqi “Men” (“men – niqob”, “men o'zimni boshqalarga qanday ko'rsataman”), fantastik “Men” (“Men”ning xronologik uchtaligi – “Men o'tmish”, “Men bugun”, “Men kelajak”). “Men” konsepsiyasining eng muhim vazifasi – shaxsning ichki xususiyatlari o'zaro ta'minlash va yo'lga qo'yish. “Men” konsepsiyasi shaxsning hayotiy tajribasi shakllanadi, avvalo ota-ona va bola munosabati. Biroq u bolalik davridan boshlab aktiv faoliyat ko'rsatadi. Ushbu tajribani to'g'ri o'rganishga, shaxs o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga, kutilayotgan natijalar tizimi, ularning baholanishiga va shu bilan birga shaxsning rivojlanishiga, uning faoliyatiga va axloqiga ta'sir ko'rsatadi. “Men” konsepsiyasi va o'zini-o'zi anglash o'rtasida o'zaro nisbati haligacha aniqlanmagan. Ko'p jihatlarda ular ma'nodosh (sinonim) sifatida ishlatiladi. Shu bilan birga, “Men” konsepsiyasini o'zini anglash jarayonining natijasi sifatida qarashlar ham mavjud. (A.M.Prixojan)

“Men” konsepsiyasi – bu insonning o'zi haqida umumlashtirilgan tasavvuri, shaxsning o'ziga nisbatan tartib tizimi, yoki psixologlar aytgandek, “Men” konsepsiyasi o'zi haqidagi nazariyasi. Qayd etib o'tish muhimki, “Men” konsepsiyasi statik emas, balki dinamik psixologik hodisasidir. “Men” konsepsiyasining shakllanishi, rivojlanishi va o'zgarishi ichki va tashqi tartib omillari bilan bog'liq. Ijtimoiy muhit oila, maktab hisoblanib, “Men” konsepsiyasining ijtimoiylashuv

jarayonida shakllanishiga ta'sir o'tkazadi. Bu ta'sir nafaqat shaxsning ijtimoiylashuvining boshlang'ich bosqichida, balki oila bolaning yagona yoki mutlaq kuchli ijtimoiy muhiti bo'lgan paytida, shu bilan birga keyinchalik ham uning hayotida o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Yosh o'tishi bilan "Men" konsepsiyasining rivojlanishida ijtimoiy tajribaning, shaxs kirgan ko'p sonli formal va noformal guruhlarining ahamiyati kuchayib boradi. "Men" konsepsiyasining rivojlanishiga juda kuchli ta'sir o'tkazadi. Maktabda va noformal guruhlaridagi o'zaro aloqalarning ahamiyati ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Lekin, shu bilan birga, oila shaxsning ijtimoiylashuv instituti sifatida o'smirlilik va o'spirinlik davrida ham muhim rol o'ynashda davom etadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi nafaqat uning aqliy va jismoniy tayyorgarligi, balki shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarligiga ham bog'liq. Maktabga o'qish uchun kelayotgan bola yangi ijtimoiy mavqeini - turli majburiyatlari va huquqlari bo'lgan va unga turli talablar qo'yiladigan - o'quvchi mavqeini olish uchun tayyor bo'lmog'i lozim. Katta bog'cha yoshdagi bolalar asosan maktabda o'qish uchun ehtiyoj sezadilar, lekin bu xohish va ehtiyoj motivi turlicha bo'lishi mumkin. "Menga chiroyli forma va daftar, qalam, ruchkalar sotib olib berishadi", "Maktabda o'rtoqlarim ko'p bo'ladi va men ular bilan mazza qilib o'ynayman", "Maktabda uxlatishmaydi" kabi. Maktab tashqi atributlari shubhasiz bolalarni juda qiziqtiradi, lekin bu maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun asosiy motiv bo'la olmaydi. "Men otamga o'xshagan bo'lishim uchun o'qishim kerak", "Yozishni juda yaxshi ko'raman", "O'qishni o'rganaman", "Maktabda qiyin misollarni yechishni o'rganaman" ushbu xohish va harakat bolaning maktabda muvaffaqiyatli o'qishi uchun tabiiy ravishda asos bo'la oladi. Bolaning endi o'zini katta bo'lganini, bog'cha bolasi emas, balki ma'lum bir majburiyatlari bor bo'lgan o'quvchi bo'lishini anglashi, jiddiy faoliyat bilan shug'ullanayotganligini bilishi nihoyatda muhim. Bolaning maktabga borishini istamasligi ham salbiy holat hisoblanadi. Maktabga shaxsiy va ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik bolalarda tengdoshlari, o'qituvchilari bilan munosabatga kirisha olish xususiyatini shakllantirishni ham o'z ichiga oladi. Har bir bola jamoaga qo'shila olishi, ular bilan hamkorlikda harakat qila olishi, ba'zi vaziyatlarda ularga yon bosib, boshqa vaziyatlarda yon bosmaslikka erisha olishi zarur. Ushbu xususiyatlar bolaning maktabdagi yangi sharoitlarga tez moslasha olishini ta'minlab beradi. 6-7 yoshli bolalar o'qishdagi asosiy qiyinchilik shundan iboratki, ko'pincha bu yoshdagi bolalar o'qituvchini uzoq vaqt davomida eshita olmaydilar. O'quv harakatlariga uzoq vaqt diqqatlarini qarata olmaydilar. Bunga sabab faqat shu yoshdagi bolalarda ixtiyoriy diqqatning rivojlanmaganligida emas, balki bolaning kattalar bilan muloqotga kirisha olishi xususiyatiga ham to'la bog'liq. Chunki shu xususiyati rivojlangan bolalar erkin muloqotga kirisha oladilar, qiziqtirgan narsalar

haqida so'ray oladilar. Natijada ularning o'qishga bo'lgan qiziqishlari ortadi va o'qituvchi gapirayotgan narsalarni diqqat bilan uzoq vaqt eshita oladilar. Demak, bolaning maktabga tez moslashishi va muvaffaqiyatli o'qishida shaxsiy va ijtimoiy psixologik tayyorgarligining ham ahamiyati juda katta.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. -Toshkent: "O'zbekiston", 2016. 56 B.
2. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. -Toshkent: "O'zbekiston" – 2016. 488 B.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. –Toshkent, 2017.
4. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. -T. Yangi asr avlodi, 2006. -204b.
5. "Ilk qadam" Davlat dasturi. Toshkent. 2017.
6. "Ilk qadam" Maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturi (Takomillashtirilgan ikkinchi nashr) T.: - 2022
7. Babayeva D.R. Nutq o'stirish metodikasi. –T.: Fan va texnologiya, 2009y.
8. Jalolova G. Bolalarni maktabga tayyorlashda noan'anaviy o'yinlardan foydalanish. –Toshkent, 2004 y.
9. Maktabgacha tarbiyani rivojlantirish konsepsiyasi. T., 1992 yil.
10. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T., "O'qituvchi", 1981 yil.
11. Maktabgacha kichik yoshdagi bolalarga ta'lim – tarbiya berish. Toshkent, "O'qituvchi", 1989 yil.
12. Qodirova M.R., Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent, 2006 yil.

YENGIL SANOAT MAHSULOTLARI BOZORIDA KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Ibragimov Otabek Ergashboy o'g'li

Guliston Davlat Universiteti, Ishlab chiqarish fakulteti

Yengil sanoat buyumlari konstruksiyasini ishlash va texnologiyasi

(ishlab chiqarish turlari bo'yicha) texnologiyasi yo'nalishi

2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirish, sanoatni modernizatsiya va diversifikatsiya qilish, yengil sanoat mahsulotlari raqobatbardoshligini oshirish keltirilgan.

Kalit so'zlar: raqobatbardoshlik, sifat menejmenti tizimi, standartlash, sertifikatlash, modernizatsiya, devirsifikatsiya.

KIRISH

Hozirgi kunda Respublikamizda iqtisodiy taraqqiyotga erishishga juda katta e'tibor qaratilmoqda. Asosan mahalliy xomashyo resurslarini chuqur qayta ishlash asosida yuqori qo'shimcha qiymatli tayyor mahsulot ishlab chiqarishni jadal rivojlantirishga qaratilgan sifat jihatidan yangi bosqichga o'tkazish orqali sanoatni yanada modernizatsiya va diversifikatsiya qilish oldimizga maqsad qilib qo'yildi.

Bu borada Prezidentimiz tomonidan 2017 yil 24 dekabrda "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF – 5285 sonli farmoni qabul qilindi. Farmonning ijrosi sifatida Respublikamizda keng turdagi sifatli to'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarilishini tashkil etish, uning ishlab chiqarilishini mahalliyashtirishni chuqurlashtirish, shuningdek, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda¹.

ADABIYOTLAR SHARHI

Mazkur maqolada Xojiaxmedov G., Yaxyayeva I. larning kitoblari va SH.M. Mirziyoyevning asarlari metodologik manba sifatida belgilandi. Ushbu maqoladailmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik, obyektivlik usulidan foydalanilgan bo'lib, mavzuni yoritishda tavsifiy, qiyosiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida yengil sanoat mahsuloti raqobatbardoshligini oshirishda sifat menejmentining ahamiyati obyektiv tahlil qilib o'tildi.

¹ Prezidentimiz tomonidan 2017 yil 24 dekabrda "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF – 5285 sonli farmoni

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Yengil sanoat mahsulotlari sifatini yaxshilash strategik muammo bo'lib, mamlakatimiz iqtisodiyotining stabillashuvi bu muammolarning hal etilishiga bog'liqdir. Sifatni yaxshilash jarayoni mahsulotni sotish yoki mahsulot ishlab chiqarishda faqatgina ko'proq foyda olish uchungina emas, balki jamiyat uchun, uning ravnaqi uchun ham zarurdir.

Yengil sanoat mahsuloti raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ISO 9000 seriya standartlari qabul qilingach, sifatni kompleks boshqarishning ma'lum darajasi belgilab beriladi. U sifatni samarali boshqarishni ta'minlab, ISO 9000 seriyali standartlarining barcha zarur elementlari, hamda korxona ixtisoslashuvi uchun qo'shimcha talab etilgan elementlarni ham, korxonaning ish amaliyotiga joriy etilishi kerakligini shart qilib qo'yadi va bu bilan buyurtmachiga sifat kafolatini beradi. ISO 9000 standartlari va Sifat menejmenti tizimini joriy etish konsepsiyasi korxonalarning faoliyat turiga ham, katta-kichikligiga cheklovlar qo'ymaydi².

ISO standartlari turkumining universalligi shundaki, ularda mahsulotning har bir turiga bo'lgan mutloq o'lchovli mezonlar qo'yilmaydi. Buning iloji ham bo'lmasdi, chunki sifat – mahsulot va xizmatlarning insonlar ehtiyojlarini qondira olish xususiyati, inson ehtiyojlari esa – bitmas-tuganmas va o'zgaruvchandir. ISO 9000 standartlari turkumi faqat sifat tizimining ishlashi metodologiyasini aniqlab beradi, tizim esa o'z navbatida korxona tomonidan ko'rsatilayotgan mahsulotning yuqori sifatini, boshqacha qilib aytganda – iste'molchilarning talabini yuqori darajada qanoatlantirishini ta'minlaydi.

ISO 9000 standarti 9000 seriyali ISO standartlaridan qay birini tanlash va qanday qo'llash bo'yicha yo'riqnomani o'z ichiga olib, ISO 9001, ISO 9002, ISO 9003 standartlari ("sifatni ta'minlash modellari", deb ham ataladi) mahsulot hayotiy siklining turli bosqichlari uchun mo'ljallangan, sifat tizimiga qo'yilgan me'yoriy talablardan iboratdir.

Korxona raqobatbardoshligini oshirishda jarayonli yondoshuvni joriy etish katta ahamiyatga ega. Bu yondoshuvning mohiyati shundan iboratki, har qanday faoliyat bir jarayondir va bu jarayon turli resurslardan foydalanish va boshqaruv ta'siri orqali, kirish oqimlarini va chiqish oqimlariga aylantiradi.

Ishlarni tashkil qilish va boshqarishga jarayonli yondoshuvning bosh maqsadi - ko'pgina o'zaro bo'ysunib faoliyat yurituvchi tashkilotlarga xos bo'lgan tarqoqlik, unumsizlik va ichki mojarolardan xalos bo'lishdir. Butun asosiy e'tiborni funksiyadan jarayonga ko'chirish esa, korxona tomonidan muayyan iste'molchi yoki bozor segmentini qondirish uchun bajariladigan barcha harakat (operatsiya)larni

² Xojiaxmedov G., Yaxyayeva I. va boshqalar. Sifat menejmenti. Darslik. T. –2012 y.

birlashtiradi. Bunday birlashuv boshqaruvni jipslashtirib, rahbariyatni jarayonlarni amaliy boshqarish bilan bog‘liq bo‘lgan joriy masalalar echimidan ozod etadi³.

Menejmentga tizimli yondoshuv, tashkilotga o‘zaro bog‘liq jarayonlar yig‘indisi sifatida qarashni talab etish bilan chambarchas bog‘liqdir. Sifat masalalarining yalpi xususiyatini inobatga olib, qo‘yilgan maqsadga erishishga qaratilgan jarayonlarni aniqlash, tushunish va boshqarish korxonaning samaradorligini oshiradi.

Doimiy takomillashuv korxonaning asosiy maqsadi bo‘lib qolishi kerak. Hozirgi sharoitda, buni amalga oshirmasdan, biznesda etakchi o‘rinlarga chiqish mumkin emas. Faoliyat muntazam takomillashib borsa, nafaqat raqobatdosh mavqey saqlab qolinadi, balki sekin-asta zararlarni kamaytirish va shunga mutanosib ravishda, daromadni ko‘paytirish imkoni paydo bo‘la boshlaydi.

Haqiqiy ma‘lumotlar va axborotga asoslanib qabul qilingan qarorlar samarali bo‘ladi. Bu ishni amalga oshirish, avvalo korxona faoliyati haqida ishonchli va aniq ma‘lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va ayni vaqtda, asta-sekin foydali bilimlarga aylanadigan axborotni to‘plashni talab qiladi.

XULOSA VA MUNOZARA

Sifat menejmenti tizimining joriy etilishi sifat cohasidagi maqcadlarning bajarilishiga, auditlar natijacida nomuvofiqliklar conining kamayishiga, potensial muammolarni bartaraf etish bo‘yicha oldini oluvchi amallarning to‘g‘rilovchi amallarga nicbatini, mahsulot rentabelligining oshishiga, icte‘molchilar qanoatlanganligining oshishiga, shuningdekkorxona iqticodiy camaradorligining oshishiga olib keladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Prezidentimiz tomonidan 2017 yil 24 dekabrda “To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF – 5285 sonli farmoni
2. Xojiaxmedov G‘., Yaxyayeva I. va boshqalar. Sifat menejmenti. Darslik. T. –2012 y.
3. Glichev A.V. Osnovi upravleniya kachestvom produkcii. M., 2001g.
4. Ismatullaev P.R., Maqsudov A.N. va boshqalar. Metrologiya standartlashtirish va sertifikatlashtirish. 2018
5. <http://www.standart.uz>

³ Ismatullaev P.R., Maqsudov A.N. va boshqalar. Metrologiya standartlashtirish vasertifikatlashtirish. 2018

YENGIL SANOAT MAHSULOTLARIGA QO'YILADIGAN TALABLARNING O'ZIGA XOSLIGI

Ibragimov Otabek Ergashboy o'g'li

Guliston Davlat Universiteti, Ishlab chiqarish fakulteti

Yengil sanoat buyumlari konstruksiyasini ishlash va texnologiyasi

(ishlab chiqarish turlari bo'yicha) texnologiyasi yo'nalishi

2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yengil sanoat mahsulotlariga qo'yiladigan ayrim talablarning bayoni keltiriladi. Ushbu talablar tasniflanib, tegishli xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: madaniyat, yengil sanoat, gigiyena, balans, kiyim.

KIRISH

An'anaviy madaniyat odami hayotida uning jinsi, yoshining va ijtimoiy holati kiyim bilan aks ettirilgan va mustahkamlangan. Masalan, Farg'ona o'zbeklarining an'anaviy kiyimlarida mato va uning rangi bilan ular yoshlarining belgisi mavjud bo'lgan. Shunday bir yashar bolaning kiyimlari aksariyatida och rang paxta matolardan – oq yoki oq ranglari ko'proq matolardan tayyorlangan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

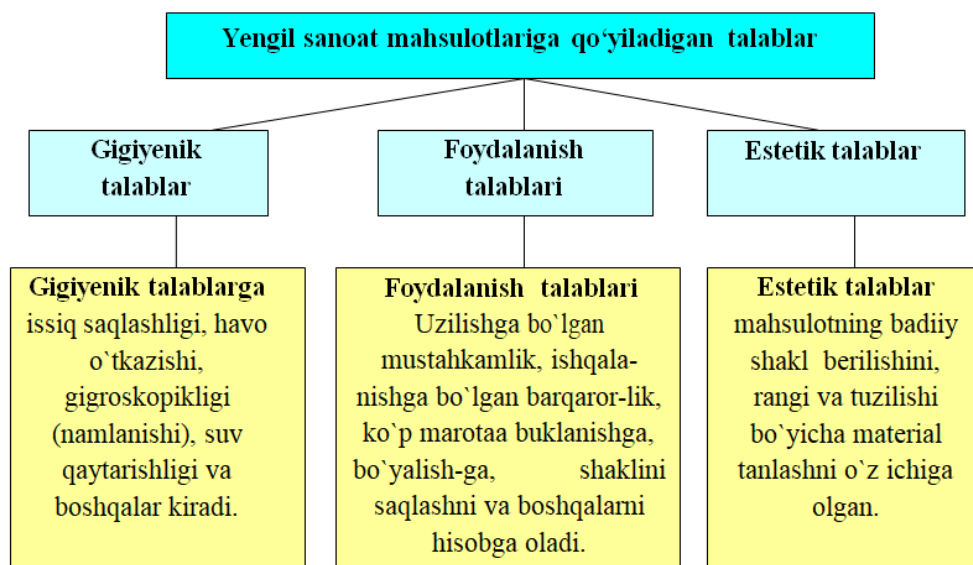
Gigiyenik talablarga issiq saqlashligi, havo o'tkazishi, gigroskopikligi (namlanishi), suv qaytarishligi va boshqalar kiradi (1-rasm).

Kiyimning issiq saqlashlik xususiyatlari inson tanasi yuzasidagi issiqlik balansini ushlab turish uchun zarurdir va kiyim paketi (tuzilmasi)ning issiqlikka qarshiligi va uning konstruksiyasiga bog'liqdir¹.

Havo o'tkazuvchanlik kiyim ostidagi havo qatlamining ventilyatsiyasiga va CO₂ (karbonat angidrid gazi)ni chiqarib yuborilishiga xizmat qiladi. Havo almashinish kiyim paketining havo o'tkazuvchanligi va shuningdek ochiq qismlar (bo'yin o'rni, etaklar, yenglar, shamollatish to'rlari, qo'ltiq, yeng o'rni, tagi teshiklari va b.) tufayli amalga oshirilishi mumkin.

Namlanish inson tanasi orqali ajratadigan suv bug'lari so'rilishigiga va tashqi muhitga chiqarilishiga xizmat qiladi. U mato tolalarining namni shimib olishi va uni tashqi muhitga o'tkazish qoiliyatiga bog'liqdir. Suv o'tkazmaslik namdan saqlanish maqsadidaplash ko'rinishidagi kiyimlarning ba'zi xillari uchun zarurdir.

¹ Мурыгин В.Е., Чаленко Е.А. Основы функционирования технологических процессов швейных производства. - М.: Компания Спутник, 2011.

1-rasm. Yengil sanoat mahsulotlariga qo'yiladigan talablar²

Foydalanish talablari uzilishga bo'lgan mustahkamlik, ishqalanishga bo'lgan barqarorlik, ko'p marotaa buklanishga, bo'yalishga, shaklini saqlashni va boshqalarni hisobga oladi. Foydalanishdagi qulaylik kiyilganda qulay bo'lishdan, odam harakatlariga xalaqit qilmasligidan, turli xizmdagi mexanik, kimyoviy, biologik ta'sirlarga va shuningdek ob-havo ta'sirlariga chidamli bo'lishidan iboratdir.

Estetik talablar mahsulotning badiiy shakl berilishini, rangi va tuzilishi bo'yicha material tanlashni o'z ichiga olgan.

To'qimachilik ishlab chiqarish mahsulotining ko'plab turlari va assortimentlari mavjuddir va ularning asosiy qismini inson tanasini yopib turishga mo'ljallangan ko'plab turdagi kiyimlar tashkil etadi.

Kiyim klassifikatsiyasi. Kiyimning ko'plab xillar va assortimentlari mavjuddir, qoidaga muvofiq **kiyim assortimenti** bu ma'lum bir belgilari bilan guruhlariga birlashtirilgan kiyimdir. Birlashtirilishi uchun belgi uning nimaga mo'ljallanganligi va xk. bo'lishi mumkin. Umumiy vazifasi bo'yicha kiyimning barcha assortimenti uch sinfga bo'linadi:

- **Maishiy** – turli maishiy va ijtimoiy sharoitlarda kiyish uchun;
- **Ishlab chiqarish** – iqtisodiyot turli tarmoqlarining ishlab chiqarishsharoitlarida kiyish uchun;
- **Formali** – harbiy xizmatchilar, turli idoralar xizmatchilari va forma kiyishibelgilab qo'yilgano'quvchilar kiyimi;

Maishiy kiyimning ishlatilish sharoitlari bo'yicha bo'linishi 3-rasmdakeltirilgan.

² [Arindam Basu](http://www.newjournal.org/). Advances in Silk Science and Technology// England 2015.

Maishiy kiyimning ishlatilish sharoitlari bo'yicha bo'linishi:
• Ustki kiyim – korset buyumlari, ich kiyim va kastyum-ko'ylak guruhi buyumlari ustidan kiyiladigan
• Ich kiyim buyumlari – tanaga zarur bo'lgan gigiyenik sharoitlarni yaratish uchun ich kiyimlar;
• Korset buyumlari – tananing ba'zi qismlarini shakllantirish va ushlab turish uchun bevosita tanaga kiyiladigan buyumlar;
1. Bosh kiyimlar – boshni yopib turuvchi buyumlar;
• Qo'lqop buyumlari – bevosita tanaga kiyiladigan bilak va qo'lning pastki qismini berkitadi;
• ro'mol-sharf buyumlari – bosh va (yoki) bo'yinni berkitib turadi

2- rasm. Maishiy kiyimning ishlatilish sharoitlari bo'yicha bo'linishi³

Ishlab chiqarish kiyimlari bajaradigan vazifasiga ko'ra kichik sinflarga bo'linadi:

- **maxsus** – ishlayotgan odamni xavfli va zararli ishlab chiqarish omillari (yuqori harorat, zaxarli bo'lmagan changdan, mexanik ta'sirlardan, suv, ishqor, kislotalar, neft va neft mahsulotlari, toksik moddalar)dan himoya qilish uchun;
- **sanitar** (texnologik) – mehnat predmetlarini ishlayotgan odamdan va ishlayotgan odamni umumiy ishlab chiqarishdagi kirlanish va ifloslanishdan saqlash uchun; uning bir ko'rinishi texnologik (mehnat predmetlarini himoyalash uchun) deb hisoblanadi.

Yoshi va jinsiy belgilari bo'yicha kiyimlar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- erkaklar kiyimi;
- ayollar kiyimi;
- bolalar kiyimi.

XULOSA VA MUNOZARA

Texnologik nuqtai nazardan, mahsulotdan foydalanish uchun uning barcha qism va detallari mutanosib ravishda birlashtirilgan bo'lishi kerak va shundan tikuvchilik buyumlarini tayorlashda qo'llaniladigan choklarni birlashtirishning ko'plab usul va yo'sinlari mavjuddir.

³ Жабборова М.Ш. –Тикувчилик технологияси|| -Т.: –Ўқитувчи||, 2014.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Мурыгин В.Е., Чаленко Е.А. Основы функционирования технологических процессов швейных производства. - М.: Компания Спутник, 2011.
2. Arindam Basu. Advances in Silk Science and Technology// England 2015.
3. Grace I. Kunz. Apparel Manufacturing: Sewn Product Analysis//Amerika 2014. PrenticeHall, english.
4. Julie Cole, Sharon Czachor. Professional Sewing Techniques for Designers// Angliya, 2014.
5. Жабборова М.Ш. –Тикувчилик технологияси|| -Т.: –Ўқитувчи||, 2014.
6. Серова Т.М., Афанасьева А.И., Илларионова Т.И., Делль Р.А. Современные формы и методы проектирования швейного производства: Учебное пособие. - М.: МГУДТ, 2014. -283с.

TO`QIMACHILIK VA YENGIL SANOATDA YANGI TEXNOLOGIYA VA YANGI MATERIALLAR

Ibragimov Otabek Ergashboy o'g'li

Guliston Davlat Universiteti, Ishlab chiqarish fakulteti

Yengil sanoat buyumlari konstruksiyasini ishlash va texnologiyasi

(ishlab chiqarish turlari bo'yicha) texnologiyasi yo'nalishi

2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada to`qimachilik hamda yengil sanoat sohasidagi yangi texnologiyalar, xalqaro standartlarning kelib chiqishi, tendensiyalar muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: yengil sanoat, standart, tarmoq, to`qimachilik, material.

KIRISH

Yengil sanoat eng yuqori rivojlangan mamlakatlardan biri Germaniya hisoblanadi. Germaniyaning Kyoln shahri yengil sanoatning poytaxti bo`lib, u yerda turli dasturlar doimiy amalga oshiriladi. Kyolnda har 3 yilda bo`lib o`tdigan IMB yarmarkasi tikuvchilik va u bilan bog`liq bo`lgan sanoat tarmoqlari mutaxassislari uchun asosiy uchrashuv joyi ahamiyatini yana bir bor tasdiqladi. Birinchi yarmarka 1973 yilda o`tkazilgan. To`qimachilik materiallarini qayta ishlashdagi barcha qo`llanilish sohalari uchun yagona bo`lgan takliflar 40 ta mamlakatdan 600 dan ortiq firmalarning, 400 dan ortiqxorijiy ishtirokchilarning Kyolnga kelishlariga sabab bo`ldi. Barcha ishtirokchilarning $\frac{1}{4}$ qismidan ortiqrog`i ilk bor texnik to`qimachilik materiallarini qayta ishlash uchun ishlanmalarini taklif etdilar.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Barcha to`qimachilik materiallari uchun modellashtirish va texnologiyalarning ko`plab sohalarida yetakchi o`rinlarda turgan Yevropada, so`nggi yillarda, texnik to`qimachilik materiallarga bo`lgan munosabatda jiddiy o`zgarishlar ro`y berdi¹.

Eng yuqori talablar qo`yilgan mahsulotlarni funksionallashtirish bo`yicha zamonaviy ishlanmalar va yangi qo`llanilish sohalarining ochilishi tikuvchilik sanoatidagi egiluvchan (elastik) materiallarni qayta ishlash to`g`risidagi klassik bilimlarini shu yangi mahsulotlarga qaratilishiga olib keldi.

Ular sotilishining yetakchi bozori bo`lgan Yevropada bu mahsulotlar ulushi 25 foizdan ortiq bo`ldi. To`rt kun davom etgan yarmarka yangi ko`rgazma xonalarining jozibadorligi va 115 mamlakatdan kelgan 25 mingga yaqin tashrif buyurganlar ishtiroki tufayli ijobiy baholanishga muvaffaq bo`ldi. Albatta ishtirokchilarning

¹ Жабборова М.Ш. –Тикувчилик технологияси|| -Т.: –Ўқитувчи||, 2014.

aksariyati uchun **texnik yangiliklar** va **takomillashtirish**larni izlash birinchi o`rinda turdi. Yarmarka tikuvchilik ishlab chiqarishning barcha soha (tarmoq)lari uchun mutaxassislarni xursand qiladigan yechimlarni taklif etdi va bu yechimlarning muhim mezonlari **xarajatlar samaradorligi** va **sifatning** yuqori darajasi bo`ldi.

Inqilobiy texnologiyalar namoyish etilmadi, ammo ko`plab texnik mukammal mashinalarni va muammolar yechimlarini, detallarga va innovatsion yondoshuvlarga bo`lgan katta e`tiborni ko`rsa bo`lar edi. Mijozlarga qaratilgan va yaxshilangan servis bilan birlashtirilgan innovatsiyalar umumiy manzarani ifoda etadilar va tashrif buyurganlar so`rovi 90 foizga yaqin ishtirokchilar yangilik-topilmalardan katta qoniqish hosil qilganligini ko`rsatdi. Mahsulotlar, mashinalar va qurilmalarga daxldor ishlanmalarning qo`llanilish sohasining klassik tikuvchilik sanoatidan texnik to`qimachilik materiallarini qayta ishlash sohasiga ko`chib o`tishi, takliflar spektri tufayli aniq ko`rinib turibdi. **Bichiqnlarni yaratishda va vizualizatsiyada uch kordinatalik innovatsiyalar.** Birlamchi namuna va moslashtirilgan shaklni tashqi ko`rinishi va matoning o`zini tutishini hisobga olgan holda bichish texnologiyasini takomillashtirishga va real voqe`likka yuqori darajada yaqinlik bilan erishish, inson tanasining yoki avtomobil o`rindig`ining virtual tasavvur etilishi sodir bo`ladi. Bunda ikki kordinatalik bichilgan detallar komplekti uch kordinatalik eskizga aylanib qoladi, masalan Gerber Technology (AIGU) firmasining Direct dasturida yoki TPC KH Ltd. (Gollandiya) kompaniyasining PPG dasturidagidek². Yoki Assist/bullmer Specialmashinin GmbH&CO, KG (Germaniya) firmasining Vidya dasturi, Bronzwear international Ltd (Isroil), Lectra (Fransiya) va Grafis-Software (Germaniya) kompaniyalarining V-Stitcher dasturidagidek ikki kordinatalik bichilgan detallar komplektidan virtual vizuallashtirilgan kiyim tanasining hajmli (uch kordinatalik) tasviri ishlab chiqiladi.

Mahsulotning hayoti sikli menejmenti mahsulot ishlab chiqilishini amalga oshirilishining muvaffaqiyatli menejmenti vositasidir. U nafaqat dizaynerlar bo`limi, mahsulot ishlab chiqish, xarid, ishlab chiqarish kabi tashqi tijorat tarkibiy qismlarini tarmoq tuzulmasiga birlashtirilishini ta`minlaydi, ta`minotchilar bilan birgalikda samarali ishlash imkoniyatni ham yaratadi, shu jumladan xorijiy agentliklar bilan ham³.

XULOSA VA MUNOZARA

Bichishda innovatsiyalar. Takliflarning bu segmentida mashina ishlab chiqaruvchilar klassik tikuvchilik va oyoq kiyimlar uskunalariga mo`ljallangan yechimlarni texnik to`qimachilik materiallarni qayta ishlashga moslashtirib qo`yganligi aniq ko`rinib turibdi – masalan Assist/bullmer firmasi tikuvchilik sanoati

² Серова Т.М., Афанасьева А.И., Илларионова Т.И., Делль Р.А. Современные формы и методы проектирования швейного производства: Учебное пособие. - М.: МГУДТ, 2014. -283с.

³ Grace I. Kunz. Apparel Manufacturing: Sewn Product Analysis//Amerika 2014. PrenticeHall, english.

uchun modulli E100-E400 yoyib chiqish mashinalarini taklif etadi. Sodda va arzon qurilma ko'rinishidagi shtangalar bilan yo'naltiriladigan mato rulonlarini qabul qilinishi asosida avtomatik –havo yostig'ill qurilmasi va juftlab yoyish rulonini aylantirish uchun aylanadigan tirgakli modellar taklif qilinmoqda. Universal qo'llanadigan tezkor (120 m/s) mato rulonlarini yoyish uchun novsimon lenta bilan jihozlangan Compact E600 mato yoyib taxlovchi avtomat yordamida 100 kg og'irlikka va 500 mm diametrga moslashtirilgan mato rulonlarini yonidan yo'naltiruvchi moslamalarni xizmat qiluvchilar tomonidan qulay tarzda boshqarilishi mumkin. Matoni yoyishning butun jarayoni, mato chetini tartibga keltirish va matoni taxlash bilan birga avtomatik ravishda nazorat qilinadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мурыгин В.Е., Чаленко Е.А. Основы функционирования технологических процессов швейных производства. - М.: Компания Спутник, 2011.
2. Arindam Basu. Advances in Silk Science and Technology// England 2015.
3. Grace I. Kunz. Apparel Manufacturing: Sewn Product Analysis//Amerika 2014. PrenticeHall, english.
4. Julie Cole, Sharon Czachor. Professional Sewing Techniques for Designers// Angliya, 2014.
5. Жабборова М.Ш. –Тикувчилик технологияси|| -Т.: –Ўқитувчи||, 2014.
6. Серова Т.М., Афанасьева А.И., Илларионова Т.И., Делль Р.А. Современные формы и методы проектирования швейного производства: Учебное пособие. - М.: МГУДТ, 2014. -283с.

GAZLAMA ISHLAB CHIQARISHDAGI TABIIY XOMASHYO MANBALARINING TASNIFI

Ibragimov Otabek Ergashboy o'g'li

Guliston Davlat Universiteti, Ishlab chiqarish fakulteti

Yengil sanoat buyumlari konstruksiyasini ishlash va texnologiyasi

(ishlab chiqarish turlari bo'yicha) texnologiyasi yo'nalishi

2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola gazlama ishlab chiqarish sohasida qo'llaniladigan xomashyolarning tasniflanishiga bag'irlanadi. Maqolada eng muhim bo'lgan ayrim xomashyo manbalari ko'rib chiqiladi hamda muhokama etiladi.

Kalit so'zlar: xomashyo, paxta, jun, zig'ir tola, manba.

KIRISH

To'qimachilik sanoati asosan, paxta, jun va zig'ir tolalarini o'z ichiga oluvchi Xomashyo bazasi asosida ish olib boradi. O'zbekiston to'qimachilik va yengil sanoatida tabiiy tolalardan tashqari sun'iy kimyoviy tolalar ham qo'llaniladi. Turli xil tolalardan tayyorlangan gazlamalar muvofiq ravishda, turli fizik-mexanik xususiyatlarga va iste'molga oid o'z bahosiga egadir. Shuningdek, bunday gazlamalarga bezak berish, tashish va saqlash uning tolaviy tarkibiga ko'ra farq qiladi.

To'qimachilik sanoati asosan paxta, jun va zig'ir tolalarini o'z ichiga olgan Xomashyo bazasi asosida ish olibboradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Paxta. O'zbekistonda iqlim sharoitidan kelib chiqib faqat paxta, zig'ir yetishtirilmoqda. Paxta - tarqalishi jihatdan chegaralangan hududga ega bo'lganekindir. U faqat o'rta Osiyo respublikalarida, janubda Qozog'iston va Ozarbayjonda, ya'ni havo harorati 140-160 kun mobaynida selsiy shkalasi bo'yicha 10 darajadan yuqori bo'lgan, harorat yig'indisi esa, bu davr mobaynida 3500-4000 darajani tashkil etadigan hududlarda yetishtiriladi¹.

Go'za – yetarlicha issiqlik, yorug'lik, suv va yuqori darajada qo'l mehnati talab qiladigan quruq subtropik ekindir.

Paxta yetishtirishni rivojlantirish tendensiyalari. Sobiq SSSRda paxta yetishtirishga haddan ziyod qiziqish natijasida o'rta Osiyo respublikalarida, xususan, o'zbekistonda yakka ekin dehqonchiligi tashkil etildi. Boshqa kerakli ekinlarni ekishni

¹ Julie Cole, Sharon Czachor. Professional Sewing Techniques for Designers//Angliya, 2014

qisqartirilishi va tugatilishi bu respublikalarni juda o`gir ahvolga solib qo`ydi. Hozirda qishloq xo`jaligi ekinlarini ekish strukturasi almashtirilmoqda, bu esaishlab chiqarishni qisqartirishga olib kelmoqda.

**Zig`ir.** Ikkinchi ommaviy qimmatbaho ekin bu – uzun tolali zig`irpoya bo`lib, undan o`ta pishiqligi va qayishqoqligi, tovlanib turishi va namlik sig`imlari bilan farqlanib turuvchi tola olinadi. Zigir – yuqori havo namligiga ega bo`lgan o`rtacha iqlim mintaqaga xos bo`lgan ekindir.

Jun. Chorvachilik (Qo`ychilik) quruq yarim cho`l va cho`llardagi tabiiy yemish asosida rivoj topgan. Iqlim qanchalik quruq bo`lsa qo`y junlari shuncha yaxshi va sifatli bo`ladi.

Bizning davrimizda tabiiy o`simlik va hayvonlarga xos tolalardan tashqari kimyoviy tolalar ham qo`llanilmoqda.

**Tabiiy to`qimachilik tolalari. Tolalar** – polimerlar deb ataluvchi yuqori molekulyar birikmalarga kiruvchi moddalardan tuzilgan. Tabiatda uchraydigan moddalardan polimerlarga, masalan, selluloza – o`simlik tolasining asosiy qismi, keratin va fibroin – asosiy oqsil moddalar kiradi, jun va ipak shulardan tashkil topgan².

Paxta - muhim tabiiy to`qimachilik tolasidir. U paxta urug`laridagi tukchalardir. Paxta tozalash zavodlarida paxta tolalari bilan qoplangan katta miqdordagi paxta urug`idan iborat paxta xomashyosi terimda unga tushgan o`simlik aralashmalaridan (barglar, cho`plar) tozalanadi, so`ngra tolani ajratib oluvchi maxsus mashinalarda tola urug`dan ajratiladi. Shundan so`ng tolalar dasta qilib presslanadi.

Paxta tolasining uzunligi har xil – 10.3 mm dan 60 mm gacha bo`ladi. Paxta tolasini ingichka, ammo juda mustahkam. U arzon va yaxshi bo`yaladi. Paxtadan – ingichka bir tekis va mustahkam ipak olinadi va undan turli xildagi matolar – yupqa batis va markizetdan tortib, yo`g`on matolargacha tayyorlanadi.

To`qimachilik tolalari, shuningdek o`simlikning bargidan va poya qismidan ham olinadi. Bunday tolalar bargli va poyali deb ataladi. Ular ingichka (zig`ir) va dag`al bo`ladi. Ingichka tolalardan turli xildagi matolar, dagal tolalardan - arqon va kanoplar tayyorlanadi.

Jun insonlarga qadimdan ma`lum. Junni asosan (95 % gacha) qo`ylardan olinadi. o`zining ahamiyatiga ko`ra iqtisodiyot uchun jun paxtadan keyin ikkinchi o`rinda turadi. Uni nihoyatda qimmatli xususiyatlari ko`p: u yengil, issiqlikni yaxshi o`tkazmaydi va namlikni o`ziga yaxshi tortadi³.

² Серова Т.М., Афанасьева А.И., Илларионова Т.И., Делль Р.А. Современные формы и методы проектирования швейного производства: Учебное пособие. - М.: МГУДТ, 2014. -283с.

³ Мурыгин В.Е., Чаленко Е.А. Основы функционирования технологических процессов швейных производства. - М.: Компания Спутник, 2011.

Qo'ylarni yungini yiliga bir marta – bahorda (bunda yung sidirg'a qilib olinadi), yoki ikki marta – bahorda va kuzda olinadi. Kuzgi yung qirqishda yung tutamalar ko'rinishida olinadi.

Tabiiy ipak quyidagicha olinadi: kapalak qurtini keyinchalik kapalak bo'lishi uchun g'umbakka aylanish vaqti kelganda u o'zidan ingichka tola chiqara boshlaydi, uni quruq shoxga yopishtiradi va bu toladan o'ziga qobiq – uya – pilla to'qiydi. Pillaning bunday ingichka tolasidan ipak olinadi.

XULOSA VA MUNOZARA

Ipak, aniqroq qilib aytganda ipak tolasi – ipak qurti pillasidan olinadigan mahsulotdir. Pilla tolasi tarkibi oqsil modda – fibroin (og'irligi bo'yicha 70 – 80%) hamda yopishqoq oqsil modda – siretin (20 – 30%) lardan tashkil topgan ikkita elementar toladan iborat.

Ipak – o'zining ingichkaligi (20 -20 mkm, elementar tolasi esa 10-20 mkm); yuqori gigroskopikligi (normal sharoitda 11 %), yoqimli tovlanishi, uzulishiga ko'ra yuqori darajada mustahkamligi (pilla tolasining nisbiy mustahkamligi 26- 28 ch/teks; uzulish cho'ziluvchanligi 14-18 %) bo'yicha ajralib turadigan qimmatbaho to'qimachilik ipidir.

Ipak ishqorlar ta'siriga chidamsiz bo'lib, moddiy organik eritmalarda erimaydi, yorug'lik ta'siriga chidamsiz: 200 soatga yorug'lik ta'sirida qoldirilganda mustahkamligini yarim barobarga yo'qotadi. Ipak tolasining uzunligi pilladan yigirganda 1200 metrni tashkil etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Мурыгин В.Е., Чаленко Е.А. Основы функционирования технологических процессов швейных производства. - М.: Компания Спутник, 2011.
2. Arindam Basu. Advances in Silk Science and Technology// England 2015.
3. Grace I. Kunz. Apparel Manufacturing: Sewn Product Analysis//Amerika 2014. PrenticeHall, english.
4. Julie Cole, Sharon Czachor. Professional Sewing Techniques for Designers// Angliya, 2014.
5. Жабборова М.Ш. -Тикувчилик технологияси|| -Т.: -Ўқитувчи||, 2014.
6. Серова Т.М., Афанасьева А.И., Илларионова Т.И., Делль Р.А. Современные формы и методы проектирования швейного производства: Учебное пособие. - М.: МГУДТ, 2014. -283с.

IPAK MATO TAYYORLASHNING TEXNOLOGIK JARAYONINI TASHKIL ETISH ASOSLARI

Ibragimov Otabek Ergashboy o'g'li

Guliston Davlat Universiteti, Ishlab chiqarish fakulteti

Yengil sanoat buyumlari konstruksiyasini ishlash va texnologiyasi

(ishlab chiqarish turlari bo'yicha) texnologiyasi yo'nalishi

2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Gazlamalarning surpini hosil qilish ikki xil tartibda, ya'ni uzunasiga (asos) va ko'ndalang (utka) joylashgan iplarni to'qish yo'li bilan amalga oshiriladi. Gazlama ishlab chiqarishdagi texnologik jarayon operatsiyalarining ketma-ketligi – to'qimachilik deb ataladi. To'qimachilik gazlama strukturasi yaratilishida asosiy ahamiyatga egadir. Ushbu maqolada shu kabi masalalarning bayoni keltiriladi.

Kalit so'zlar: to'qimachilik, gazlama, struktura, texnologiya, operatsiya, utka.

KIRISH

To'qimachilik jarayoni to'quv stanoklarida bajariladigan dastlabki operatsiyalar va xususan to'qishdan iborat. Tarqatish va bedro yordamida asos va utka iplari ma'lum tartibda o'riladi. Har bir gazlama uchun remizkalar soni asos va o'tka iplarini to'qish murakkabligiga ko'ra aniqlanadi, ular 2 tadan 24 tagacha bo'lishi mumkin.

To'qimachilik. Matoning strukturasi to'quv stanogida asos va utka iplari asosida shakllanadi. To'quv stanogining ishlash prinsipi: asos iplari ikki va undan ko'p qismlarga bo'linadi, har bir ip remizka tekisligiga o'tkaziladi, asosning bir qismi ko'tariladi boshqasi tushuriladi. Bo'g'izda asos iplaridan hosil bo'lgan massaga utka ipi qo'yiladi, qaysiki shu zahotiyoq bedro tishlari bilan ilgari qurilgan utkaga parchinlanadi. Bu paytda remizkalar holati almashinadi va jarayon takrorlanadi. Tayyor mato tovar valiga kelib tushadi¹.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

To'quv jarayonida muayyan to'liqinsimon tarkib va tuzilishga ega bo'lgan mato yaratiladi. Murakkab to'qimaga ega bo'lgan matolar g'ildirakli va jakkard stanoklarida (remizkasiz) ishlab chiqariladi.

Matoning tuzilishi va iste'molga oid xususiyatlarini muhim faktorlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi: ipak matolar uchun ishlatiladigan to'qimachilik iplarining

¹ Julie Cole, Sharon Czachor. Professional Sewing Techniques for Designers//Angliya, 2014.

xususiyatlari, iplar joylashuv zichligi va matoda ular o`rining ko`rinishi hamda matoga kiritiladigan iplarning nisbati. Bu iplarning nisbati tolaning har bir turining ijobiy xususiyatlarini maksimal aniqlab berish maqsadida va har birini salbiy xususiyatlarini yuzaga chiqishini minimallashtirish maqsadida tanlanadi. Bu kimyoviy tolali (sun'iy va sintetik) ipak matolarning iste'molga oid xususiyatlarini shakllantirishda alohida ahamiyatga ega. Turlarini sonini matoga qo'shiladigan tolalar nisbatini kombinatsiyalab, kerakli xususiyatlarga ega bo'lgan matolarni yaratish mumkin².

Matoning strukturasi kengligi, yo`nalishi, iplarni o`ralish harakteri, bichimini samaraliligi to`g`ridan to`g`ri ta'sir ko`rsatadi. Iplarning bo`ylama va ko`ndalang yo`nalishlarini tashkil qilish katta ahamiyatga ega. Agar iplar to`g`ri tashkil qilinsa, matolar silliq, tekis chiqadi. Iplar diametrining nisbati asos va utkani o`zaro ta'sir darajasiga ta'sir ko`rsatadi: ingichka iplar ko`proq bukiladi, yo`g`onlari kamroq. Bunday matolarda chandiqlar hosil bo`ladi (iplarning uzunasi bo`ylab yo`g`onlashishi, kichikroq qalinlikda). Iplarni to`qilishi ko`p holatlarda matoning xususiyatini aniqlaydi.

Kimyoviy tola. Tabiiy xomashyolar o`ziga yarasha kamchiliklarga ega. Masalan, tabiiy tola juda kalta, unchalik pishiq emas, murakkab texnologik ishlov talab qiladi. Insonlar shunday Xomashyo izlay boshlashdiki, undan jun kabi issiq, ipakdek yengil va chiroyli, paxtadek arzon va odatiy bo'lgan matoni arzon usulda olinishi mumkin bo`lsin. Zamonaviy kimyo sohasida erishilayotgan yutuqlar natijasida tabiiy polimerlardan – daraxtdan olinayotgan sellulozadan shunday kimyoviy tola yaratish imkoniyatiga erishildi. Bunday tola **sun'iy tola** deyiladi, sintetik polimerlardan olingan tola esa, **sintetik tola** deyiladi.

Kimyoviy tolalarni ishlab chiqarishda xomashyo eritiladi yoki suyultiriladi va yopishqoq massa hosil bo`ladi, bosim ostida uni mayda tirqishlardan – filyerlarda o`tkaziladi³.

Kimyoviy tolalardan turli xildagi matolar tayyorlanmoqda va kimyoviy tolalar oilasi yildan yilga ko`paymoqda.

Kalava ip tayyorlash. Kerakli uzunlik va yo`g`onlikda chiqarilayotgan ko`pchilik kimyoviy tolalar uchun yana ishlov berish shart bo`lmaydi. Uncha uzunlikka ega bo`lmagan tabiiy tolalarga esa (ipakdan tashqari) ishlov berish talab etiladi, natijada alohida tolalar – ingichka qayishqoq iplarga aylantiriladi.

² Серова Т.М., Афанасьева А.И., Илларионова Т.И., Делль Р.А. Современные формы и методы проектирования швейного производства: Учебное пособие. - М.: МГУДТ, 2014. -283с.

³ [Arindam Basu](http://www.newjournal.org/). Advances in Silk Science and Technology// England 2015.

Bundan yuz yillar avval insonlar ipni qo`lda yigirishgan – barmoqlar yordamida tolalar to`dasidan ingichka tasmachani tortib olib va uni aylantirib pishitishgan. Keyinchalik buni qo`l urchuqlari yordamida bajarishgan. Undan keyin esa birinchi to`qimachilik uskunasi charx paydo bo`ldi. Undan so`ng –samopriyalkall yaratilgan bo`lib, u bir vaqtning o`zida ipakni eshib uni urchiqda yegiradi. Bu uskunalarining barchasi inson mushak kuchi yordamida ishga tushirilgan.

Zamonaviy ip yigirish – to`qimachilik sanoatining asosiy ishlab chiqarish sohalaridan bo`lib, yuqori darajada mexanizatsiyalashtirilgan va avtomatlashtirilgandir. To`qimachilik tolalari xususiyatlariga ko`ra har xil bo`lganligi sababli ularni ip holatiga keltirish uchun, turli xildagi ip yigirish texnologiyalari va turli konstruksiyali uskunalar qo`llaniladi.

Hozirgi kunda tola yigirishda turli konstruksiyali cho`zish uskunalari qo`llanilmoqda. Ularning barchasini asosini turli tomonlarga aylanuvchi juft valiklar tashkil qiladi. Tasma, keyin esa rovnitsa bir juft valikdan boshqasi tomonharakatlanib, asta sekin cho`ziladi. o`ta yuqori ch o`zuvchi uskunalar ularni 200-300martagacha cho`zib, ipakni to`g`ridan – to`g`ri tasmadan olishga imkoniyat beradi.

XULOSA VA MUNOZARA

Bizning konstruktorlarimiz yana shunday mashinalar yaratishdiki, ular bir vaqtning o`zida ham yigirish, ham burash, ham ipni o`rash amaliyotini bajaradi. Bular yigiruvchi – burovchi mashinalar deb ataladi. Bunday mashinalarda paxta, jun, viskozli yoki sintetik shtapel tola va shuningdek bu tolalar aralashmasidan ipak ishlab chiqarish mumkin. Undan mulina ipagi va boshqa bichimdagi ipak ham olish mumkin. Yigiruvchi – burovchi mashinalarda barcha to`rtala operatsiya, jarayonlarning birgalikdagi yangi prinsipi bo`yicha bajariladi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Мурыгин В.Е., Чаленко Е.А. Основы функционирования технологических процессов швейных производства. - М.: Компания Спутник, 2011.
2. [Arindam Basu](#). Advances in Silk Science and Technology// England 2015.
3. Grace I. Kunz. Apparel Manufacturing: Sewn Product Analysis//Amerika 2014. PrenticeHall, english.
4. Julie Cole, Sharon Czachor. Professional Sewing Techniques for Designers// Angliya, 2014.
5. Жабборова М.Ш. –Тикувчилик технологияси|| -Т.: –Ўқитувчи||, 2014.
6. Серова Т.М., Афанасьева А.И., Илларионова Т.И., Делль Р.А. Современные формы и методы проектирования швейного производства: Учебное пособие. - М.: МГУДТ, 2014. -283с.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA AXLOQIY-MA’NAVIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Zilola Saidova

Buxoro davlat universiteti ilmiy izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kompetensiyaning pedagogik imkoniyatlari va rivojlanish tarixi, kompetensiya muammosi, axloqiy-ma’naviy kompetensiya va kompetentlik mazmuni va uni bo‘lajak o‘qituvchilarda rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan .

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchi, kompetensiya, kompetentlik, axloqiy-ma’naviy kompetensiya, shaxsiy kompetensiya, ijtimoiy kompetensiya

Аннотация: В статье описание педагогические возможности и история развития компетенция, проблема компетенция, содержание нравственно-духовной компетентности, и компетентности и пути ее развития у будущих учителей.

Ключевые слова: будущий учитель, компетенция компетентность, нравственно-духовная компетенция, личностная компетенция, социальная компетенция.

Abstract: This article describes the pedagogical possibilities and history of development of competence, the problem of competence, the content of moral and spiritual competence and competence and ways to develop it in future teachers.

Key words: future teacher, competence, competence moral and spiritual competence, personal competence, social competence.

KIRISH

Yurtimizda bo‘lajak pedagoglarni zamonaviy ta’lim olishi va egallagan bilimlarni amalda qo‘llash muammolari xalqaro ta’lim standartlari talablarining joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Bunda yosh o‘qituvchilarning pedagogik kompetentligi, zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayonida qo‘llashga qaratilgan ilmiy izlanishlar muhim o‘rin tutadi. Mamlakatimizda ilg‘or xorij tajribalari asosida uzluksiz ta’lim tizimi uchun yosh pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy ta’lim tizimi talablari asosida ichki imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishda tadqiqot ishlari olib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha “harakatlar strategiyasida” “uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlarining imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish” kabi ustuvor vazifalar belgilangan [1]. Bugungi kunda zamonaviy jamiyatni shakillanish jarayonida jamiyat hayotining barcha

jabhalarida raqobat kuchayib insonning axloqiy ma'naviy va intellektual fazilatlariga talab ortib bormoqda. Axloqiy tamoyillarga ega bo'lgan ijodkor pedagoglar jamiyat uchun ishonchli kasbiy faoliyat sohasini yaratishga qodir bo'lishlari kerak. Bu borada axloqiy ma'naviy, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish pedagogik tizimni yanada takomillashtirishda muhim o'rin tutadi.

ASOSIY QISM

Kompetensiya u yoki bu sohada bilimdonlik. "Kompetentsiya" lotincha competence – erishyapman, munosibman, loyiqman degan ma'nolarni anglatadi. Kompetentsiya tushunchasi ijtimoiy mazmuni juda keng bo'lib, u ishlab chiqarishning barcha yo'nalishlarida qo'llaniladi. Kompetensiyaning bazi xususiyatlari quyidagilardan iborat. 1. Kompetentsiya bir yoki bir nechta malakalardan iborat bo'lib, ularning egallanishi kompetentsiyaga erishish imkonini beradi. 2. Kompetentsiya samaradorlikni baholash mumkin bo'lgan uchta soha bilan bog'liq: bilim, ko'nikma va munosabat. 3. Qobiliyatlar kuzatilishi mumkin bo'lganligi sababli ular ham o'lchanadi. O'qituvchi faoliyatida kompetensiyaning baxolash mumkin. O'qitish kompetentsiyalari teng miqdordagi bilim, ko'nikma va munosabatni talab qilishi mumkin, ammo ba'zilar buni talab qilmaydi. Kompetentsiyalar ko'nikma yoki munosabatdan ko'ra ko'proq bilimni o'z ichiga olishi mumkin, ba'zi kompetentsiyalar esa ko'proq mahorat yoki ishlashga asoslanadigan bo'lishi mumkin. 1960-yillarda Devid Makkelland tashabbusi bilan tashkil etilgan kasbiy kompetentsiya harakati bilim ko'nikma va munosabatlar nuqtai nazaridan kompetentsiyalarni tavsiflashning an'anaviy urinishlaridan voz kechishiga va buning o'rniga ana shu o'ziga xos qadriyatlar xususiyatlar va motivatsiyalarga ya'ni odamlarning nisbatan mustahkam xususiyatlariga e'tibor qaratishga intildi. Talabalarning malakasi bugungi jamiyatning turli murakkabliklari odamlarni jiddiy sinovdan o'tkazadi. Ushbu talablar shaxslar egallashlari kerak bo'lgan asosiy vakolatlar uchun nimani anglatadi? Bunday kompetentsiyalarni aniqlash bizga ta'lim tizimlari va uzluksiz ta'limning asosiy maqsadlarini aniqlash va o'qituvchi uchun kompetentsiyalar qatorini baxolash imkonini beradi. Avvalo biz talabalar muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun, zarur bo'lgan ko'nikmalar va quyi ko'nikmalarni tushunishimiz kerak. Shaxsiy rivojlanish, ularga hayotda raqobatbardosh ustunlikni ta'minlashi kerak bo'lgan narsalar: fikrlash va muammolarni hal qilish, fikrlashni nutqiy baholash va muammolarni imkoniyatlarga aylantirishni taxmin qilish, o'z – o'zini yo'naltirish va o'rganish, xotirani rivojlantirish, shaxsiy o'zgarishlarni amalga oshirish, jamoada ishlashni muvaffaqiyatli qilishda boshqalarni ishlantirish kabi ko'nikma va malakalarni o'zimizda shakillantirishimiz lozim. Kompetentsiya bilim va ko'nikmalardan ko'proq narsadir, u muayyan kontekstda psixosoz – ijtimoiy resurslarni jumladan, malaka va munosabatlarni jalb qilish va safarbar qilish orqali murakkab talablarni qondirish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Pedagogning mukammallikka intilishida malaka zarur. Zamonaviy dunyoning murakkab muammolariga dosh berish

uchun o'qituvchilarga keng ko'lamli kompetensiyalar kerak. O'qitish kompetensiyasi samarali o'qitish jarayonining ajralmas elementi bo'lib, u ma'lum bir mamlakat yoki dunyoning faravonligiga hissa qo'shishga intiladi. Ta'lim jarayonidagi markaziy shaxslar o'qituvchilardir. Ta'limning muvaffaqiyati ularning tayyorgarligi bilimdonligi va ishlash sifatiga bog'liq. Professional o'qituvchining o'qituvchilik mahorati va ta'lim kompetensiyalari quyidagilardan iborat: murakkab pedagogik vazifalarni bajarish, ruhiy va jismoniy sog'lom barqaror va bag'rikeng bo'lish, yosh avlod bilan ishlashga moyillik, yaxshi kommunikativ va kuzatuvchanlik qobiliyati kabilarni o'z ichiga oladi.

“Kompetentlik” tushunchasi dastlab ta'lim sohasiga psixologik, pedagogik izlanishlar natijasida kirib kelgan tushuncha bo'lib, zamonaviy atama sifatida qo'llanilib kelinmoqda. “Competentia” lotincha so'zdan olingan bo'lib o'zbek tiliga tarjima qilinganda uning lug'aviy ma'nosi “yaxshi biladigan inson, tajribaga ega bo'lgan kishi” kabi ma'nolarni bildiradi. “Kompetentlik” tushunchasining mohiyati bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o'rin egallagan, kuchli raqobatga bardoshli bo'lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikga ega bo'lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda. Xo'sh kompetentlik nima? Kasbiy kompetentlik negizida qanday sifatlar aks etadi? Pedagog o'zida qanday kompetentlik sifatlarni aks ettira olishi zarur. Ayni o'rinda shu va shunga yondosh g'oyalar yuzasidan so'z yuritiladi. Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis kasbiy kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi:

Kasbiy kompetentlik –mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olishi bilan bog'liqdir

Kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlar:

1. Ijtimoiy kompetentlik
2. Shaxsiy kompetentlik
3. Texnologik kompetentlik
4. Maxsus kompetentlik

Quyida kasbiy kompetentlik negizida aks etuvchi sifatlarning mohiyati yoritilgan.

- **Ijtimoiy kompetentlik** – ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalarga egalik, kasbiy faoliyatda sub'ektlar bilan muloqotga kirisha olish .

- **Shaxsiy kompetentlik** – izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib boorish, kasbiy faoliyatda o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilish

- **Texnologik kompetentlik** – kasbiy-pedagogik faoliyatni boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

-**Maxsus kompetentlik** – kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy –pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real

baholash BKMni izchil rivojlantirib boorish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik metodik, infarmotsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ kompetentlik ko‘zga tashlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bugungi kunda kompetentsiya tushunchasi psixologik va pedagogik jihatdan tadqiq etilgan bo‘lsada pedagogik tadqiqotlarda aynan mutaxassis kadr kompetentsiyasi ta’lim jarayonini tashkil qilish, uning samaradorligini ta’minlash uchun muhimligini namoyon qilmoqda. “Kompetentsiya” atamasi birinchi marta 1970 yilda C.Lundberg muallifligidagi “ijroiyni rivojlantirish dasturini rejalashtirish” nomli maqolada, [2-bobida keltirilgan] keyinchalik esa Devid Makklellandning 1973-yildagi “Aqil idrok uchun emas, balki kompetentsiyani sinovdan o‘tkazish” nomli asosiy risolasida paydo bo‘lgan [2-bandida keltitlgan]. O‘shandan beri bu atama Richard Boyatzis va boshqalar tomonidan ommalashgan. Kompetensiyaning qo‘llanilishi juda xilma – xildir, bu esa jiddiy tushmovchiliklarga olib keladi. Ba’zi olimlar kompetentlikning amaliy va nazariy bilimlar, kognitiv qobilyatlar, xatti – harakatlar va ish faoliyatini yaxshilash uchun qo‘llaniladigan kadriyatlarning kombinatsiyasi deb biladilar. Kompetentsiya bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kompetentsiya juda murakkab va keng qamrovli tushunchani qamrab oladi va olimlar kompetensiyaga turlicha ta’rif berganlar. 1982- yilda Zemek kompetensiyani aniqlash bo‘yicha tadqiqot o‘tkazdi. U malaka nima ekanligini sinchkovlik bilan baholash uchun trening sohasidagi bir nechta mutaxassislar bilan suhbatlashdi. Suhbatlardan so‘ng u shunday xulosaga keldi. “kompetentlikni nima qilish haqida aniq va yagona kelishuv mavjud emas.” Degan fikrni ilgari surgan.

K.J.Risqulovanning fikriga ko‘ra, “kompetentsiya” u yoki bu kasb egasiga zarur bo‘lgan kasbiy qonuniyatlar, tamoyillar, talabalar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik me’yorlar yig‘indisini anglatadi. Kompetentlik esa – shaxs amaliy faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, kompetentsiya me’yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahorati bilan belgilanadi. [3, 44b].

Kompetentsiya tushunchasi shaxsga nisbatan umumiylikni kasb etsa,

Kompetentlik individuallikni namoyon qiladi. Kompetentlikning asosiy mezonlari maxsuldor faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash natijasi bilan belgilanadi.

Kompetentlikning o‘ziga xos jihatlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- **tayyorgarlik bosqichi** : Shaxsning maxsus xususiyatlari , axboratni qabul qilish va uni qayta ishlash o‘rganish qobilyati.

- **Bilim**: Kompetentlik stereotiplar, kompetentlik bilan bog‘liq bo‘lgan o‘rganishlar haqida tasavvurning mavjudligi.

- **Tajriba**: kompetentlikga mos keladigan masala va topshiriqlarni bajarish .

- **Munosabat:** kompetentlikni amalga oshirish bilan bog'liq o'zga va boshqalarga nisbatan munosabatlarning shakllanishi .

-**Muntazamlilik:** Kompetentlikka bog'liq amallarni nazorat qilish xususiyatlari , matonat qat'iyat , sabirlilik , kompetentlikni amalga oshirishdagi qarama –qarshiliklarni yengishga tayyorgarlik.

G.M.Qo'jaspirova tahriri ostidagi pedagogik lug'atda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasiga quyidagi ta'rif berilgan: "O'qituvchining pedagogik faoliyati, pedagogik muloqoti va o'qituvchi shaxsining shakllanishini belgilovchi zarur bilim, ko'nikma va malakalar miqdoriga ega bo'lishi. o'qituvchi ma'lum qadriyatlar, ideallar va pedagogik ongning tashuvchisi sifatida" [4, 672b]. A. K. Markov pedagogik faoliyat, pedagogik muloqot yetarli darajada yuqori saviyada olib boriladigan, o'qituvchi shaxsini ro'yobga chiqaradigan, o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashda yaxshi natijalarga erishiladigan shunday ish deb hisoblaydi. Bundan tashqari, o'qituvchining malakasi, bir tomondan, uning kasbiy bilim va ko'nikmalari, ikkinchi tomondan, kasbiy pozitsiyalari, psixologik fazilatlarini nisbati bilan belgilanadi.

A. K. Markov kasbiy kompetentsiyani hisobga olib, uning quyidagi turlarini ajratadi: maxsus, shaxsiy, individual, ijtimoiy [5, 8-7b]. E.F.Zera nuqtai nazaridan kompetentsiya nafaqat mutaxassisning bilim va tajribasini, balki hayotning bir lahzasida to'plangan bilim va ko'nikmalarni amalga oshirish va o'z kasbiy funksiyalarini amalga oshirish jarayonida ulardan foydalanish qobiliyatini ham anglatadi. Bunday holda, vaziyatga qarab, ushbu bilimlarni qo'llashga tayyorlik muhim ahamiyatga ega [6, 259b]. NV Kuzmina "kompetentlik" tushunchasini o'qituvchining o'zi tashuvchisi bo'lgan ixtisosligini o'qitish va ta'lim jarayoniga qo'yilgan cheklovlar va ko'rsatmalarni hisobga olgan holda o'quvchi shaxsini shakllantirish vositasiga aylantirish qobiliyati sifatida belgilaydi. N. V. Kuzmina kompetentsiyaning quyidagi turlarini ajratadi [7, 198b]: – maxsus va kasbiy kompetentsiya (o'qitiladigan fan sohasida); – uslubiy kompetentsiya (talabalarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish yo'llari sohasida); – ijtimoiy-psixologik kompetentsiya (muloqot jarayonlari sohasida); – differensial psixologik kompetentsiya (talabalarning motivlari, qobiliyatlari, yo'nalishi bo'yicha); – avtopsixologik kompetentsiya yoki pedagogik faoliyatning aks etishi (o'z faoliyati va shaxsiyatining afzalliklari va kamchiliklari sohasida). Zamonaviy dunyoda o'qituvchi kasbiy malakaga ega bo'lishi uchun, bir tomondan, doimo o'rganishi, o'z-o'zini tarbiyalash bilan shug'ullanishi, ikkinchi tomondan, pedagogik faoliyatda o'zini namoyon qilishi kerak. O'z-o'zini anglash jarayonida o'qituvchi o'zlashtirish - in'om qilish munosabatlariga kiradi. O'zini-o'zi amalga oshiradigan o'qituvchi nafaqat jamiyatda ishlaydi, balki o'z qadriyatlariga, o'quvchi sifatida ham o'zi sarmoya kiritadi. Ta'lim tizimidagi o'qituvchi - bu o'z-o'zini rivojlantiruvchi shaxs bo'lib, u doimiy ravishda o'z ustida ishlash orqali o'zining kasbiy va shaxsiy fazilatlarini oshiradi. Kompetentlikni namoyish qilishga tayyorgarlik

darajasini quyidagi masalalarda o'z ifodasini topishi mumkin : shaxs birinchi navbatda o'zini - o'zi xurmat qilishi rivojlantirishi, o'zini namoyon etish g'oyasi , kasbiy yo'l tanlashi , turmush qurish , farzandli bo'lishga nisbatan qaror qabul qilishga tayyorgarlik, hayot yo'lini mustaqil tanlash , o'z hayotiga javobgarlik, kasb sohasida ko'nikma ,malakalarni hosil qilishga tayyorgarlik va boshqalarda namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytish lozimki, shaxsning bilim olishishida ta'lim- tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Ta'lim –tarbiya berishda nafaqat ta'lim oluvchiga balki o'qituvchining pedagogik faoliyatga psixologik tayyorgarligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday hollarad o'qituvchining kasbiy kompetentsiya darajasiga alohida e'tibor qaratilishni lozim bo'ladi . Ta'lim tizimida kompetentli yondashuvning joriy etilishi ta'lim maqsadi, mazmuni, o'qitish usullari, o'qitish shakllari, pedagogik mahorat va axborat texnologiyalari, nazorat usullarini hamda ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi roliga jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirishni ta'lab etadi. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini tarkib toptirish uchun pedagogik oily ta'limda tubdan o'zgarishlarni amalga oshirish kerak. Oliy ta'lim o'quv dasturi va darslikarni takomillashtirish yo'nalishida muayyan ishlar olib borilayotgan bir paytda , mavjud an'anaviy tizimdan voz kecheish qiyin kechsada, ta'lim mazmunini yanada aniqlashtirish lozim bo'ladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF -4947-sonli "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017-yil, 6-son, 70-modda.
2. Qo'djaspirova, G. M. Pedagogik lug'at / G. M. Qo'jaspirova. - Akademiya: 2001. - 672 b.
3. Markova, A. K. O'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining psixologik tahlili. - 1990. - № 8.7.
4. Zeer, E.F. Kasblar psixologiyasi EEF. - Yekaterinburg: 1999. -259
5. Kuzmina N. V. O'qituvchi shaxsining kasbiyligi va ishlab chiqarish ta'limi mahorati. Kuzmina. - M.: O'rta maktab. - 1990. - 198 b.
6. J. Raven (1984). Competence in modern society: Its Identification, Development and Release. – UK. P.220
7. Rasulova Z.D. (2020) Pedagogical peculiarities of developing socioperceptive competence in learners. European science, vol.51, no . 2-2, pp. 65-68
8. Kulieva SH.X, Rasulova .Z.D. (2016).Формирование профессиональн – Педагогической компетентности будущих специалистов на основе информационных технологий. Молодой учёный, №8 (112), С. 588-590.

SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTI (SHHT) - MINTAQAVIY
XAVFSIZLIK VA IQTISODIY HAMKORLIK TASHKILOTI

Xakimova Gulrux Abdunabiyevna

Buxoro viloyat yuridik texnikumi o'qituvchisi

Tel: 998 (93) 450 28 33

e-mail: xakimovagulrux92@gmail.com

Ikromova Maqsuda Baqoyevna,

"O'zbek tili va adabiyoti" kafedrasasi asissenti.

Toshkent Irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti

Milliy Tadqiqotlar Universiteti Buxoro tabiiy resurslarni boshqarish instituti

Buxoro sh, O'zbekiston

Tel: (93) 454 15 70

e-mail: ikromova_m1969@umail.uz

Annotatsiya: Maqola Shanxay Hamkorlik Tashkilotining asosiy vazifalari, tashkilotning tashkil etilish tarixi va hozirgi zamonning dolzarb muammolari to'liq yoritib berilgan. Mintaqaviy xavfsizlikni kafolatli ta'minlash, terrorizm, ekstremizm, ayirmachilik va giyohvand moddalarining noqonuniy savdosiga qarshi kurashish borasida tashkilotning amalga oshirgan harakatlari haqida ham ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Shanxay beshligi, terrorizm, ekstremizm, ayirmachilik, separatizm, consensus, sammit.

Ikromova Maksuda Bakoyevna

*Teacher of the Uzbek and Literature Department, Tashkent Institute of
Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers National Research University
of Natural resources managment Uzbekistan, Bukhara*

Mobile phone: (93) 454 15 70

e-mail: ikromova_m1969@umail.uz

Annotation: The article describes the main tasks of the Shanghai Cooperation Organization, the history of the organization, and current problems. Information was also given about the organization's efforts to ensure regional security, fight against terrorism, extremism, separatism and illegal drug trade.

Key words: Shanghai five, terrorism, extremism, separation, separatism, consensus, summit.

Икромова Максуда Бакоевна

*Преподаватель кафедры узбекского языка и литературы,
Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского
хозяйства Национальный исследовательский университет Бухарский
институт природопользования, Узбекистан, Бухара*

Tel: (93) 454 15 70

e-mail: ikromova m1969@umail.uz

Аннотация: В статье описаны основные задачи Шанхайской организации сотрудничества, история организации и современные проблемы. Также была дана информация об усилиях организации по обеспечению региональной безопасности, борьбе с терроризмом, экстремизмом, сепаратизмом и незаконным оборотом наркотиков.

Ключевые слова: Шанхайская пятерка, терроризм, экстремизм, разделение, сепаратизм, консенсус, саммит.

Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHHT) shiddat bilan o'zgarib borayotgan hozirgi zamonning eng dolzarb muammolarini samarali hal qilishda, xavfsizlik va barqaror taraqqiyotni ta'minlashda katta hissa qo'shib kelayotgan nufuzli xalqaro tashkilot hisoblanadi.

1996-1997-yillari "Shanxay beshligi" nomi bilan tashkil etilgan hamda 2001-yili O'zbekistonning a'zo bo'lib kirishi bilan "Shanxay hamkorligi tashkiloti" nomini olgan mazkur tuzilmaning asosiy maqsadi a'zo davlatlar o'rtasida o'zaro do'stlik, ishonch va yaxshi qo'shnichilik muhitini mustahkamlash hamda siyosiy, savdo-iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy, madaniy, shuningdek, xavfsizlik, energetika, transport, turizm, atrof-muhitni muhofaza qilish va boshqa ustuvor sohalardagi samarali hamkorlikni rivojlantirishdan iborat.

Mintaqaviy xavfsizlikni kafolatli ta'minlash, terrorizm, ekstremizm, ayirmachilik va giyohvand moddalarining noqonuniy savdosiga qarshi kurashish tashkilotning asosiy vazifalari sirasiga kiradi.

Ta'kidlash joiz, tashkilot "Shanxay ruhi" negizida tashkil qilingan bo'lib, ushbu tamoyil o'zaro ishonch, manfaat, tenglik, maslahatlashuv, madaniy xilma-xillikni hurmat qilish, umumiy taraqqiyotga intilish kabi asoskor qoidalarni o'zida muajassam etadi. "Shanxay ruhi" tashkilotga a'zo davlatlarning siyosiy, harbiy va iqtisodiy qudrati har xil o'lchamda bo'lishiga qaramay, ularning barchasi teng va hamjihatligini bildiradi.

Chunonchi, SHHT doirasida barcha qarorlarning konsensus asosida qabul qilinishi tamoyili ham "Shanxay ruhi"ning mazmun-mohiyatini va uning mukammal tuzilma sifatida namoyon etadi. Ushbu tamoyil tashkilotning "o'rta" va "kichik"

salohiyatli a'zolariga jahonning qudratli kuch markazlari hisoblangan Xitoy va Rossiya bilan bir qatorda, SHHT ustuvor yo'nalishlarini belgilashda faol va teng huquqli ishtirok etish imkonini beradi.

Agar SHHTni boshqa mintaqaviy va transmintaqaviy xalqaro tashkilotlar bilan solishtiradigan bo'lsak, u naqadar katta kuch va salohiyatga ega ekanini ko'ramiz. SHHTga a'zo davlatlarning ikkitasi, ya'ni Rossiya va Xitoy BMT Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zolari hisoblanadi. Dunyo aholisining deyarli yarmi SHHTga a'zo mamlakatlarda istiqomat qiladi.

Tashkilotning umumiy makoni Yevrosiyo hududining 60 foizini egallaydi. SHHTga a'zo davlatlarning yalpi ichki mahsuloti jahon yalpi ichki mahsulotining qariyb 23 foizini tashkil qiladi.

Mamlakatimizning so'nggi yillarda SHHT doirasidagi faoliyatini tashabbuskorlik va pragmatizm tamoyillari ustuvor bo'lib borayotgani bilan ifodalash mumkin. SHHT doirasida milliy manfaatlarimizga javob beradigan ko'p tomonlama hamkorlikni kengaytirish bo'yicha ilgari surilgan barcha taklif va tashabbuslarimiz mintaqadagi barqarorlik hamda hamkorlikni mustahkamlashning ustuvor yo'nalishlariga to'liq mos keladi.

Chunonchi, so'nggi yillarda O'zbekiston SHHT doirasida yangi hamkorlik platformalarini ishga tushirish bo'yicha qator tashabbuslarni ilgari surdi: Prezident farmoni bilan Toshkentdagi SHHT Xalq diplomatiyasi markazi ochildi, Tashkilotga a'zo davlatlar temir yo'l ma'muriyatlari rahbarlarining uchrashuvlari mexanizmi yo'lga qo'yildi, Samarqanddagi Ipak yo'li xalqaro turizm instituti barpo etildi. Bu poytaxtimizda muqaddam ochilgan Mintaqaviy aksilterror tuzilmasiga qo'shimcha tuzilmalar sifatida O'zbekistonning ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Umuman olganda, o'tgan 5 yil mobaynida O'zbekiston tomoni 30 dan ortiq tashabbusni ilgari surdi. Bu ancha jiddiy va katta ko'rsatkich hisoblanadi. Eng muhimi, O'zbekiston tashkilot doirasida o'z tashabbuslari shunchaki e'lon qilmasdan, balki ularni amaliy chora-tadbirlar orqali hayotga faol joriy etayotgani bilan ajralib turadi.

SHHT Davlat rahbarlari kengashining 2020-yil oktyabr oyida Rossiya Federatsiyasi raisligida bo'lib o'tgan navbatdagi sammitida davlatimiz rahbari pandemiya sharoitida "Shanxay ruhi"ni mustahkamlashning muhimligiga katta e'tibor qaratib, global xatar va tahdidlarni yaxshi qo'shnichilik, teng huquqlilik, o'zaro ishonch va manfaatlarni hisobga olish yo'li bilan yengish mumkinligini ta'kidladi. "Har birimiz kuchli bo'lgan taqdirdagina, SHHT ham kuchli bo'ladi, – deb alohida ta'kidladi Prezidentimiz. – Buning uchun bir-birimizni qo'llab-quvvatlashimiz, kun tartibimizdagi asosiy masalalarga birgalikda murosasiz izlashimiz, ayniqsa, muhim ahamiyatga ega".

Samarqandda o'tkazilishi kutilayotgan navbatdagi sammitning kun tartibidan terrorizm, separatizm va ekstremizmga qarshi kurash bo'yicha hamkorlik dasturi,

xalqaro axborot xavfsizligini ta'minlash masalasi bo'yicha harakatlar rejasi, yashil belbog' dasturi, sayyohlik va madaniyat poytaxtlari haqidagi nizom, shuningdek boshqa xalqaro tuzilmalar bilan hamkorlik bo'yicha anglashuv memorandumlarini tasdiqlash o'rin olgan.

Davlat rahbarlari, shuningdek, Afg'onistondagi murakkab vaziyatni keng muhokama etishlari kutilmoqda. Chunki ushbu davlatda tinchlikni o'rnatish SHHTning barcha a'zolari uchun strategik masaladir.

Sammit – ushbu muammoni muhokama qilish uchun juda qulay diplomatik “maydon” hisoblanadi. Xususan, Afg'oniston bilan o'zaro munosabatlar, jafokash afg'on xalqiga har tomonlama yordam va ko'mak berishni kuchaytirish bilan bog'liq barcha masalalar atroflicha muhokama qilinishi kutilmoqda.

O'z navbatida, O'zbekiston tomoni ushbu masalaga jiddiy e'tibor qaratib, kelgusida Afg'onistonga ijtimoiy-iqtisodiy yordam ko'rsatishning aniq dasturini ishlab chiqish taklifini ilgari surmoqda. Hozirda mamlakatimiz gumanitar inqirozga yo'l qo'ymaslik uchun bu davlatga zaruriy oziq-ovqat, neft va elektr energiyasini yetkazib berishda davom etmoqda.

O'zbekiston mazkur obro'li tuzilma doirasida doimo yangi xavf va xatarlarga qarshi kurash, savdo va iqtisodiy, madaniy-gumanitar hamkorlik bo'yicha qo'shma salohiyatlarni oshirishga, aholi farovonligini ko'tarishga, sanoat kooperatsiya jarayonlariga, xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga, transport-kommunikatsiya aloqalarini mustahkamlashga jiddiy ahamiyat qaratib keladi.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, o'tgan davrda SHHT o'zini samarali mexanizm sifatida namoyon etib, siyosat va xavfsizlikdan iqtisodiy va ijtimoiy hamkorlikkacha bo'lgan keng qamrovli masalalarni o'z ichiga olgan mintaqaviy muammolarning butun bir majmuini hal etishga qodir xalqaro forum sifatida jahon siyosat sahnasidan mustahkam o'rin egalladi. Dunyo bo'ylab keng tarqalgan pandemiya esa SHHTga bo'lgan obyektiv hayotiy zaruratni yanada oshirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tsygankov P.A., Xalqaro munosabatlar nazariyasi: Prok. Foyda. -M.: Gardarika, 2003. - 590 b.
2. Vasilev L.E., Rummyantsev E.I., Shanxay hamkorlik tashkiloti. Doc - siz va materiallar. –M.: IVRAN, 2007.-167 b.
3. Torkunov A.V., Zamonaviy xalqaro munosabatlar: Prok. Foyda. -M.: "Rossiya siyosiy entsiklopediyasi" (ROSSPEN), 1999. -584 b.
4. Izatulla Ezati., ShHT va Yevrosiyo kelajagi: Tahliliy hisobotlar. -M.: MGIMO (U) № 3 (18) / 2006 y. – 214 b.

ALAM KONSEPTINING PRESUPPOZITSIYASI (“Anor” hikoyasi misolida)*Ilmiy rahbar : f.f.n, dotsent U. E. Rahimov**Mo‘tabarxon Ozodbek qizi Soibjonova**Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi Andijon davlat universiteti**Filologiya fakulteti II bosqich talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqola pragmalingsvistikaning asosiy birligi bo‘lmish presuppozitsiya haqidagi shaxsiy qarashlar va Abdulla Qahhorning “Anor” hikoyasi misolida o‘rganilgan alam konseptining presuppozitsiyasini o‘rganishga qaratilgan. O‘zbek lingvistikasida konseptologiya ham pragmatika ham to‘liq tadqiq qilingancho yo‘q. Mazkur sohalarni ma‘lum bir ijodkor asarlari doirasida o‘rganish ijodkor xazinasiga ega bo‘lish bilan birga tadqiqot maydonini kichaytiradi va turli ilmiy chalkashliklarni oldini oladi.

Kalit so‘zlar: pragmalingsvistika, til, nutqiy akt, presuppozitsiya, alam

KIRISH

Insoniyat paydo bo‘libdiki, munosabat paydo bo‘ldi. Insonlarda ong rivojlana borishi bilan aloqa-aralashuv vositalari-da yuksala bordi. Kishilik jamiyati taraqqiyotida imo-ishora yoki shunga o‘xshash hozirgi kunda tilga yordamchi sifatida qaraladigan birliklar vaqtinchalik foydalanilgan bo‘lsa ham yetakchilik mavqeyi tilda saqlanib qoldi. Oldingi davrlarda ham muloqot jarayonining asosiy maqsadi axborot uzatish va qabul qilish bo‘lganini aytadigan bo‘lsak, kun sayin lingvistika predmetida tilshunoslar izlanishlari va tadqiqotlari natijasida yangidan yangi sohalarni kashf etishga asos bo‘lyapti. Pragmalingsvistika shular jumlasidandir.

Pragmalingsvistika semiotikadan ajralib chiqqan yangi materik demakdirkim, bu fan obyekti verbal va noverbal birliklarda ifodalangan mazmunni o‘ziga xos modallik belgilari orqali o‘rganishdan iborat. Ushbu fan tilga antroposentrik yondashuv natijasida paydo bo‘lgan konseptologiyaga singari yangi yo‘nalishlardan hisoblanadi. Fan doirasida qilinayotgan ilmiy izlanishlar, tadqiqotlar sohani o‘rganish imkoniyatlarini ochib berish bilan birga ilmiy chalkashliknilar ham paydo qilyapti.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Turli kommunikativ jarayonlarni farqlovchi narsa tanlangan ifoda va tasvir vositalari (kommunikativ materiali) va ifodalayotgan va tasvirlanayotgan mazmunning o‘ziga xosligi. Masalan, sovg‘a qilingan qizil atirgul va “Men seni sevaman” konstruksiyasi (tasvir va ifoda mutanosibligi) yoki qizil rangda chizilgan yurak va

“Men seni sevaman” gapi (ifoda va ifoda xosligi) mazmunan qanchalik yaqin bo‘lmasin ular ekspressiv jihatdan turlichalik kasb etadi. Muloqot aktlarini lisoniy tizim birliklari bajaradigan vazifalar nuqtai nazaridan tasniflash ehtiyoji shundan paydo bo‘lgan. Muloqot aktining maqsadi muloqot individlari o‘zaro bir-birini anglashga qaratilgan.

So‘z til tizimining asosiy va markaziy birligi hisoblanadi. Shuningdek, so‘z tilning ishoralar(ramzlar, belgilar) tizimida ham asosiy lisoniy birlikdir, sababi u ishora hamdir.

Har qanday ishoraning, shuningdek, so‘zning ham, o‘zaro munosabatdosh ifoda va mazmun plani kabi ikki tomoni bo‘ladi. So‘zning ifoda planiga qarashli tomonini leksema, mazmun planiga qarashli tomonini esa semema deyiladi: leksema so‘zning tashqi tomoni hisoblanib, u tovush va morfemalardan tarkib topadi; semema esa, uning ichki tomoni deb atalib, semalardan tashkil topadi. So‘z ma’nosi- bu semalar yig‘indisidir. Masalan, «parta» so‘zi «maktab jihozi» «taxtadan yasalgan », «yozishni qulaylashtirish uchun ishlatiladigan» va h.k. semalardan tashkil topgan. So‘zning semalarini to‘liq anglash pragmalingsvistikaning asosiy birliklaridan biri bo‘lgan presuppozitsiyaning anglashda alohida ahamiyatga ega. Sema va sememalar haqida prof. Sh.Rahmatullayevning o‘tgan asrning 70-yillarida «O‘zbek tili va adabiyoti» jurnalida maxsus maqolasi e‘lon qilingan. Bundan tashqari, I.Qo‘chqortoyev, M.Mirtojiyev, H.Ne‘matov, R.Rasulov, A.Nurmonov singari professorlarning asarlarida ham bu haqda qimmatli ma’lumotlar mavjud.

Pragmatika (pragmalingsvistika) tilshunoslik fanining yangi bir nazariy va amaliy faoliyatiga asoslanadi. U insonning ijtimoiy rivojlanishi o‘zida aks ettiruvchi nutqiy jarayondir. O‘rganish obyekti nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ niyat , nutqiy vaziyatning ta’siri bilan aloqador masalalardir. Pragmatika grekcha “ pragmos” so‘zidan olingan bo‘lib , “ ish”, “harakat” ma’nolarini anglatadi . Pragmatika lingvistik belgilarning nutqdagi funksional qo‘llanishini o‘rganadi. Pragmatika termini XX asrning 30-yillarida Ch.Morris ilmiy maydonga olib kirilgan, Ch. Pirs, U. Jems, Ch. Morris kabi taniqli olimlar pragmatikaga oid manbalar qoldirgan. Lingvistik pragmatika o‘zi kabi antroposentrik nazariyalar asosida paydo bo‘lgan bir qancha lingvistik yo‘nalishlar singari boshqa fanlar, shu jumladan falsafiy g‘oyalar ta’sirida shakllana boshladi. Til birliklarining pragmatik tizimini o‘rganish o‘zbek tilshunosligida yigirmanchi asrning 80 - yillaridan boshlab o‘rganila boshlandi: N.Mahmudovning Presuppozitsiya va gap munosabatiga oid , A.Nurmonovning ko‘makchili konstruksiyalari presuppozitsiyasiga D.Lutfullayevaning O‘zbek tilidagi sodda gaplarda zidlangan uzvlar presuppozitsiya haqidagi ilmiy maqolalari; U.Rahimovning Yuklamalar presuppozitsiyasiga doir , M.Hakimovning O‘zbek tilida matnning pragmatik talqiniga doir, Z. Tohirovning o‘zbek tilida pragmatik semalarning hosil bo‘lishi va ularda sub’ektiv munosabatning yuzaga kelishi,

bog'lovchilarning so'z turkumlarining lisoniy tizimdagi o'rni va lingvopragmatik tadqiqiga doir doktorlik dissertatsiyalari shular jumlasidandir.

ASOSIY QISM

Til-ijtimoiy hodisa ekanligi qayta va qayta o'z isbotini topmoqda. Nutqiy akt birliklari - axborot uzatuvchi va qabul qiluvchi. Nutqiy akt asosan til bilan bog'liq bo'lsa-da, istisno hollarda ishoraviy shaklda ham amalga oshishi mumkin(imkoniyati cheklangan insonlar so'zlashuv jarayoni). Nutqiy jarayonda muloqot ishtirokchilari faqat axborot almashinib qolmay, nutq sohibining qolgan ishtirokchilarga ta'sir o'tkazishi, ishora qilishi, biron bir voqelikka erishishi, o'z munosabatini aks ettirishi mumkin. Bunday birliklarga yana bir necha vazifa yuklanadi, ular pragmatik tus oladi. Biz tadqiqotlarimiz mobaynida Abdulla Qahhorning ijodini atroflicha va keng aspektda o'rganish alohida ahamiyati qaratyapmiz. Yuqorida aytib o'tganimizdek o'zbek lingvistikasida konseptologiya ham pragmatika ham to'liq tadqiq qilingancha yo'q. Mazkur sohalarni ma'lum bir ijodkor asarlari doirasida o'rganish ijodkor xazinasiga ega bo'lish bilan birga tadqiqot maydonini kichaytiradi va turli ilmiy chalkashliklarni oldini oladi.

Presuppozitsiya gapning ichki ko'rinishi, u til birligining bevosita holatida berilmagan semantik pozitsiya. Presuppozitsiya ixsham shakl orqali ko'p ma'lumot tavsiya qiladi, ular gap semasining variantlari. Shunday qilib gaplarda semantik sintaktik assimetriya paydo bo'ladi. Presuppozitsiya orqali nutq ishtirokchilari voqelik haqidagi qo'shimcha yashirin ma'lumotni anglab yetishadi. Bu ma'lumot ba'zan gapda aks etgan propozitsiyaga zid xarakterda bo'lsa, ba'zan ushbu propozitsiyani semantik to'ldiradi.

U.Rahimov presuppozitsiyani "Tagma'no va presuppozitsiya" maqolasida uni: "gapda ishtirok etayotgan bo'laklar orqali ifodalangan ma'no emas, balki zohiriy ma'no ostidagi qo'shimcha - botiniy ma'no", - deb hisoblaydi. So'zlovchi obyektiv voqelik haqidagi aniq axborotni gapda ochiq ifoda etishni xohlaganda presuppozitsiyaga yo'l ochiladi. U har bir tilning ichki shakli sifatida tilda ifodalash, tasvirlashning o'ziga xos xususiyatidir. Presuppozitsion ma'noni nutqiy vaziyatda til o'rganuvchidan ko'ra milliy xalq vakillari foydalanish darajasi yuqori, bunga sabab esa lingvomadaniyat. Gapning semantik qurilishi presuppozitsiya uchun poydevor ekanligini hech kim inkor etmaydi.

Aziz o'quvchi quyidagi tahlil materiallarini asl manbaga solishtirma(kontekstual) holda o'qish siz uchun tushunish imkoniyatini oshiradi.

Bu yer yutgur qanday balo ekan!...[9] Kontekst doirasida qahramon farzandi tug'ilmayloq uni qiynab yuborgani, dashnom eshitishga majbur qilgani alam qilgani ma'lum. Tug'ilajak bolaning hozirdanoq ko'rsatayotgan mashmashalari alam ta'sirida uni baloga mengzashi, yer yutgur deb qarg'ashiga olib kelgan. Yer yutkur

birikmasining presuppozitsiyasi - inson o'lganda uni yerga ko'mishlari. Qarg'ishning tagma'nosi qarg'ish qaratilgan obyektga o'lim tilash bilan xarakterlanadi.

Odamlardek gultaga, tuzga, kesakka boshqorong'i bo'lsam-chi [9]! Gap presuppozitsiyasi shunday: obraz oddiy hamma boshqorong'i bo'ladigan narsalarga boshqorong'i bo'lmagan; u boshqorong'i bo'lgan narsa topish ham, undan kechish ham amrimahol (alam konseptining paydo bo'lish nuqtasi). Tahlildan kelib chiqadiki inson ikki tanlovni biridan kechishi yoki har ikkisinin ham epini qila olmasligi unda ushbu konseptni paydo qiladi.

Xotin ovqatga unnadi, erining "boshqorong'i bo'l, evida bo'l-da", degani unga juda alam qildi, xo'rliqi keldi, o'pkasi to'ldi[9]. Gap presuppozitsiyalari: boshqorong'ilikning me'yordan oshganligi; holatga erning dashnomi alam uyg'otgani; alam insonning xo'rligini qo'zib, yig'ini paydo qilganligi va boshqalar.

Ajab qildim, jigarlaring ezilib ketsin[9]!Konsept izohi: qilingan nomutanosis ishni boshqa birov uchun loyiq ko'rilishi, qadrsizlantirishga loyiq topishdan paydo bo'lgan alam hissi. Presuppozitsiya: bu kuningdan battar bo'l.

Kambag'alchilik o'lsin[9]! Presuppozitsiya: kambag'allik yo'q bo'lsin, toki buni ortidan insonlar qiynalmasin.

Ikkita anor uchun xotiningizni serpul odamga oshirgani uyaling[9]! Gapdan ikkita anorni olib bera olmay alam ta'sirida , o'z xotinini serpul odamga tegishini aytgani ma'lum.

XULOSA

Mazkur tadqiqotdan quyidagicha xulosa kelib chiqadi, yuqoridagilar kabi ayrim gaplarning konseptologik tahlili davr koloritini oddiy xalq uchun ikki anorni olishga qurbi yetmasligi va insonlar qalbida alam konseptining turli voqealar asosida keltirib chiqarayotganini ko'rsatib berish imkoniyatiga ega. Til birliklarining, konseptlarning jumladan tashqarida ochiq qo'llanmagan holatida tekshirish presuppozitsiya orqali to'ldiriladi. Abdulla Qahhorning asarlarida qo'llanilgan alam konseptining presuppozitsiyasi obraz ruhiy holatini lingistik vositalar yordamida ochib berilgan va ular orqali axborotning yashirin pragmalingsvistik nuqtayi nazardan aks ettirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ахманова О., Магидова И.М. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика// Вопросы языкознания. – М.1978.
2. TAGMA'NO VA PRESUPPOZITSIYA HODISASINING PRAGMATIK TADQIQI (Abdulla Qahhor asarlari misolida) NRQ To'Xtasinova, MTOQ Soibjonova - Central Asian Research Journal for Interdisciplinary ..., 2022
3. Mo'tabarxon Ozodbek qizi Soibjonova. (2022). THE CONCEPT OF SHAME IN THE WORKS OF ABDULLAH WRATH (BASED ON ABDULLAH

QAHHOR'S STORY "THE WOMAN WHO DIDN'T EAT RAISINS").
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6635466>

4. ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA MUHABBAT KONSEPTI (“Muhabbat” qissasi misolida) SSOGL Mahmudjonov, MTOQ Soibjonova - ... : Innovative, educational, natural and social sciences, 2022
5. Pragmatic Properties of Limited Vocabulary in Uzbek Language Andijan State University GU Pratova, MO Soibjonova Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 165-167, 2022
6. Gavharoy Israiljon Kyzi, Nurmatova Zaxro Nosirjon qizi, & Mo‘tabarxon Ozodbek qizi Soibjonova. (2022). LANGUAGE AND THOUGHT. COGNITIVE LINGUISTICS. CONCEPT. JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, 8(7), 17–20. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/MBK3N>
7. Turobova Nargiza. (2022). ULUG‘BEK HAMDAM ASARLARIDA PRESUPPOZITSIYA HODISASI. *RESEARCH AND EDUCATION*, 1(2), 149–153. Retrieved from <http://researchedu.org/index.php/rae/article/view/795>

GEOGRAFIYADA MATERIKLAR VA OKEANLAR TABIIY GEOGRAFIYASINI O'QITISH VA TUSHUNCHALAR

Dexqanova Kamolaxon

*Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani 31-sonli maktabning
Geografiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqola materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi kursini o'rganishda o'quvchilarda shakllanadigan geografik tushunchalar va ulardan foydalanish imkoniyatlari haqida yozilgan.

Kalit so'zlar: geografiya, umumgeografik tushunchalar, xususiy geografik tushunchalar, materik, interfaol metod, re'lef, ekvator chizig'i.

Umumta'lim maktablarida geografiya kurslarini o'qitishda asosiy vazifalardan biri o'quvchilarda geografik tushunchalarni shakllantirishdan iboratdir. Taniqli olim N.N.Baranskiyning metodikaga oid asarlarida iqtisodiy geografiya tushunchalari haqida, L.A.Polovinkinning metodik asarlarida umumiy geografik tushunchalarning yoritilish masalalari, L.Darinskiyning asarlarida esa tabiiy geografiya kursidagi geografik tushunchalar haqida talaygina ma'lumotlar bor. P.G'ulomov, R.Qurbonniyozov, A.Abdulqosimov, A.Soatov, X.Vahobov, M.Tillaboyevarlar tomonidan yaratilgan darslik va qo'llanmalarda umumiy geografik tushunchalarning yoritilish masalalariga atroflicha to'xtalganlar.

O'quvchilarda shakllanadigan geografik tushunchalar asosan ikki guruhga umumiy va xususiy tushunchalarga bo'linadi. Umumiy geografik tushunchalarga geografik hodisalarning butun bir guruhiga kirib, ularni o'quvchilar idrok etishlari bilan tushunib oladilar. Masalan: tog'lik, zilzila, iqlim mintaqasi, daryo, ko'l, tabiat zonalari va h.k. Umumiy geografik tushunchalar mazmunini aniqlashda uning asosiy belgilari aytiladi. O'quvchilarda umumiy geografik tushunchalarning hosil bo'lishida o'qituvchining yangi pedagogik texnologiyalar asosida tayyorlagan dars ishlanmalari, prezentatsiyalari, ko'rgazmali qurollari juda katta ahamiyatga ega. Chunki, o'qituvchining ko'rgazmali qurollari o'quvchilarda geografik tushunchalarni hosil bo'lishiga yordam berib, ularning kuzatuvchanligi, tafakkurining rivojlanishiga imkoniyat yaratadi. Xususiy geografik tushunchalar biror bir geografik ob'yektning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. O'quvchilarda xususiy geografik tushunchalar ham umumiy geografik tushunchalar kabi izchillik bilan idrok etish bilan shakllanadi. Geografiya kurslarida, xususan, "Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi kursi"da o'rganiladigan geografik ob'yektlarning ko'pligidan idrok etishda murakkabliklar mavjud. Shuning uchun ham, o'qituvchining yangi pedagogik texnologiyalar asosida tayyorlagan slaydlari, og'zaki tasvir, geografik kartalar, rasm va fotosuratlar,

taqqoslash usullari, diagramma va tablitsalar o'quvchilarda xususiy geografik tushunchalarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Umumta'lim maktablarining geografiya kurslari uchun muhim ko'rsatkichlardan biri, o'quvchilarda o'rganilayotgan materiallarga nisbatan qiziqishini orttirish muammosidir. Bu masalani hal etish uchun geografiya o'qituvchisidan o'qitishning turli metodlari va usullari va yangi pedagogik texnologiyalar asosida tayyorlangan ko'rgazmali qurollardan, prezentatsiyalardan foydalanishni taqozo etadi. Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi kursini o'qitilishi jarayonida umumiy geografik tushunchalarni o'quvchilarga yetkazish zarur ekan, eng avvalo, har bir mavzu yuzasidan xususiy geografik tushunchalar tanlab olinadi. Mazkur tanlab olingan xususiy geografik tushunchalar, umumiy geografik tushunchalarning o'quvchilar ongida shakllanishiga zamin bo'ladi. Xususiy geografik tushunchalarni tanlab olishda o'qitish jarayonlarini hisobga olgan holda, turli tabiat hodisalari, aholining hayoti, mahalliy aholining madaniyati, urf-odatlar, turmush sharoitlarini tasvirlaydigan adabiyot, manbalardan foydalanishni taqozo qiladi. Masalan, materiklarning geografik o'rni, chegaralari, qirg'oqlarning qiyofasi mavzusida quyidagi tartibda dars jarayonida yangi tushunchalar singdirib boriladi:

Ushbu mavzu yuzasidan o'quvchilarda quyidagi geografik tushunchalar shakllanishi kerak: - har bir materikning ekvator chizig'iga va bosh meridianga nisbatan joylashganligi; - har bir materikning geografik koordinatalari, chekka nuqtalari orasidagi masofalar; -materiklarni o'rab turgan okean, dengizlar va ularning nomlari, chuqurligi, sho'rliqi, materik tabiatiga ta'siri; - materiklar qirg'oqlarining qiyofasi, egri - bugarligi, orol va yarim orollari, ularning nomlari va h.k.

Materiklarning geografik o'rni, chegaralari, qirg'oqlarining qiyofasi haqidagi tushunchalar shakllanishida karta ustida mashq qilish, "Kartada sayohat" o'tkazish, hisoblash, o'lchash, kartadan ob'yektlarni topish ishlarini bajarish yaxshi natija beradi. Shuningdek, o'qituvchi tomonidan tayyorlangan qo'shimcha ma'lumotlar, jadvallar ham bu masalani oydinlashtirishda o'z xissasini qo'shadi.

Materiklarning reliefi mavzusi yuzasidan o'quvchilarning oladigan geografik tushunchalari quyidagilardan iborat bo'lishi maqsadga muvofiq: Birinchidan u yoki bu materikning yer usti qanday relief shakllariga ega ekanligi haqidagi tushunchalarga ega bo'lishlari kerak. Masalan; Afrikaning relefida - yassi tog'liklar va tog'liklar; Ikkinchidan u yoki bu materikda qaysi rel'ef shakllari asosiy o'rinda turishi haqidagi tushunchalarga ega bo'lishi kerak. Masalan; Janubiy Amerika materigida asosiy re'lef shakllari - tog'liklar; Uchinchidan u yoki bu materikda re'lef shakllarining hususiyatlari haqidagi tushunchalarga ega bo'lishlari kerak va h.k. Janubiy Amerikaning paydo bo'lishiga ko'ra yer yuzining barqaror uchastkalarga bo'linishi, har bir uchastkalarga kiruvchi hududlar, har bir hududda sodir bo'ladigan hodisalar va

ularning sabablari hamda xarakterli tog'lar va yassi tog'liklar haqidagi tushunchalar beriladi.

Geografik tushunchalarni jumladan materiklardagi yosh va keksa tog'lar haqidagi tushuncha berar ekanmiz, bu ikkala tipdagi tog'larning paydo bo'lishi bir xil davrda emasligi tufayli bu tog'lar tashqi kuchlar: harorat, shamol, suvning ta'siri tufayli o'zgarib ketganligi yani tabiatdagi dialektik qonuniyatlar tog'larni hosil bo'lishida qanday ishlashi mumkin ekanligini o'quvchilar tasavvurida shakllantirib boriladi. Shuningdek, yosh baland tog'larga tashqi kuchlardan tashqari ichki kuchlarning ham ta'siri kuchli ekanligi bo'yicha tushunchalar berishda tashqi va ichki omillarga e'tibor qaratilishi lozimligi uqtiriladi.

Adabiyotlar:

1. Даринский В.А. Методика преподавания географии. М. : Просвещение, 1975. 368 с.
2. Umumiy o'rta ta'limning milliy o'quv dasturi. Texnologiya. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Respublika ta'lim markazi. 2020 y
3. Ғуломов П., Қурбонниёзов Р. Табиий география бошланғич курси. 5-синф учун дарслик. Тошкент, "Ўзбекистон", 2003.-134б.

XALQ TA'LIMI TIZIMIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH ISHLARI: MUAMMO VA ULARNING YECHIMLARI

O.M.Yuldasheva

Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani

XTB tasarrufidagi 37-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Maqolada umumta'lim maktablarida kasbga yo'naltirish bo'yicha ishlarni tashkil etish, kasbga yo'naltirishning nazariy asoslari, asosiy tamoyillari va mavjud muammolarga yechimlar berilgan.

Kalit so'zlar: Kasb-hunar, integratsiya, texnologiya, tamoyil, malaka, ta'lim, mutaxassis

Asosiy qism

Kasb-hunarga yo'naltirish – umuminsoniy madaniyatni shakllantirish jarayonining tarkibiy qismlaridan biri sifatida yosh avlodning kasbiy tiklanishi, tabiat in'om etgan (tug'ma) qobiliyatlarini rivojlantirishga ko'maklashish, insonga kasbiy o'zligini anglashiga yordam beruvchi maxsus chora-tadbirlar majmuasi bo'lib, uning imkoniyat va ehtiyojlarini hisobga olgan holda, bandlik va maqbul ta'lim turini tanlash ishlarida, turli xil malakali kasb mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojlarda jamiyatning g'amxo'rligi sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy texnika va texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi kunda jamiyatimizning barcha sohalarida keskin o'zgarishlar kuzatilmoqda. Shunga hamnafas tarzda ta'lim tizimini ham bosqichma-bosqich isloh qilib borish zamon talabi doirasida jadallashib bormoqda. Keyingi yillarda mamalakatda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog'cha tarbiyalanuvchilari, o'quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.11.2020 yildagi PF-6108 sonli farmoni o'z vaqtida chiqarilgan va o'ta muhim hujjatdir. Ushbu farmonda Xalq ta'limi vazirligiga topshiriq sifatida o'quvchilarni kelgusi hayotga tayyorlash va ularga o'z bilim va ko'nikmalaridan amaliyotda foydalanishni o'rgatuvchi malaka talablarini sinflar kesimida ishlab chiqish, 2021-2022 o'quv yilidan boshlab umumta'lim muassasalari bitiruvchilari o'z iqtidori va qiziqishlariga mos kasbni tanlab olishi, mehnat bozorida munosib o'rinni topishi, kasbiy faoliyatida muvafaqqiyatga erishishi uchun "Kasbga yo'naltirish tizimini joriy etish, 7-sinfdan boshlab o'quvchilar o'rtasida

interaktiv so'rovnomalar o'tkazish, kasb-hunarga bo'lgan qiziqishini aniqlash va ularning ma'lumotlar bazasini yaratish, 7-sinf o'quvchilari uchun har oyda bir marta "kasblar olamiga sayohat" mavzusida kurslar olib borish, 8-sinf o'quvchilari uchun har chorakda kamida bir marotaba "Mening kelajakdagi kasbim" mavzusida seminar-treninglar olib borish hamda, o'quvchilarni kelajakda egallamoqchi bo'lgan kasblarga yo'naltirish, 9-sinf o'quvchilarining kasbiy moyilligi bo'yicha o'tkazilgan pedagogik-psixologik tashxislar natijalari asosida kelgusida aniq ishchi kasblar bo'yicha kasb-hunar maktablarida ta'lim olishi mumkin bo'lgan o'quvchilar o'rtasida kasbga yo'naltirish ishlarini olib borish ko'zda tutilgan.

Kasb-hunarga yo'naltirishni tashkil etishga nisbatan texnologik yondashuv-bu o'quvchi- yoshlar tomonidan o'zlashtirilagan nazariy va amaliy ko'nikma hamda malakaga aylantirish, ularga faol kasbiy yo'naltirishni tashkil etish tajribasni yuzaga keltirish hamda kasbiy qobiliyat va layoqatlari asosida kasbiy qarorlar qabul qilishni rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyat jarayonida amaliyotchi psixolog va kasb-hunarga yo'naltiruvchilar uchun kasb-hunarga yo'naltirishni tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish majmuyi bo'lib xizmat qiladi.

Kasb-hunarga yo'naltirishda quyidagi tamoyillar asos qilib olingan:

- kasb-hunarga yo'naltirish xizmatlarining majmuaviy xarakterdaligi;
- iqtisodiy rivojlanish va mehnat bozorini o'rganish va prognoz qilish orqali jamiyat va shaxs qiziqishlarini muvofiqlashtirish;
- shaxsni kasb-hunarga yo'naltirish va psixologik-pedagogik tashxis qilish shakli, uslublari va vositalarining ilmiy asoslanganligi;
- O'zbekiston fuqarolarining va (lozim bo'lganda) boshqa davlat fuqarolarining o'qish, ish joyi, yoshi, jinsi, millati va diniy dunyoqarashidan qat'iy nazar kasb-hunarga yo'naltirish xizmatlaridan foydalanishga teng huquqligi;
- kasb tanlash yoki almashtirish, ta'lim turi va ishga joylashish imkoniyatlariga nisbatan kasbiy va boshqa axborotlarning tushunarliqligi;
- umumiy o'rta ta'lim maktab o'quvchilariga psixologik-pedagogik va kasb-hunarga yo'naltirish xizmatlarini ko'rsatishning majburiyligi va bepulligi, aholining boshqa guruhlariga davlat darajasida kafolatlangan kasbiy tashxis va maslahat berishning ixtiyoriyligi;
- kasbiy tanlov, tashxis va maslahat xulosalarining ob'yektivligi, maxfiyligi va tavsiyaviy xarakterda ekanligi;
- kasb-hunarga yo'naltirish xizmatlari xodimlarining kasbiy axloq normalariga rioya etishligi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Sayidahmedov N.S., Indiaminov N.N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: “Fan va texnologiya” 2014.
2. Xolmatov P.Q., Parmonov R. Darsdan tashqari mashg`ulotlarda, mehnat ta`limi hamda kasbga yo`naltirish ishlarini takomillashtirishdagi muammolar va yechimlar. Maktab va hayot ilmiy jurnali. 2010-y. 4-son
3. <http://www.hozir.org/oquvchilarni-kasbga-yonaltirish-nazariyasi-va-metodikasi>.

ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI

Yigitaliyeva Gulmira Faxriddin qizi

Farg'ona viloyati Marg'ilon shahar 4- umumiy o'rta ta'lim maktabi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada ta'lim tizimiga integratsiya jarayonining kirib kelishi hamda ona tili va adabiyot darslarini o'qitishda integrativ yondashuvning ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, umumta'lim maktablarida ona tili va adabiyot darsliklarida berilgan mavzularni bir-biriga bog'lagan holda tushuntirish usullari va metodlarini ishlab chiqish ko'zda tutilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, integrativ yondashuv, metod, tadqiqot, fanlararo aloqadorlik, yangi texnologiyalar.

THE IMPORTANCE OF AN INTEGRATIVE APPROACH IN NATIVE LANGUAGE AND LITERATURE CLASSES

Abstract: The article discusses the process of integration into the taste system and the importance of an integrative approach in the teaching of mother tongue and literature. It is also planned to develop methods and techniques of explaining the topics covered in the textbooks of mother tongue and literature in secondary schools.

Key words: integration, integrative approach, method, research, interdisciplinary connection, new research.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim sohasiga har qachongidan ham ko'proq ahamiyat berilmoqda. Bu esa, o'z navbatida ta'limning birlamchi ishtirokchilari bo'lgan o'qituvchilarga yanada katta mas'uliyat yuklaydi. Chunki bugungi kun o'qituvchisi har sohada yetuk va bilimdon bo'lmog'i shart va zarurdir. O'qituvchi o'quvchilarga fanga doir yetarli bilimlarni berish, fanga bo'lgan qiziqishini oshirish bilan birgalikda ularning tasavvurida fanlarning o'zaro uzviy bog'liqligini, biri ikkinchisini taqozo etishi to'g'risidagi muayyan tushunchani hosil qilishi zarur. Bu kabi masalalarda integratsiyaning – fanlararo aloqadorlikning o'rni juda muhimdir. Ona tili va adabiyot darslarini tashkil etishda integrativ yondashuvdan keng foydalanish – o'quvchilarning fanga doir bilimlarini puxta o'zlashtirishida yetakchi samara beradi. ASOSIY QISM Keyingi yillarda ta'limda integrativ yondashuv jarayonlarini tadqiq qilishda ko'plab izlanishlar olib borildi. Shuningdek, ona tili va adabiyot darslarini integrativ o'qitishning samaradorligi va bu jarayonga xos ta'lim metodlarini ishlab chiqish kabi

masalalar ko'ndalang qo'yildi. Xususan, A.G'ulomov, H.Ne'matov, B.Ziyomuhammadov, B.Abdullayeva singari olimlarning ishlarida fanlararo integratsiyaning ona tili va adabiyot ta'limidagi o'rni xususida qimmatli fikrlar uchraydi. Til ta'limida integrativ yondashuv xususida U.Musayev, D.Yo'ldosheva kabi pedagoglarning ilmiy izlanishlaridan ham ma'lumotlar olish mumkin. Jumladan, K.Mavlonovning "Ona tili darslarini adabiyot darslari bilan badiiy matn orqali integratsiyalash masalalari" bo'yicha olib borgan izlanishlari ham alohida ahamiyat ega [1.254]. "Integratsiya" - ayrim bo'laklarning yoki elementlarning bir-biriga qo'shilishi, bir butunga aylanishi, yaxlitlanishidir [1.380]. "Integratsiya" tushunchasi XVIII asrdayoq Spenser tomonidan izohlangan edi. Integratsiyani tafakkur o'stirish omili sifatida qarab, uni fanlararo aloqa va ta'lim shakllarini sintezlash tarzida talqin etish mumkin. Ma'lumki, o'quv fanlari miqdorini oshirish, albatta, har doim ham ijobiy natija beravermaydi. Chunki bugungi zamonaviy texnologiya son orqasidan quvish emas, balki sifat o'zgarishlarining ham bo'lishini taqozo etmoqda. Bu borada rivojlangan davlatlar tajribasidan foydalanish mumkin. Chunki ular allaqachon o'z ta'lim tizimiga integratsiyani olib kirgan va integrativ fanlarni joriy qilgan. Buyuk Britaniya, Koreya, Shveysariya, Vengriya, AQSh, Rossiya va boshqalar shular jumlasidandir. Bugungi kunda bizning ta'lim tizimimizga ham integratsiyalashish jarayoni kirib keldi. Integratsiya – "butun" degan ma'noni bildiradi, demak, bu tafakkur o'sishi jarayonining turli qism va elementlarini bitta butunga birlashtirishdir. Bu esa, ta'limda fanlararo aloqadorlikni, fanlarni bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda o'qitishni ko'rsatadi. Ta'lim tizimida ona tili darslarini olib borishda bu fanni bevosita adabiyot bilan bog'lab o'qitish yaxshi natija beradi. Masalan, 5-sinf ona tili darsligini olaylik. Ushbu darslikda "Leksikologiya" bo'limini o'rganish uchun 39 soat ajratilgan. Bu bo'lim va undagi mavzularni adabiyot faniga bog'lagan holda badiiy asarlar, hikmatli so'z va maqollar, she'rlar orqali tahlil etilsa, bu ham ta'limiy, ham tarbiyaviy mohiyat kasb etadi. Quyidagi 6-sinf adabiyot darsligidan olingan parcha O'tkir Hoshimovning "Urushning so'nggi qurboni" hikoyasidan olingan bo'lib, o'quvchilar parchada ajratib ko'rsatilgan so'zlarni tahlil qilish orqali, har bir so'zning lug'aviy ma'nosini, salbiy va ijobiylik xususiyatini farqlab, badiiy asarni yanada teranroq anglab yetadi. "Ziqna bo'lmay, o'!l – deb o'yladi xotinini so'kib, – azaldan qurumsoq edi, zamon og'irlashgandan buyon battar bo'ldi". Umumiy o'rta ta'lim bosqichlarida, mavzular oddiydan murakkabga tomon o'sib boradi. Masalan, 9-sinfda o'quvchilar ona tili darslarida badiiy matnning til xususiyatlarini, uslublarini bilishlari, shu orqali o'z nutq madaniyatini rivojlantirishda bajariladigan ish turlaridan biri undan biror til hodisasi yoki uslubini aniqlash va izohlash, nutq uslublarini bir-biridan farqlay olishlari kerak bo'ladi. Buning uchun o'qituvchidan nazariy bilimlarni yetkazib berish va ularni amalda qo'llay olish uchun o'quvchilarda yetarli ko'nikma va malakalarni hosil qilish talab etiladi. Bunda dastlab o'qituvchi nutq uslublari haqida umumiy

ma'lumot beradi va o'quvchilarga kerakli manbalarni yozdirib o'tadi. Yangi mavzu bayonidan so'ng o'qituvchi mavzuni bevosita boshqa fanlar bilan bog'laydi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchilar qo'liga har xil turdagi matnlar aks etgan tarqatma materillarni tarqatadi. Bu bilan o'qituvchi darsning qiziqarli o'tishi va shu bilan bir qatorda o'quvchining faol bo'lishiga imkon yaratadi. Masalan, quyidagi materiallardan foydalanishimiz mumkin: 1 - Yaxshi ham boshqa bolalar bilishmadi, dedi Gulchehra xo'rsinib, – bilishganda, bittasi emas, bittasi aytib qo'yardi. - Ha, rozi bo'ldi Abdulla, rosa to'polon bo'lardi. - Men amakidan qo'rqaman. Ko'zi yomon. Gulchehra Dadavoy amakining ko'zlarini ko'rsatmoqchi bo'lib olaydi, o'xshata olmadi. Abdulla kulib yubordi. (O'.Umarbekov. "Odam bo'lish qiyin" asaridan) 2 Qalandarovning hovlisi kattagina ekan. Bir tomonda uncha did bilan solinmagan bo'lsa ham, kattagina imorat, sirkor ayvon: uning ro'parasida hovuz, chog'roq shiypon, sim tortib ko'tarilgan tok, bog'cha, poliz... lekin bularning hammasi hovli egasining havasi zo'ru, hafsala va didi yo'qligini ko'rsatib turar edi: tokning bir necha novdasi simga o'z holicha tirmashibdi-yu, qolgani yerda yotibdi; meva daraxtlarining ostini, polizini sho'ra va g'unay bosib ketibdi. (Abdulla Qahhor. "Sinchalak") 3 Vatan, istiqloq, ma'naviyat... bu so'zlar inson ongidagi eng buyuk tushunchalarni ifodalashda purhikmat so'zlardir. Agar insonda shu so'zlarning birortasi yo'q bo'lsa, hayotning qayeridir kemtik bo'lib turaveradi. (Gazetadan) 4 2019-yil 21-oktabrdagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850- sonli farmon O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi manfaatdor tashkilotlarni jalb qilgan holda 2021-yil 1-yanvardan boshlab markaziy telekanallarda "Tilga e'tibor", "Ona tilida so'zlashamiz", "Notiqlik mahorati", "Til – millat ko'zgusi", "Kitob bilim manbai", "Bilimli yoshlar – kelajak bunyodkori" kabi turkum ko'rsatuv va eshittirishlarni tashkil qilib, muntazam ravishda e'fira uzatib borilishini ta'minlasin. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 5 Yomg'ir – suyuq tomchi holiday atmosfera yog'ini. Tomchining diametri 0,5-0,6mm bo'ladi. Yomg'ir bulutlardagi mayda suv zarralarining qo'shib yiriklashuvidan hosil bo'ladi. Yomg'ir ikki xildir: jala yomg'ir, shivalama yomg'ir. Jala yomg'ir to'p-to'p bulutlardan yog'adi, ko'p vaqt o'tmay to'xtaydi, tomchilari yirik bo'ladi. (Darslikdan) Matnlardan ko'rinib turibdiki, o'qituvchi har bir uslubni o'quvchiga tushuntirishda integrativ yondashadi. O'quvchilar qo'lidagi matnlar jamlanmasini o'qituvchi bilan birgalikda kuzatib boradi va bu uning ko'z o'ngida qolishiga yordam beradi. O'qituvchi tushuntirishni boshlaydi: birinchi matn badiiy asardan olingan bo'lib, u so'zlashuv uslubiga xosligini va shu uslubga xos belgilarni ko'rsatib o'tadi. Ikkinchi matnda badiiy uslub ishtirok etganini va bu uslubni yoritish uchun badiiy asarga yuzlanganini aytadi. Uchinchi matnda publisistik uslubning yozma shaklini aytib, bu uslubning muhim xususiyati axborot berish va ta'sir etish bo'lib, soddalik, tushunarliklik, adabiy til me'yorlariga qat'iy amal qilish zarurligi aytiladi. To'rtinchi matn rasmiy uslubida

yoʻzilganligini tushuntirish bilan bir qatorda rasmiy uslub turlariga yana bir marotaba toʻxtab, quyida berilgan matn rasmiy uslubning sof qonunchilik uslubida yoʻzilganligini sharhlab oʻtadi. Va nihoyat, beshinchi matnda oʻqituvchi ilmiy uslubni oʻrganish uchun fizika faniga murojaat etganligini aytib oʻtadi va ilmiy uslubni yana bir bor takrorlab oʻtadi. Oʻqituvchini bu usul, yani uslubiyat mavzusini boshqa predmetlarga murojaat etish yoʻli bilan tushuntirishi oʻquvchilarning yangi mavzuni tez va oson oʻrganishini taʼminlaydi. XULOSA Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, ona tili darslarini adabiyot bilan uygʻunlikda olib borish, oʻquvchilarning badiiy-estetik dunyoqarashini yanada boyitadi. Ona tilida darslarida yangi mavzuni tushuntirishda adabiyot darsligida berilgan hikoya, sheʼr, maqol, hikmatli soʻzlar va badiiy asarlardan misollar keltirib, darsni integrativ tarzda tashkil etish maqsadga muvofiq boʻladi. Bu keyinchalik ularning ilmiy salohiyatini yanada oshirishga, oliy taʼlimda tahlil yuzasidan bilim, koʻnikma, malakalarga ega boʻlib, til boʻyicha nazariy maʼlumotlarini mustahkamlab borishda yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI (REFERENCES)

1. Mavlonova, K. (2016). Ona tili darslarida badiiy matnning til xususiyatlarini integratsiyalash asosida oʻrganish metodikasi. Mashhur-press.
2. Musayev, U. (2002). Integratsiya darajalari. Xalq taʼlimi - №6
3. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. (1981). M.: Русский язык.
4. Холикова, Н. (2020). Ўзбек мумтоз адабиётида хотин-қизлар образининг бадий тадрижи (Ширин образи мисолида). Academic research in educational sciences, (3).
5. Kholikova, N. D. (2020). The genesis and poetic evolution of character Shirin. Alisher Navoi and the XXI century.

SALOMATLIK PSIXOLOGIYASI VA UNING ISTIQBOLLARI

*Xatamova Ferangiz**Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti**2-bosqich magistri*

Annotatsiya: Maqolada Salomatlik psixologiyasi va uning istiqbollari, hozirgi davrdagi holati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Salomatlik psixologiyasi, spirtli ichimliklar muammolari, Mijoz.

Salomatlik psixologiyasi amaliy psixologiyaning boshqa sohalari kabi ham nazariy, ham amaliy sohadir. Salomatlik psixologlari tomonidan yurak-qon tomir kasalligi, (yurak psixologiya), chekish, spirtli ichimliklar istemol qilish odatlari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, yashash sharoitlari, his-tuyg'ular, ijtimoiy sinf va yana diniy e'tiqodi munosabatlar, shu jumladan, sog'liqni saqlash hodisalari keng ko'lamda o'rganiladi. Ba'zi salomatlik psixologlari uyqu muammolari, bosh og'rig'i, spirtli ichimliklar muammolari bor odamlarni davolash bilan shug'ullansalar, boshqa salomatlik psixologlar jamoa a'zolari o'z salomatligi ustidan nazoratni kuchaytirish va butun jamoalarning hayot sifatini yaxshilashga yordam berish bilan shug'ullanadilar. Salomatlik psixologiyasida yuqorida tavsiflangan sog'liqni saqlash turlarini tadqiq qilishning diagnostik usullari asosan psixologik usullar bilan ifodalanadi. Salomatlik psixologiyasiga ixtisoslashgan psixologlar psixologik usullar texnika shaklida taqdim etilgan va shaxsning fazilatlarini, xususiyatlarini o'rganish, rivojlanish va o'zgarishdagi psixik hodisalar va boshqalarni o'rganish vositalari.

Psixologiyada turli xil metodlardan foydalaniladi, ularning asosiylari ilmiy tadqiqot usullari va psixologik amaliyotda qo'llaniladigan usullarga bo'linadi. Psixologik usullar nafaqat insonning xususiyatlarini, balki turli xil sog'liq holatini o'zgartiradigan unga ta'sir qiluvchi omillar va sharoitlarni o'rganish uchun ham qo'llaniladi. Shaxsni salomatlik psixologiyasida ko'p o'lchovli o'rganish, aktuallashtirish yordamida shaxsning adaptiv salohiyatini aniqlash va mustahkamlashga imkon beradi. Amaliyotda psixologik usullardan foydalanish psixologlarga shaxs, xulq-atvor va shaxslararo, tuzilishi xilma-xilligi to'g'risida, xususiyatlari, katta empirik materialni to'plash va uni ilmiy tushunchalar va nazariyalarni qurishda ishlatish shuningdek, salomatlikning har xil turlarini saqlab qolish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda ma'lumot olish imkonini beradi.

Salomatlik psixologiyasida asosiy metodlar psixologiyaning taniqli empirik usullari - kuzatish, , eksperiment va o'lchovdir. Bundan tashqari, bibliografik usul, suhbat (intervyu), so'rovnoma va boshqalar ham keng qo'llaniladi.

Kuzatish metodi-voqelikni o'rganishga ideografik yondashish, alohida fakt va hodisalarni sinchkovlik bilan qayd etish bilan bog'liq empirik tadqiqot metodlarini nazarda tutadi. Empirik materialni to'plashda tadqiqotchining faollik darajasini kuzatish usuli ma'lumotlarni to'plashning passiv usullarini nazarda tutadi. Salomatlik psixologiyasida kuzatish mijozning ruhiy xususiyatlarining real ko'rinishlariga qarash, ijtimoiy o'zaro ta'sir bilan bog'liq vaziyatlarda psixikaning alohida ko'rinishlarini ochib berish, salomatlikni asrash muammosini hal qilish gipotezasini shakllantirish va sog'likni saqlash dasturlarini amalga oshirish rejasini tuzish imkonini beradi. Kuzatish orqali olingan ma'lumotlar empirik umumlashmalar manbai bo'lib xizmat qiladi va nazariyalar qurish uchun qimmatli material hisoblanadi. Tadqiqot metodi sifatida kuzatish har doim maqsadga muvofiq va idrok bilan belgilanadi. Xulq-atvor monitoringi psixologga muayyan hayotiy vaziyatlarda mijozning fikrlarini, his-tuyg'ularini va harakatlarini baholashga imkon beradi, bu esa sog'liq yoki kuchning yo'qolishiga olib keladi -ular ham salomatlikka tahdid solmoqda. Mijoz xulq-atvorini kuzatish asosida olingan empirik ma'lumotlarni tahlil qilish psixologga ruhiy va jismoniy salomatlikni saqlab qolish uchun psixologik yordam, psixologik korreksiya va chora-tadbirlarning alohida dasturlarini yaratishga imkon beradi. Kundalik hayotda duch keladigan muammolarni hal qilishda mijozning xulq-atvorini tuzatishga qaratilgan psixologik ta'sirning samarali usullarini o'tkazish. Kuzatish metodidan nafaqat psixolog, balki ota-ona, tarbiyachi yoki kuzatish o'tkazish imkoniga ega bo'lgan shaxs ham foydalanishi mumkin, muammoning o'zi va uning yechimlari esa kuzatuvchining kasbiy qarashiga qarab o'zgarishi mumkin. Natijada, mijoz tomonidan taqdim etilgan muammo aslida e'tiborni talab qiladigan narsalardan sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Kuzatish natijasiga uni tashkil etish jarayoni sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Kuzatish jarayonida organizm faoliyatiga ta'sir etuvchi va salomatlikni o'zgartiruvchi ko'plab omillarni aniqlash mumkin. Kuzatishda psixolog qaysi belgilarga alohida e'tibor qaratilishini aniqlashi kerak. Shu maqsadda tadqiqotda so'rov sxemasidan foydalaniladi:

- 1) darhol muammo oldingi voqealarni tasvirlab;
- 2) muammoni bayon qilish;
- 3) mijoz oldida turgan muammoning oqibatlarini tavsiflash.

Kuzatish jarayonida organizm faoliyatiga ta'sir etuvchi va salomatlikni o'zgartiruvchi ko'plab omillarni aniqlash mumkin. Monitoring psixolog tomonidan emas, balki mijozning (bemorning) muhitidagi odamlar tomonidan amalga oshirilganda, bu shaxslarning muammoni hal qilishdagi motivatsiyasi va rolini bilvosita baholash mumkin.

Yaqqol afzalliklarga ega bo'lgan holda kuzatish usuli kamchiliklarga ega: cheklangan kuzatish sharoiti (kuzatish sharoitini o'zgartira olmaslik), kuzatuvchining

subyektivligi (kuzatuvchining obyektivligi), aniq takrorlashning murakkabligi (deyarli mumkin emas).

Eksperiment metodi - empirik materialni yig'ishning faol usullarini nazarda tutadi, tadqiqotchi eksperimental tadqiqotni tashkil qiladi. Eksperimentning o'ziga xos xususiyati modellashtirish imkoniyatidir. Tajriba sun'iy yaratilgan sharoitda voqelik hodisalarini ko'paytirish va hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini o'rnatish imkonini beradi. Eksperimentni psixologiyaga fiziolog Vilgelm Vund kiritgan. 1879-yilda Leypsigda eksperimental psixologiya laboratoriyasini ochdi, u yerda uning tadqiqot natijalari buyuk rus olimlari I. P. Pavlov, V. M. Bexterev va boshqalar bilan tanishtirildi. Psixolog va faylasuf L. S. Rubinshteyn o'z asarlarida tajribaning ikki turi – tabiiy va laboratoriyani aniqladi.

Laboratoriya eksperimenti metodi - maxsus yaratilgan sharoitlarda (masalan, ilmiy laboratoriyada) amalga oshiriladi, bu yerda mijoz faqat eksperimental tadqiqotlar uchun muhim bo'lgan omillar bilan ta'sir qilishi mumkin. Psixologik laboratoriya eksperimentiga taniqli "Milgrem eksperimenti" misol bo'ladi. Uning tajribasi bilan S. Milgrem savolga aniqlik kiritishga harakat qildi: oddiy odamlar boshqa, butunlay begunoh odamlarga qanday azob berishga tayyor, agar og'riq sabab bo'lsa, ularning rasmiy vazifalarining bir qismi? Stenli Milgramning "hokimiyatga itoat qilish" kitobida va uning tajribasini takrorlagan boshqa mualliflarda tajriba haqida ko'proq ma'lumot olishingiz mumkin. Laboratoriya tajribalarining asosiy kamchiligi tadqiqot sharoitining sun'iy xususiyatidir. Sun'iylik o'rganilayotgan jarayonlarning kechishiga sezilarli ta'sir etib, tadqiqot natijasini buzadi. XX asrning boshida psixologiya fan sifatida laboratoriyada olingan empirik ma'lumotlarning sun'iyli va xatosini bartaraf etadigan uslubga muhtoj edi va 1910da mashhur rus shifokori va psixologi A. F. Lazurskiy bugungi kunda psixologiyaning turli tarmoqlarida muvaffaqiyatli qo'llanilayotgan tabiiy eksperiment metodini ishlab chiqdi.

Tabiiy eksperiment - mijoz hayotining odatdagi sharoitlarida, tanish muhitda o'tkaziladi, bu esa mijoz real hayotidagi ruhiy jarayonlardagi o'zgarishlarni o'rganish imkonini beradi. Muloqot etikasi normalariga rioya qilish orqali psixolog mijozni tark etishi mumkin Eksperimentni bilmaslikda, unda o'rganilayotgan ruhiy jarayonlar oqimining sharoitlari buzilmaydi, bu esa tabiiy eksperimentning qolgan qismiga nisbatan mutlaq afzalligi hisoblanadi. Turli xil tabiiy tajribalar aniqlanadi va tajriba hosil qiladi (ta'lim, genetik modellashtirish, eksperimental genetik).

Aniqlanuvchi eksperiment yangi shaxs xususiyatlarini o'zgartirmasdan yoki shakllantirmasdan amalga oshadi. O'rganilayotgan muammoni tashxislash, ma'lum bir haqiqatni tasdiqlash yoki rad etish uchun ishlatiladi. Aniqlanuvchi tajribada o'rganilayotgan empirik ma'lumotlarning real holatini o'rnatishga imkon beruvchi o'ziga xos usullar qo'llaniladi.

Shakllantiruvchi eksperiment shaxsni o'zgartiradi, ilgari shaxs egallamagan yangi xususiyatlarini rivojlantiradi va shakllantiradi.

Shakllantiruvchi eksperiment davomida sharoit yaratiladi va unga ta'sir ko'rsatish natijasida mijozning aqliy va shaxsiy rivojlanishidagi barcha o'zgarishlar o'rganiladi.

Salomatlik psixologiyasida eksperiment obyektga maqsadli va tizimli ta'sir ko'rsatish, uning holatini o'zgartirish yoki aqliy faoliyat xususiyatlarini o'rganish uchun qo'llanilishi mumkin. Eksperiment funksional test tamoyilini qo'llaydi, bu yerda vazifalar ushbu aqliy funksiyalarni yangilash va mijozning muammolarini eng yaxshi ochib beradigan holatlar sifatida tanlanadi. Eksperimental psixologik eksperimentlarni o'tkazishda odatda standartlashtirilmagan va standartlashtirilgan psixologik usullardan foydalaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-dekabrda PF-5590-son Farmoni O'zbekiston Respublikasi sog'liqni saqlash tizimini tubdan takomillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar
2. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so'zi gazetasi. 2017-yil 16-yanvar
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 18-dekabrda "Yuqumli bo'lmagan kasalliklarning profilaktikasi, sog'lom turmush tarzini qo'llab quvatlash va aholining jismoniy faolligi darajasini oshirish chora – tadbirlari to'g'risida" gi PQ – 4063-sonli qarori
4. Aliyev M.B., Beybutova A.M., Chubanova G.R., Saxayeva A.A. Psixologiya zdorovya – Uchebnoye posobiye Kiyev.: 2017
5. Abramova G.S., Yudchits Y.A. Psixologiya v meditsine: Uchebnoye posobiye.–M.: "Kafedra-M", 2008.
6. Nikiforova G.S. Psixologiya zdorovya Uchebnik dlya vuzov / - SPB: Piter, 2006.
7. Ananyev V. A., Osnovi psixologii zdorovya Kniga1 Konseptualniye osnovi psixologii zdorovya-SPB.: Rech, 2006
8. Баратов Ш.Р. Методология обучения прикладных психологов: психологические основы социального интеллекта в системе образования/ Вестник интегративной психологии. – Ярославль: 2013, – С. 48-49.
9. **Xarakter aksentuatsiyasi tushunchasining ijtimoiy-psixologik tahlili** EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
10. Ashurov R. Комплексный подход к изучению ценностных установок 24 выпуск 2022г 48-50 стр.
11. **Yoshlarda irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari** EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
12. Xarakter aksentuatsiyasining o'quvchilar orasidagi munosabatlarga ta'siri Eurasian Journal of Academic Research, 1(8), 14–16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5673781>

O‘SMIRLARDA HISSIY-IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI

Yaxyoyeva Gulhayo

*Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti
2-bosqich magistri*

Annotatsiya: Maqolada o‘smirlarda hissiy-irodaviy sifatlarni shakllantirish muammolari va ularning kompleks yechimlari aytib o‘tgan.

Kalit so‘zlar: o‘smir, shaxs, “men” lik, krizis davr, jamiyat.

Bugungi kunda o‘smir shaxsini munosib shakllantirish, uni zamon talablari darajasidagi barkamol avlod vakili sifatida tayyorlash, shuningdek, o‘smirlarni keyingi yosh davri – o‘spirinlikka tayyorlash jarayonida iroda sifatlarini o‘smirlar ongiga singdirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” va “Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun” talablariga binoan o‘smir shaxsida irodaviy sifatlarni shakllantirish muammolarini o‘rganish jarayonida jahon psixologlari tomonidan yaratilgan ilmiy psixologik adabiyotlarni o‘rganish, o‘smir shaxsi va uning psixologik xususiyatlarini yangi diagnostik metodlar orqali tahlil etish zarurati mavjudligi mavzuning dolzarbligini yana bir bor ta’kidlaydi.

Psixologiya fani keskin rivojlanib borayotgan hozirgi davrda psixologiya fani ravnaqiga hissa qo‘shib kelayotgan mamlakatimiz va jahon olimlarining faoliyatini o‘rganish, uni yoshlarga yetkazib berish oldimizda turgan muhim vazifalardan biridir. Har bir o‘smir shaxsi o‘ziga xos ruhiy kenglik bo‘lib, unda o‘quvchining ichki “men”ligi namoyon bo‘ladi. Bu menlik uning tashqi menligi bilan birgalikda shaxsning o‘zligini anglash imkoniyatlarini yaratadi. Natijada, o‘quvchi o‘qib o‘rganish orqali o‘zining atrofdagi borliqni, mavjud narsalarni, jamiyat tarixi va milliy madaniyatni, insoniyat tomonidan yaratilgan madaniy, ma’naviy boyliklarni chuqur anglab yetadi. Bu esa uning milliy o‘zligini anglashida o‘z aksini topadi. O‘smir shaxsining hissiy-irodaviy sifatlarni o‘rganish ta’lim-tarbiya jarayonida o‘ziga xos psixologik muammodir.

Bu muammo mazmunida quyidagilar nazarda tutiladi:

har bir o‘smir shaxsi o‘ziga xos biologik va fiziologik jihatdan ma’lum mexanizmlarga ega. Bu mexanizmlar o‘quvchi shaxsidagi psixologik qonuniyatlar bilan bog‘liq holda ma’lum individual xususiyatlarning kelib chiqishiga zamin hozirlaydi;

o‘smir shaxsida hissiy-irodaviy sifatlarning shakllanishida uning atrofidagi ijtimoiy, ma’naviy, iqtisodiy, ma’rifiy omillarda qanchalik sog‘lom muhit yaratilsa, ijodiy ta’sir kuchiga ega bo‘ladi;

o'smir shaxsida irodaviy sifatlarning shakllanishida atrofdagi tengdoshlari, shaxs va shaxslararo munosabatlar o'rtasidagi o'zaro, doimiy munosabatlarni o'zida mujassamlashtirgan muloqot jarayonlari, unda o'quvchining tutgan o'rnini, obro' – e'tibori, qadr-qimmatini muhim o'rin tutadi.

Qayd etib o'tilgan bu omillar bir-biri bilan bog'liq holda o'smir o'quvchining bir butun holdagi shaxsida mujassamlashadi. Uni o'rganishda o'qituvchi shaxsi, kamoloti, pedagogik ish uslubi, kasbiy mahorati, bilimi psixologik yondashuvi muhim o'rin tutadi.

O'smirlik 10-11 yoshlardan 14-15 yoshlargacha bulgan davrni tashkil etadi. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinflardan boshlanadi. «Endi o'smir bola emas, biroq katga xam emas» - ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muxim xarakterini bildiradi. Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ruy bera boshlaydi. Bu o'zgarishlar fiziologik xamda psixologik o'zgarishlardir, Fiziologik o'zgarish jinsiy yetilishning boshlanishi va bu bilan bog'liq ravishda tanadagi barcha a'zolarining mukammal rivojlanishi va usishi, xujayra va organizm tuzilmalarining kaytadan shakllana boshlashidir. Organizmdagi o'zgarishlar bevosita o'smir endokrin sistemasining o'zgarishlari bilan bog'liqdir. Bu davrda ichki sekretiya bezlaridan biri gipofez bezining funksiyasi faollashadi. Uning faoliyati organizm tukimalarining usishi va muxim ichki sekretiya bezlarining (kalkonsimon bez, buyrak usishi va jinsiy bezlar) ishlashini kuchaytiradi. Natijada buy usishi tezlashadi, jinsiy balogatga yetish (jinsiy organlarning rivojlanishi, ikkilamchi jinsiy bezlarning paydo bulishi) amalga oshadi.

O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoklari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu xolatni oddiy kuzatish yo'li bilan xam osongina ko'rish mumkin. O'smirlik yoshiga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarni o'rgana turib, o'smirlar shaxsining shakllanib, rivojlanib, kamolotga erishish yo'llarini va unga ta'sir etadigan biologik va ijtimoiy omillarning bevosita ta'sirini tushunish mumkin. Bu davrda o'smir baxtli bolalik bilan xayrlashgan, lekin kattalar xayotida xali o'z o'rnini topa olmagan xolatda bo'ladi, o'smirlik davri «o'tish davri», «krizis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi. Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning hatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash xollari xam kuzatiladi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday xolatni «psixik rivojlanishdagi krizis» deb nomlagan. O'smirlik yoshida ularning xulq-atvoriga xos bo'lgan aloxida xususiyatlarni jinsiy yetilishning boshlanishi bilan izohlab bo'lmaydi. Jinsiy yetilish o'smir xulq-atvoriga asosiy biologik omil sifatida ta'sir ko'rsatib, bu ta'sir bevosita emas, balki ko'prok bilvositadir. O'smirlik davriga ko'pincha so'zga kirmaslik, o'jarlik, tajanglik, o'z kamchiliklarini tan olmaslik, urushkoklik kabi xususiyatlar xos.

Ijtimoiy-ruhiy ehtiyojga asoslangan holda mamlakatimiz yoshlarini komil inson qilib kamol toptirish uchun ularni o'zini-o'zi uddalashga o'rgatishdan ish boshlamoq zarur. O'quvchining o'z faoliyatini va xulq-atvorini shaxsiy xoxish-irodasiga bo'ysundirishni ro'yobga chiqarish mustaqil fikrlashni barqarorlashtiradi, ko'zlangan maqsadni amalga oshirishga puxta zamin hozirlaydi. Har xil xususiyatli qiyinchiliklarning oldida matonat, sabr-toqat tuyg'ularini namoyish etishga chorlaydi. Buning natijasida mustahkam irodali, prinsipial, qat'iyatli, uzoqni ko'zlovchi, teran fikrlovchi, aql-zakovatli, vatan tuyg'usi bilan yonuvchi haqiqiy milliy vatanparvar yoshlar ijtimoiy hayotda, ta'lim-tarbiya jarayonida shakllanadi. Insonga tug'ilishdan beriladigan tabiiy mayllardan, aqliy va axloqiy imkoniyatlardan unumli foydalanmasdan turib, yuksak ma'naviyatli, farosatli, ijodiy izlanuvchan shaxslarni voyaga yetkazib bo'lmaydi. Xuddi shu boisdan, insonning bolaligidan tortib to ijtimoiylashuviga qadar davr oralig'ida o'zini-o'zi boshqarish usullari, vositalari bilan tanishtirish, qat'iyatlilikni vujudga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida – 4947. O'zbekiston Respublikasi normativ-huquqiy hujjatlar to'plamining 70-moddasi.
 2. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning 2016-yil 29-dekabrda "2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2707-son qarori.
 3. Barotov Sh.R. va boshqalar, Eksperimental psixologiya. - Toshkent: Nauka, 2008 yil.
 4. Barotov Sh.R. Psixologik xizmatni tayyorlash: nazariya va amaliyot. – Buxoro: Durdona, 2017. – 172 b.
 5. Gamezo M.V., Domashenko I.A. Pedagogika institutlari talabalari uchun psixologiya atlas darsligi, - M.: Ta'lim, 1986. - 272 b.
 6. Abramova G. S. Amaliy psixologiya. - M.: 2000 yil.
 7. Nishonova Z.T., Alimbaeva Sh.T., Sulaymonov M. Psixologik xizmat. - T.: Ilmiy-texnika markazi nashriyoti, 2014 yil.
 8. Gaziev E. Umumiy psixologiya. Darslik.Tosh.-Universitet-2002.141-163 bet.
 9. Masharipov Yu. Umumiy va sport psixologiyasi (O'quv qo'llanma). - Samarqand: SamDU nashri, 2011, 169 bet.
 10. Baratov Sh. Umumiy psixologiya. Darslik. Buxoro-2022.-189-210 bet.
 11. Баратов Ш.Р. Методология обучения прикладных психологов: психологические основы социального интеллекта в системе образования/ Вестник интегративной психологии. – Ярославль: 2013, – С. 48-49.
 12. **Xarakter aksentuatsiyasi tushunchasining ijtimoiy-psixologik tahlili** EDUCATION Scintific journal Mart 2022.663 bet
 13. Ashurov R. Комплексный подход к изучению ценностных установок 24 выпуск 2022г 48-50 стр.
 14. **Yoshlarda irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari** EDUCATION Scintific journal Mart 2022.663 bet
 15. Xarakter aksentuatsiyasining o'quvchilar orasidagi munosabatlarga ta'siri Eurasian Journal of Academic Research, 1(8), 14–16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5673781>
- Интернет-ресурсы:
<http://www.koob.ru>
<http://www.psystudy.ru/>
<http://www.psychology-online.net>
<http://www.psychol-ok.ru/library/html>

SUITSIDAL XULQ SHAKLLANISHI IJTIMOIIY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

M.M.Aliyeva

*Buxoro shahar 2-umumta'lim maktabi psixologi,
BuxPXTI 2-bosqich magistri*

Annotatsiya: Ijtimoiy munosabatlar tizimida o'smirlarda suitsidal xulq-atvorning namoyon etilishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so'zlar: Suitsid, ijtimoiy xavfli guruh, inqiroz, suitsidal xulq-atvor shakllari, o'z joniga qasd qilish xatti-harakatlarining shakllari.

Dunyo ilmiy jamoatchiligi suitsid muammosini yuz yillardan ortiq vaqtdan buyon jiddiy ilmiy nazorat ostiga olgan bo'lsa-da (Emil Dyurkgeym, Zigmund Freyd, Alfred Adler, Karl Yung, Norman Feyberou, Karen Xorni, Karl Minninger, A.L.Chijevskiy, A.G.Ambrumova, V.A.Tixonenko va boshq.), O'zbekistonda suitsid muammosining ijtimoiy-psixologik jihatlarini ilmiy tadqiq etish o'tgan asrning so'nggi o'n yilliklarida boshlandi. O'sha vaqtlarda (1989-yil) O'zbekiston SSR KP MQ tashabbusi bilan Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining "Umumiy psixologiya" kafedrasida O'zbekiston Respublikasida ayollarning o'zini o'zi yoqishi (suitsid)ning ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqot guruhi tuzildi. Mazkur guruh a'zolari psixologiya fanlari doktorlari, professorlar M.G.Davletshin va G'.B.Shoumarovlar rahbarligida "O'zbekiston SSRda o'zbek ayollari orasida o'zini o'zi yoqishning ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganish" mavzusida ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bordilar. Bu guruh 1991-yilgacha faoliyat ko'rsatdi.

1994-yildan guruh faoliyati qayta tiklandi. 1994-yil oktabridan 1996-yil mayigacha guruh avvalgi tarkib amalga oshirgan ishni davom ettirdi. Bu davrda guruh vazifalari qayta ko'rib chiqilib, uning nomiga "Shaxs inqiroz holatining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganish" deb o'zgartirish kiritildi. Guruh a'zolari tomonidan respublikamizning barcha viloyatlarida ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. Turli muassasalar, jamg'armalar, jamiyatlar bilan aloqalar o'rnatildi. Jurnallarda, gazetalarda maxsus ruknlar ochilib, ularda maqolalar chop etish yo'lga qo'yildi. Aholi o'rtasida shaxs inqirozi holatining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganish va ularni bartaraf etishda psixologik bilimlarni targ'ib qilish ishlari amalga oshirildi. Maxsus qo'llanmalar, risolalar, maqolalar, tavsiyanomalar ishlab chiqildi va ular viloyatlar, tumanlar hokimliklarining xotin-qizlar bilan ishlash bo'limlari, mahalla qo'mitalari xodimlari e'tiboriga havola etildi.

O'zbekistonda suitsid muammosining ijtimoiy-psixologik jihatlarini ilk bor ilmiy tadqiq etishni boshlagan mutaxassislar guruhi a'zolari psixologiya fanlari doktorlari, professorlar M.G.Davletshin, G'.B.Shoumarov, psixologiya fanlari nomzodlari, dotsentlar S.A.Axundjanova, N.A.Sog'inov, Z.R.Qodirova, E.SH.Uzmanov, B.M.Umarov, F.S.Ismagilova, Z.F.Kamaletdinova, tibbiyot fanlari nomzodi N.M.Xodjayeva va psixolog N.Z.Ismoilovalardan iborat edi. Ayni vaqtda b mutaxassislarning aksariyati fan doktorlari bo'lib, nafaqat respublikamiz, balki uning hududlaridan tashqarida ham ilmiy faoliyatlarini davom ettirmoqdalar.

Mazkur guruh a'zolari faoliyati mahsuli o'laroq, suitsid muammosini ilmiy tadqiq etish asnosida o'rganilayotgan muammoning nazariy asoslari ishlab chiqildi, turli ilmiy konsepsiyalar yaratildi. Suitsidning yuzaga kelishiga asos bo'lishi mumkin bo'lgan omillar, suitsid sabablari, ularning turlari, vositalari, ko'rinishlari aniqlandi, suitsidni tadqiq etish metodikalari yaratildi, ularning oldini olish va bartaraf etishga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu borada alohida e'tirofqa molik tadbirlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, mazkur muammo batamom hal etilgani yo'q. Hamon dunyo miqyosida, o'z joniga qasd qilib, hayotdan ko'z yumganlar miqdori avtomobil halokati tufayli hayotdan ko'z yumganlardan ko'pligicha qolmoqda. Albatta, bu ko'rsatkich respublikamizda g'arb, Yevropa davlatlaridagiga qaraganda sezilarli darajada kam bo'lsa-da, lekin aholimizning etnik, hududiy xususiyatlariga bog'liq holda bu hodisaning salbiy asoratlari og'irroq kechadi.

Masalan, Emil Dyurkgeym "O'z joniga qasd qilish" (1897) nomli asarida suitsidni shaxsiy fenomen sifatida tavsiflab, muayyan individning uni o'rab turgan olam bilan o'zaro aloqasi deb hisoblaydi. U suitsid turlarini (egoistik, anomistik, altruistik) ta'riflar ekan, ularda individualizmning nisbatan ko'proq kuzatilishini ta'kidlaydi. Darhaqiqat, A.Adler, K.Yungning ta'kidlashlaricha, Yevropa xalqlarida individualizm xususiyatlari kuchliroq kuzatiladi. Sharq xalqlarida, jumladan, O'rta Osiyo xalqlarida, aksincha, jamoaviylik kuchliroq namoyon bo'ladi. XIX asrning atoqli olimlaridan biri Herman Vamberi Yevropa va Osiyo xalqlarining ijtimoiy hayoti, turmush tarzi, ilm-fan hamda madaniyatini o'rganib, ularni taqqoslar ekan, Yevropa madaniyatida asosiy e'tibor, birinchi navbatda, shaxsga, uning ijtimoiy va madaniy jihatlariga qaratiladi, deb ta'kidlaydi. Sharq madaniyatida esa asosiy qadriyat sifatida muayyan odamda, individda namoyon bo'luvchi xususiyatlar emas, balki, ijtimoiy tuzilma, odamning mavjud (real) voqelikka moslashishiga yordam beruvchi jamoa kulti e'tiborga olinadi. Shuning uchun Sharqda, O'rta Osiyoda jamoatchilik, mahalla-ko'y munosabatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Vamberi o'z ishlarida Sharqda, ayniqsa, O'rta Osiyoda dinning ahamiyati haqida yozar ekan, bu yerda din odamning yaratganga munosabatini aniqlash vazifasi bilangina cheklanmaydi, balki qandaydir ko'proq ahamiyatga ega bo'lib, xalq jamoatchiligining deyarli barcha jabhalariga kirib boradi, siyosatga ham, ijtimoiy munosabatlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi, aholi

tafakkuri qatlamlarida iz qoldiradi va mahalliy aholining butun ruhiyatida aks etadi, deya qayd qiladi. Albatta, bu borada dinshunos, tarixshunos olimlarimiz o'z fikrlarini batafsilroq bildirarlar, lekin shuni aytish joizki, bir kishining o'z joniga qasd qilishi azaldan uning qarindosh–urug'lari, yaqinlari ruhiyati (psixikasi)da chuqur iz (asorat) qoldirgan va hozir ham bu hodisaga jamoatchilik juda keskin munosabat bildiradi. Shu xususiyatga ko'ra ham suitsidning oqibatlari bizda Yevropa xalqlaridagiga qaraganda chuqurligi bilan farqlanib turadi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 26-martdagi "O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi "Oila" ilmiy-amaliy tadqiqot markazi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 229-son qarori bugungi kunlarimizda ham mazkur muammoga berilayotgan e'tiborning naqadar yuqori ekanligidan dalolat beradi. Bu singari hujjatlarning maqsadga muvofiq ijrosi muammoning maqsadga muvofiq hal etilishida katta istiqbollarni belgilab beradi.

Suitsid – lotinchadan olingan bo'lib (lot. sui caedere - "o'zni o'ldirish"), odamning ongli ravishda o'zini hayotdan mahrum qilishini anglatadi. Suitsidal xulq-atvor suitsiddan farqli o'laroq, kengroq tushuncha bo'lib, o'zida suitsidal xatti-harakat, o'z joniga qasd qilishga urinish hodisalarini qamrab oladi (Kondrashenko, 1999 y.). O'z joniga qasd qilishga barcha suitsidal xatti-harakatlar, ya'ni o'z joniga qasd qiluvchiga bog'liq bo'lmagan holda o'lim ro'y bermaydigan holatlar ham kiradi (mas. arqonning uzilib ketishi, o'z vaqtida ko'rsatilgan tibbiy yordam va h.k.). Suitsidal ko'rinishlar sirasiga unga muvofiq keluvchi fikrlar, so'zlar va o'z joniga qasd qilishga qaratilgan xatti-harakatlar bilan birga kechmaydigan alomatlar ham kiradi. Boshqa tasniflarga ko'ra, o'z joniga suiqaedlar haqiqiy suitsid va parasuitsidga (o'limga olib kelmaydigan o'ziga-o'zi ziyon yetkazish harakatlariga (Kondrashenko, 1999 y.) ajratiladi. Suitsidlar shartli ravishda haqiqiy va namoyishkorona-qo'rqituvchi turlarga bo'linadi. Haqiqiy suitsidal xulq-atvorda odamning o'zini o'ldirish ehtiyoji maqsadga aylanadi. Namoyishkorona qo'rqituvchi suitsidal xulq-atvor atrofdagilarga ta'sir o'tkazish, qandaydir foyda olish, boshqa odamlar hissiyotlarini boshqarish maqsadida qo'llanadi. Namoyishkorona qo'rqituvchi xulq-atvor maqsadi o'zini o'ldirish emas, balki shunday kayfiyatni ko'rsatishdir.

Suitsid fenomenini ko'pincha psixologik inqiroz haqidagi tasavvurlar bilan ham bog'laydilar. Bunda inqiroz shaxsning o'ta muhim hayotiy ehtiyojlarini qondirish yo'lidagi to'siqlarga duch kelish vaziyatidan paydo bo'ladigan emotsional holat sifatida tushuniladi, ya'ni bular shunday to'siqlarki, odam uni o'zining hayotiy tajribasidagi muammolarni hal qilish usullari bilan bartaraf eta olmaydi.

Shunday qilib, psixologik inqiroz inson psixikasida tashqi sharoitlar natijasida kelib chiqadigan xavf ta'sirida paydo bo'luvchi emotsional turg'unlikning ichki buzilishi sifatida qaraladi. A.G.Ambrumovanning ta'kidlashicha, psixologik inqiroz individda frustratsiya holatini keltirib chiqaradi va frustratsiyaga nisbatan o'ziga xos

shaxsiy ta'sirini namoyon etadi (lot. frustratio — aldanish, rejalarning barbod bo'lishi; muammoni hal qilish yoki maqsadga erishish yo'lidagi faoliyatni izdan chiqaruvchi ruhiy holat. U kishining maqsadga erishishi yo'lida uchraydigan, obyektiv ravishda yengib bo'lmaydigan yoki subyektiv ravishda shunday tuyuladigan qiyinchiliklar tufayli paydo bo'ladi). Olimaning fikricha, "suiqasdgga moyillik kelajakni konstruktiv rejalashtirishning birdaniga tushib ketishi, ya'ni umidsizlik darajasi bilan belgilanadi".

Quyida aholining o'z joniga qasd qilish darajasi, monitoring natijalari va O'zbekiston Respublikasi aholisi o'rtasida o'z joniga qasd qilish harakatlarining oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar to'g'risidagi statistik ma'lumotlar kiritilgan.

O'z joniga qasd qilishning tarqalish ko'rsatkichi

	Hududlar	O'z joniga qasd qilgan aholi soni					
		2020			2021		
		Jami			Jami		
		Soni	Aholi	% nisbati	Soni	Aholi	% nisbati
1	Qoraqalpog'iston	159	1898300	8,4	193	1923700	10,0
2	Andijon	109	3127700	3,5	149	3188100	4,7
3	Buxoro	130	1923900	6,8	96	1947100	4,9
4	Jizzax	119	1382100	8,6	129	1410500	9,1
5	Qashqadaryo	180	3280400	5,5	46	3335400	1,4
6	Navoiy	107	997100	10,7	66	1013600	6,5
7	Namangan	174	2810800	6,2	214	2867500	7,5
8	Samarqand	205	3877400	5,3	277	3947700	7,0
9	Surxondaryo	198	2629100	7,5	172	2680800	6,4
10	Sirdaryo	113	846300	13,4	134	860900	15,6
11	Toshkent viloyati	76	2941900	2,6	443	2975900	14,9
12	Farg'ona	227	3752000	6,1	222	3820000	5,8
13	Xorazm	142	1866500	7,6	338	1893300	17,9
14	Toshkent shahri	130	2571700	5,1	143	2694400	5,3
15	O'zbekiston Respublikasi	2069	30801785	6,7	2622	34558900	7,6

E.Shneydman suitsidlarning shart-sharoitlari va ularni amalga oshirishning turlichaligiga qaramay, barcha suitsidlarga xos bo'lgan mavjud belgilarni tavsifladi va ajratdi:¹

1. Suitsidning umumiy maqsadi – yechimni qidirish.
2. Suitsidning umumiy maqsadi – ongni to'xtatish.
3. Suitsidning umumiy turtkisi – chidab bo'lmaydigan ruhiy og'riq.
4. Suitsidda umumiy stressor – psixologik ehtiyojlarning frustratsiyaga uchrashi.

¹ Шнейдман Э. Десять общих черт самоубийств и их значение для психотерапии //Суицидология: прошлое и настоящее. Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и художественных текстах /Сост. А.Н. Моховиков. - М.:Когито – центр, 2001.

5. Umumiy suitsidal hissiyotlar – ojizlik va umidsizlik.
6. Suitsidga umumiy ichki munosabat – ambivalentlik.
7. Suitsidda psixikaning umumiy holati – kognitiv sohaning torayishi.
8. Suitsiddagi umumiy harakat – muammodan qochish.
9. Suitsidda umumiy kommunikativ harakat – o‘z niyati haqida xabar berish.
10. Umumiy qonuniyat – hayot davomidagi xulq-atvorning suitsidal xulq-atvor umumiy uslubiga (belgilariga) muvofiq kelishi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasida oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-3808-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-fevraldagi “2019-2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasi aholisining ruhiy salomatligini muhofaza qilish xizmatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PK-4190-son qarori.
3. Ambrumova A.G. Tixonenko V.A. Diagnostika suitsidalnogo povedeniya. – M., 1980.
4. Dobson Dj.CH. Roditelyam i molodojyonam: doktor Dobson otvechayet na Vashi voprosi. – M.: Sentr obshechelovecheskix sennostey, 1991.
5. Dyurkgeym E. Samoubiystvo. Sotsiologicheskii etyud. /Per. s fran. –M., Misl, 1994.
6. Kondrashenko V.T. Suitsidalnoye povedeniye //Psixologiya ekstremalnih situatsiy: Xrestomatiya /Sost. Taras A.YE., Selchenok K.V. –Minsk, Xarvest, 1999.
7. Moxovikov A.N. Vvedeniye v kliniko-psixologicheskii razdel. /Suitsidologiya: proshloye i nastoyasheye. Problema samoubiystva v trudax filosofov, sotsiologov, psixoterapevtov i xudojestvennix tekstax / Sost. A.N. Moxovikov. – M., Kogito – sentr, 2001.
8. Nasriddinov Ch.R. Suitsid: muammo va yechimlar. – Toshkent, 2005.
9. Piz A., Piz B. Yazik vzaimootnosheniy mujchina↔jenshina. – M., 2005.
10. Баратов Ш.Р. Методология обучения прикладных психологов: психологические основы социального интеллекта в системе образования/ Вестник интегративной психологии. – Ярославль: 2013, – С. 48-49.
11. **Xarakter aksentuatsiyasi tushunchasining ijtimoiy-psixologik tahlili** EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
12. Ashurov R. Комплексный подход к изучению ценностных установок 24 выпуск 2022г 48-50 стр.
13. **Yoshlarda irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari** EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
14. Xarakter aksentuatsiyasining o‘quvchilar orasidagi munosabatlarga ta’siri Eurasian Journal of Academic Research, 1(8), 14–16.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.5673781>

MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Sharifova Maxliyo

Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti

2-bosqich magistri

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik xizmat ko'rsatishning o'ziga xos xususiyatlari va mamlakatimizda bu sohaga qaratilayotgan e'tibor haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, psixik taraqqiyot, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun.

Mamlakatimizda mustaqillik yilidagi ilk qadamlardan oq jamiyatning barcha sohalarini qamrab olgan siyosiy va iqtisodiy tub islohotlar amalga oshirila boshlandi. Ta'lim sohasida, jumladan, uning birinchi pog'onasi hisoblanmish maktabgacha ta'lim sohasida ham katta o'zgarishlar qilinmoqda.

Bolalarda aqliy taraqqiyot muammolari, quyidagilardan, bola shaxsiy va intellektual imkoniyatlari rivojlantirish uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratish asosida psixik taraqqiyotdan chetlashishlarni tuzatishdan, shaxsiy va axloqiy taraqqiyotidan yoqimsiz salbiy yo'nalishlarning oldini olish.

Psixika taraqqiyotini tuzatishlar "Korreksiya qilish" atamasi dastlab deffektologiyada kasal bolalarga nisbatan ishlatilgan bo'lsa, amaliy yosh psixologiyasining rivojlanishi bilan "tuzatish" tushunchasi normal psixik taraqqiyot uchun ham qo'llanila boshlandi. D.B.Elkonin tuzatishning yo'nalganligi va korreksiya va diagnostikasi xarakteriga bog'liq ravishda tuzatishning ikki usulini ajratishni taklif qiladi: chetlashish belgilariga qaratilgan simptomatik tuzatish va taraqqiyotidan chetlashish sabablari va manbalariga qaratilgan tuzatish hisoblanadi.

Psixologik maslahat berish amaliyotidan normal taraqqiyot korreksiyasi va normal taraqqiyot korreksiyasidan farqlanadi. Normal taraqqiyotda tuzatishning mazmuniga ko'ra quyidagi turlari ajratiladi, aqliy taraqqiyot korreksiyasi, shaxs va taraqqiyoti korreksiya, salbiy holatlarning oldini olish korreksiyasidir. Psixolog ishida korreksion vazifalarni yechish maksadida psixologik yordamni tashkil etishga bog'lik ravishda uning turini ko'rsatish mumkin: madaniy oqartuv ishlari, maslahat-tavsiyalar berish, individual va korreksiya.

Madaniy oqartuv ishlari - ota-onalar, tarbiyachilar, o'qituvchilarga mo'ljallangan bo'ladi. Bunday bola taraqqiyyoti asosiy qonuniyatlari, yosh psixologik xususiyatlari, har bir yoshning qiyinchiliklari, muammolari va ularni bartaraf etish bo'yicha umumiy tavsiyalar beriladi.

Maslahat tavsiyalar berish - bola boshidan kechirgan qiyinchiliklar sabablarini aniqlash asosida olib boriladi. Bunda psixolog ota-onalar, o'qituvchilar, tarbiyachilar hamda bolaning bajaradigan ishlarini tavsiyanomada beradi.

Uchinchi, mehnatni ko'p talab etadigan psixologning tuzatish ishi ota -onalar, o'qituvchilar, tarbiyachilar va bolalar guruhi, yoki individuall bir bola bilan hamkorlikda olib boriladi. Ishning ana shu turi ancha mehnat, vaqt ko'p metod va metodikalarni qo'llashni talab etsa ham ancha natijali hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim muassasasi haqida gap borar ekan, avvalambor bu muassasaning bajaradigan vazifasiga to'xtalsak. Maktabgacha ta'lim muassasasi ta'lim – tarbiya muassasasi hisoblanadi va uning vazifasiga bola shaxsi asoslarini shakllantirish, uning bilishga doir qiziqishlarini, madaniy axloq-odob ehtiyojlarini, dastlabki mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, unda bilimga muhabbat uyg'otish, salomatligini mustahkamlash kiradi. Maktabgacha ta'lim muassasasi "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonuni talablariga hamda maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshiradi. Maktabgacha ta'lim muassasasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, "Ta'lim to'g'risida"gi qonunga va boshqa me'yoriy hujjatlarga, shuningdek Maktabgacha ta'lim muassasasi Nizomiga amal qiladi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablari asosida maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning **asosiy maqsadi** yosh avlodni istiqbol mafkurasi asosida sog'lom, har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida tarbiyalash va maktab ta'limiga tayyorlashdan iboratdir.

Maktabgacha ta'lim oilada va maktabgacha ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarga ta'lim-tarbiya berishning **asosiy vazifalari** bolalarni jismoniy, aqliy va ma'naviy jihatdan rivojlantirishdan, ularning tug'ma layoqati, qiziqishi, ehtiyoji va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida muntazam ta'lim olishga (maktabga) tayyorlashdan iboratdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish jarayoni oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishiga erishish "Uchinchi ming yillikning bolasi" tayanch dasturi asosida amalga oshiriladi. "Uchinchi ming yillikning bolasi" dasturida bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash tizimi quyidagi omillarga tayanadi;

- davlat va jamiyatning barkamol shaxsga bulgan ehtiyojining kuchayganligi;
- milliy o'zlikni anglash tuyg'usi rivojlanganligi;
- milliy, umuminsoniy, tarixiy an'analarga va o'zbek xalqining intellektual merosiga bo'lgan ijobiy munosabatning shakllanganligi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayoni oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarning bajarilishi "Maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablari" orqali nazorat qilinadi. Davlat talablarida maktabgacha yoshdagi bolalarga beriladigan ta'lim-tarbiya mazmunining asosiy yo'nalishlari hamda ularning maktabga tayyorlik darajasiga qo'yiladigan minimal talablar belgilab berilgan bo'lib, u davlat hujjati sifatida e'tirof etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: "O'zbekiston", 2008. – 40 b.
2. «Ta'lim to'g'risida» O'zbekiston Respublikasining Qonuni // Oliy ta'lim Me'yoriy hujjatlari / Akademik S.S. G'ulomov tahriri ostida. – T.: "Sharq", 2001. – B. 3–18.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 2 fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5325-sonli Farmoni.
4. Баратов Ш.Р. Социально-психологические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – Т., 1998. – 37 с.
5. Баратов Ш.Р. Методология обучения прикладных психологов: психологические основы социального интеллекта в системе образования/ Вестник интегративной психологии. – Ярославль: 2013, – С. 48-49.
6. Xarakter aksentuatsiyasi tushunchasining ijtimoiy-psixologik tahlili
EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
7. Ashurov R. Комплексный подход к изучению ценностных установок 24 выпуск 2022г 48-50 стр.
8. Yoshlarda irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari
EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
9. Xarakter aksentuatsiyasining o'quvchilar orasidagi munosabatlarga ta'siri Eurasian Journal of Academic Research, 1(8), 14–16.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.5673781>

TASAVVUF PSIXOLOGIYASI VA UNING SHAXS TARBIYASIDAGI O'RNI

Toirova Munavvar*Buxoro psixologiya va xorijiy tillar instituti**2-bosqich magistri*

Annotatsiya: Maqolada Tasavvuf psixologiyasi va uning shaxs tarbiyasidagi o'rni va Jaloliddin Rumiyning shaxs tarbiyasidagi psixologik qarashlari atroflicha ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tasavvuf, Jaloliddin Rumi, "Masnaviy ma'naviy", so'fiylik, "Ichindagi-ichindadir"

Jaloliddin Rumi Muhammad ibn Bahouddin Muhammad al-Balxiy (1207-1273) shoir, mutafakkir, mavlaviylar (mavlaviya) tariqatining norasmiy shayxi. Jaloliddin Rumi hozirgi Afg'onistonning Balx shahrida, sulton ulamo laqabini olgan ulug' shayx Muhammad Bahouddin Valad xonadonida dunyoga kelgan. Otasi Bahouddin Valad so'fiylar va fiqh donishmandi bo'lgan.

Jaloliddin Rumiyning tasavvuf olamiga kirib kelishi Shayx Farididdin Attorning bashorati bilan bo'lganini uning ilk tafsirchilaridan Husomiddin Chalabiydan tortib, Davlatshoh Samarqandiygacha bir ovozdan tasdiqlaydilar: Ka'ba ziyoratiga yo'l olgan Bahouddin Valad va uning o'g'li Nishopurga yetganidan xabar topib, Shayx Attor ziyoratchilarning qarshisiga chiqadi. O'spirinning suhbatidan mamnun bo'lib, unga o'zining "Asrornoma" kitobini taqdim etadi va otasiga qarata: "O'g'lingiz tez orada olamdagi barcha kuyganlar qalbiga otash soladi", - deb bashorat qiladi. Rumi tariqat yo'lini tutib, shoir Said Burhoniddinga shogird tushadi, so'ng qalandar so'fiy Shamsiddin Muhammad Tabriziy bilan do'stlashib, uni o'z piri deb e'lon qiladi. Tabriziy uch yil Rumiya dars beradi: falsafa, xususan, so'fiylik ta'limotini o'rgatadi. Rumiyning o'zi ham bir baytida: "Agar Attor menga ruh baxsh etgan bo'lsa, Shamsi Tabriziy tilsim kalitini tutqazdi, -degan. Tabriziy ta'sirida Rumi aqliy izlanishlaridan voz kechadi. Bu Rumi muridlari, ulamolar noroziligiga sabab bo'ladi va ular fatvosi bilan Tabriziy o'ldiriladi. U bu fojidan qattiq ta'sirlanib, piring ismi sharifini taxallus qilib, g'azallar yoza boshlaydi. Uning "Shamsi Tabriziy devon" nomi bilan shuhrat qozonishining boisi, u "Shamsi Tabriziy", "Shamsi" taxalluslarini qo'llashidadir.

"Ichindagi-ichindadir" – sodda fors tilida yozilgan asar, ulug' muallif "Masnaviy ma'naviy" dagi hadis va oyatlar, hikoyat va tamsillarga o'ralgan, o'ta murakkab bir falsafiy muhokamalar asosiga qurilgan fikrlarini bu yerda ravshan va sodda qilib tushuntirib bergan. Asarni o'qir ekansiz, ulug' va noyob bir tafakkur xazinasi ustidan chiqqanday bo'lasiz. Saratonda sahroda toliqib, tashna qolgan odam sharqiragan

buloqni ko‘rganda qanday xursand bo‘lsa, musaffo chashma suvidan ichib qanchalik rohatlansa, ma’naviyatga tashna odam ham Rumiylar asarini o‘qib shunday tunganmas huzur topadi. Bunda juda ko‘p masalalar ustida bahs boradi: tajrid va tavih, surat va ma’no, tavakkul va idtihod, g‘ayb asrori va laduniy ilmlari mohiyati va yana qanchadan qancha muammolar yoritiladi.

Eng muhimi shuki, Rumiylar murakkab so‘fiyona mulohazalarni oddiy turmush tafsilotlari bilan tushuntirib beradi, intihosiz qudratga ega inson aqlining, ruhiyatining mo‘jizalarini hayratomuz bir tarzda namoyish etadi. Rumiylar ming yillar davomida to‘planib kelgan Sharq falsafasi va hikmati, islomiy haqiqatlarini omuxta etolgan, tasavvuf va falsafani qo‘shib, inson ruhi dialektikasini ochgan ulug‘ mutafakkirdir. Uning qarashlarida biror bir mutaassiblik, ko‘r-ko‘rona aqidaparastlik namunasini ko‘rmaymiz. U tiyrak va hushyor ko‘z bilan dunyoga nazar soladi, insonni qanday bo‘lsa, shunday olib o‘rganadi, inson qalbi to‘ridagi eng nozik, eng inja, eng yashirin sirlarni oshkor etadi, ruhimiz iqlimlaridagi o‘zimiz sezmagand qonuniyatlar, zaruriyatlarni ko‘rsatib beradi. Shu bois “Ichindagi ichindadir”ni (“Fihi mo fihiy”) botiniy ilmlar bayonnomasi, o‘zlikni va ilohni tanish kitobi deb ayta olamiz. “Ichindagi ichindadir”da ruh dialektikasi, inson mayllari, tushuncha-tasavvurlari, ehtiyoj va talablari, iztirob va qiynoqlari, ziddiyatlar va muvofiqliklar, kurash va g‘alaba, yo‘qlik va borliq, ro‘yo va haqiqat, jism va jon va hokazolar ustida bildirilgan fikrlar shunchalik chuqur va shu qadar yorqinki, bu fikrlarni bundan yetti yuz ilgari aytilganiga ishonqiramay qolasiz, go‘yo ular bugun aytilganday. Bu asar insonni fikrlashga, fikrlash orqali o‘zligini, o‘zligi orqali haqni - Yaratganni tushunishga undaydi. Shuning uchun ham “Ichindagi ichindadir”ga bir marta oshno bo‘lgan ko‘zi ochiq insonki bor umrbod undan ayrilmasa, deydi. Chunki asar, avvalo, o‘sha inson haqida – siz haqingizda, men haqimda, umuman, hammamiz haqimizda. Mashoyixlar “O‘zini bilgan avliyo bo‘ladi” deya bejiz aytishmagan.

Jaloliddin Rumiylarning mashhur asari “Masnaviy ma’naviy”dir. Asarda Qur’oni karim va Hadisi sharif ma’nolarini o‘ziga singdirgan, inson hayoti bilan bog‘liq barcha masalalar badiiy yo‘sinda bayon etilgan 6 jild (daftar)dan iborat asarning dastlabki qismlarini adibning shogirdi Hisomiddin Chalabiy ustoz o‘zidan yozib olib, tahlildan o‘tkazgan. Chalabiy vafotidan so‘ng muallif asarning davomini 10 yilda yozib tugatadi. Qur’oni karim oyatlarining 70 foizi mohiyatini o‘zida mujassamlashtirgan, 270 dan ziyod hikoyalarni, yuzlab pandu hikmatlarni o‘z ichiga olgan bu kitob o‘z vaqtida va keyinchalik ham yozuvchi nomining dunyoga keng tarqalishiga sabab bo‘lgan. Chunki Rumiylar masnaviyda o‘zigacha bo‘lgan Sharq G‘arb donishmandlarining falsafiy qarashlarini, islomiy farzlarini sodda bir uslubda, she’riy yo‘l bilan badiiy ifodalagan.

Rumiylar buyuk mutafakkir inson sifatida dunyo ziddiyatlari, ziddiyatlarning o‘zaro vobastaligi (“qarama-qarshiliklar birligi”), dunyoda milliard shaklu shamoyilda

mavjud bo'lgan ashyolarning o'zaro aloqasi, bir-biriga bo'lgan o'tish – evrilishlari, modda almashinishining zarradan koinot qadar amal qilishi, hayot va o'lim sabablari (hayot-ziddiyatlar “kelishuvi”, “yarashish”, o'lim-ziddiyatlar “jangi”), jism va ruh, odam va iloh haqida yozadi, tahlil va tadqiq etadi. “Masnaviy”da 690 hadisga rumiyona sharh berilgan.

Ko'z oldimizda ham Kalom ilmining ulug' bilimdoni ham tasavvuf ta'limotini sarbaland cho'qqiga olib chiqqan orif inson ham muqtadir daho shoir gavdalanadi. Oddiy latifalar, hikoyatlardan Rumiy favqulodda falsafiy-so'fiyona ma'nolar chiqaradi, teran tafakkuri doiradan doiraga, darajadan darajaga ko'tarilib boradi. “Qur'onning uch qabat botiniy ma'nosi bor”, deb qayd etadi va u anna shu ma'nolarni izchil tushuntiradi. Jaloliddin Rumiyning buyukligi yana shundaki, u islomning ulug' shoiri va mutafakkiri bo'lgani holda barcha mazxablar va dinlardan yuqori ko'tarila oldi, bani basharni birlashtiruvchi yagona ilohiy g'oyalarni olg'a surib, kishilarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi e'tiqod va iymon, ishq va sig'inish, poklik va tavbadan so'z ochdi. “Cho'llar muxtalif, ammo maqsad bir, ya'ni Olloh huzuri”, deya Ulug' Tangri haqiqati Olloh jami maxluhot barobarligini isbotladi.

Rumiy ijodi yuksak badiyati bilangina emas, balki mantiq kuchi, falsafiy fikrlarga boyligi bilan ham katta ta'sir kuchiga ega. Uning tabiati va jamiyat hodisalarining doimiy o'sishi, o'zgarishda ekani, eskini yo'qotib, yangining paydo bo'lishi – “dunyoning ziddiyatlar birligidan jangi”dan iboratligi to'g'risidagi qarashlari, nemis faylasufi Hegelning e'tiroficha, uning dialektik metodni yaratishga yordam bergan. Falsafani Hegel va Marksdan, Shopengauer va Kantdan, Niyliche va Freyddan o'rgangan kishilar Rumiyni o'qib, hammasi o'zimizda allaqachon bor ekan, hammasi aytilgan ekanu deyishlari tabiiy.

Odamning buyuklik darajasini uning qanchalar asl xonadonida tavallud topganiga qarab aniqlab bo'lmaydi. Ammo insonni oxirgi manzilga kuzatish darajasiga ko'ra, uning kimligini tasavvur etish mumkin. Radiy Fishning “Jaloliddin Rumiy” romanidagi alloma vafoti bilan bog'liq lavhada shunday so'zlar bitilgan: “Turklar va xurosoniylar, yunonlar va armanlar, pravoslavlar va yahudiylar – hamma shoir bilan vidolashishga kelgan, har kim o'z rusumida alvido aytardi”.

Orada faqihlardan biri “amir ul-umaro” Muniniddin Parvonaga: “O'z shayxini dafn etayotgan mo'minlar ichra nasroniy va yahudiylar ne qilur?”, -deb ularni haydashni so'radi. Biroq bu befoyda edi. “Quyosh Yer yuzini yoritganidek, Mavlono haqiqat nuri ila butun bashariyatni munavvar etmish. Quyosh – hammaning mulki!”-dedi nasroniylar ruhoniysi. “Mavlono – non kabi dirlar. Non hammaga zarur. Amirim, ochlarning nondan yuz o'girib ketganini qayda ko'rgansiz?”-dedi yahudiylar ravvini. Mavlono Rumiy - ana shunday umumbashariy zot. Rumiy asarlari ko'pchilik forsig'o'y va turkiygo'y shoirlar ijodiga katta ta'sir ko'rsatgan, masnaviyxonlik xalqimiz o'rtasida keng tarqalgan.

Jaloliddin Rumiyning ilmiy va adabiy merosi g'oyat katta. G'azal, masnaviy va ruboiylarni o'z ichiga oladigan "Devoni kabir" ("Ulug' devon")da uch mingdan ortiq she'r bor. Falsafiy-sufiyona mushohadalar, ruhiyat dialektikasini kashf etib, inson aqlini lol qoldiradigan teranlik bilan yozilgan "Masnaviy-ma'naviy" ham bir necha ming baytdan iborat. Bundan tashqari, "Maktubot", "Fihi mo fihiy" ("Nimaki undadir – undadir") nomli asarlari ham mavjud.

Rumiy asarlari jahonning ko'p tillariga tarjima qilingan. Rumiy murakkab sufiyona mulohazalarni oddiy turmush tafsilotlari bilan tushuntirib beradi, intihosiz qudratga ega inson aqlining, ruhiyatining mo'jizalarini hayrotomuz bir tarzda namoyish etadi. Uning qarashlarida biror bir mutaassiblik, ko'r-ko'rona aqidaparastlik namunasini ko'rmaymiz. U tiyrak va hushyor ko'z bilan dunyoga nazar soladi, insonni qanday bo'lsa, shunday olib o'rganadi, inson qalbi to'ridagi eng nozik, eng yashirin sirlarni oshkor etadi. Mavlono Rumiy odamni tadqiq etadi, uning tabiati va intilishlarini kuzatadi, botiniy jilolar va surilishlar, qalb siljishlarini qidirib topadi. Insonning iymon gavhari, buyukligi barobarida, nuqsonlari – nafsi, hirs oqibatida kelib chiqadigan yovuzliklarni tahlil etib, bulardan qutulish, poklanish yo'llari, fazilatini bayon etadi. Rumiyning har bir fikri bir mash'ala, bir chiroq, qalbga qo'yiladigan ziyodir. U islomning ulug' shoiri va mutafakkiri bo'lgan holda barcha mazhablar va dinlardan yuqori ko'tarila oldi, bani basharni birlashtiruchi yagona ilohiy g'oyalarni olg'a surib, kishilarni bir-biriga yaqinlashtiruvchi e'tiqod va iymon, poklik va tavbadan so'z ochdi: "Yo'llar muxtalif, ammo maqsad bir, ya'ni, Alloh huzuri", deya Ulug' Tangri haqiqati oldida jami maxluqot barobarligini isbotladi.

Bu asar insonni fikrlashga, fikrlash orqali o'zligini, o'zligi orqali Haqni – Yaratganni tushunishga undaydi. Mavlono Rumiy insonni, avvalo, ko'zini ochishga va ochilgan ko'zlar bilan o'z mohiyatiga nazar tashlashga undaydiki, bu bilan u insonning o'zi bir butun olam – kichik olam ekanligini uqtiradi.

"Ichindagi ichindadir" asari ulug'vorlik va soddalikning bir makonu bir zamonda sig'ishib yashashining go'zal namunasidir. Asar inson ko'nglida mudrab yotgan umidning qayta uyg'onishiyu qad rostlashiga yordam beradi, o'zining mavjudiyati va haqiqatiga ishonch hosil qiladi. Bu juda muhim. Chunki ishonch inson faoliyatining doimiy tashabbuskori, tinimsiz harakatlarining rag'batlantiruvchisi bo'lishi bilan birga odamzotni muallaq holdan, yolg'izlik va uning azobidan qo'ruvchi hamdir.

Shveytsar psixiatri Karl Gustav Yung esa Sharq insonining ruhiy jihatdan baquvvatligiga havas bilan qaraydiki, Rumiyda ayni shu narsaning mohiyati bilan chuqur tanishish imkoni bor. Rumiy bir millat, bir jamiyat yoki bir zamongagina taalluqli qilmay, uni hamma uchun va hamma zamonlar uchun qadrli aylagan asos ham shunda – hazratning sifat va alomatlarga emas, balki mohiyatga – insonning o'zagiga e'tibor berganligi bilan izohlansa, ajabmas. Inson qaysi millat, qaysi jamiyat, qaysi

guruh va qaysi zamonga aloqadorligidan qat'iy nazar, o'ziga tegishli mavzular teran va asosli tarzda talqin qilinganidan Rumiylar asarlari atrofida go'yo bir oilaning farzandlariday to'planishadi. Buning uchun kishida ma'lum bir tayyorgarlik, yuqori ruhiy-ma'naviy daraja zarur.

Inson buyuk bir mo'jiza va uning ichida hamma narsa yozilgan. Biroq zulmat va pardalar borki, ular yozuvlarni o'qishga imkon bermaydi. Zulmat va pardalar, turli-tuman mashg'ulotlar insonning dunyo ishlari borasida olgan tadbirlari va ko'ngilning so'ngsiz orzularidir. Zulmat va pardalarning bo'lishiga qaramay, inson ichidagi bir narsani o'qiy oladi. Insonning ichi hurriyat olamidir. Inson nafsi shubha va tahmin yeridir. Sen undan ularni hech qachon hech qanday vosita bilan daf' etolmaysan. Inson ko'rgan va tushungan narsasidan zerikadi, qochadi. Shuning uchun ham faylasuflar ko'rishni inkor etadilar. Ular aytishadiki: "Ko'rsam to'yaman, siqilaman va bu to'g'ri emas". Sunniylar esa: "Uni bir holda va bir rangda bo'lganda ko'rish mumkin. Insonning aqli sozlanmagan bo'lsa, uning butun a'zolari ishlamaydigan holga keladi".

So'z haqiqatning soyasi va parchasidir. Modomiki soya o'ziga tortar ekan, u holda haqiqat yanada yaxshiroq jazb etadi. So'z idrok qilishda muhtoj bo'lganlar uchundir. So'zsiz idrok etganing so'zga qanday ehtiyoji qoladi? Idrok eta bilgan uchun ko'klarning, yerning hammasi so'zdir. Insonni tanimoqchi bo'lsang, uni gapga sol, so'zidan uning kim ekanligini bilib olasan.

Inson xayolidagi narsa uni o'z orqasidan yetaklaydi. Hayol olami tasavvurlar olamiga qaraganda yanada kengdir. Chunki butun tasavvurlar hayoldan tug'iladi. O'z navbatida, hayol olami ham uni bor etgan olamning qarshisida yo'qsildir. So'z faqat shu qadari anglashiladi, xolos. Yo'qsa uning haqiqiy ma'noning kalima va jummalarda oshkor bo'lishi imkonsizdir. Bittasi: "U holda jumla va so'zning foydasi nimadir?" – deb so'radi. Mavlono buyurdiki: So'zning foydasi shuki, seni istamakka yo'llaydi, ilhom beradi. Yo'qsa istalgan so'z-la xosil bo'lmaydi. Agar xosil bo'lsaydi, mujohadayu fidokorlikning nima hojati bor edi? Uzoqda qimillagan biror narsani payqagan kishi uni yaxshiroq ko'rmoq uchun orqasidan chopadi. Hech mahal qimillamagan narsaning harakati vositasida uni ko'rmoqchi bo'lmaydi.

Insonning nutq qobiliyati ham uning ichida xuddi shundaydir. Bittasi: "Men juda ko'p ilmlar o'rgandim va bisyor ma'nolarga ega bo'ldim. Biroq insonda boqiy qolajak ma'noni aniq ravshan bilolmadim, unga yo'l topolmadim" dedi. Mavlono buyurdiki: Agar u faqatgina so'z-la ma'lum bo'lsaydi, vujudning o'lishiga va bu qadar zahmatlarga hojat qolmasdi. Uning uchun shunchalik ishlamoq kerakki, Yo'q bo'lib bitgungacha ishlamoq'ing shart.

Ma'no so'zda ko'rinmaydi va maydonga chiqmaydi. Inson beixtiyor kunda besh-olti marta turli ko'ngilsizliklarga duch keladi. Va bu insonning emas, balki Allohning ixtiyoridagi ish hamda U insonni nazorat qiladi. Chunki yomon bir qilg'ilik

natijasi azobdir. Agar nazorat bo'lmasa, buning jazosini kim beradi? Inson o'jiz bo'lishiga qaramay, uning tabiati "Men o'zga zotning hukmi ostidaman!" deya e'tirof etishiga monelik qiladi. Va inson bunga qanoatlanmaydi. "Odamni o'z shaklu shamoyilida yaratdi" (hadis), Alloh unda bandalik sifatiga zid bo'lgan Allohning vasfini qarz sifatida qo'ygandir. Inson boshiga qancha mushtlasa ham, oriyatga aylangan sarkashlikdan voz kechmayapti va barcha omadsizliklarini tezdagina unutyapti. Baribir bu foydasiz. Qarzga berilgan Uluhiyyatni qaytarib bermasdan ketma-ket tushayotgan tarsakidan qutulish mumkin emas. Toza suv har narsani ko'rsatgani kabi inson ruhi tabiati bilan birga bilim va ko'zga ko'rinmagan barcha narsalarni ko'rsatadi. Osti va ustidagi barcha narsalarga bir narsa qo'shmay va ayirmay ko'rsatish xususiyati suvning yaratilishida mavjud. Baroq suvga tuproq va boshqa narsa aralashsa, bu xususiyat yo'qoladi. Alloh taolo nabiyy va valiiy zotlar jo'natdi. Ular ana shu ulkan, toza suvlarga o'xshaydi.

Insonning ichi – dahliz, dunyo esa uy. Avval dahlizga, so'ngra uyga kiriladi. Dahlizda ko'ringan barcha narsa uyni ichkarisida ham mutlaq zohirdir. Dunyoni uy dedik. Tushuncha va fikrlar shu uyni dahlizlaridir. Dahlizdagi borliq uyni ichida ham mavjud ekanligi bilish kerak. Dunyoda paydo bo'lgan jamiki xayrli va xayrsiz ishlar, avvalo, dahlizda yuzaga chiqadi. Chunki Alloh taolo orzu va istakni insonning ichiga qo'yadi. Bulardan esa ko'rib turganimiz olam barpo bo'ladi.

Yer, Ko'k, Arsh va Kursi hamda boshqa ajoyib narsalarning yaratilishi istagini Alloh taolo dastlab ruhlarga bergan. Dunyo esa shuning uchun yaratilgandir.

Xalq "Olam qadimdir" deydi. Ba'zilar, "Hodisdir" (keyin yaratilgan) deyishadi va bular olamga yanada qadim bo'lgan valiiylar va nabiiylardir. Alloh taolo olamning yaratilish irodasini ularning ruhlarida hosil qilganidan keyin olam maydonga kelgan. Ular olamning hodis bo'lishini haqiqatan bilib, o'z maqomlaridan xabar berishadi. Olam bir toqqa o'xshaydi. Yaxshi yoki yomon so'zingni aksi faqat o'zingga qaytadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, so'z insonning qiymati qadar qadrlidir. Ba'zilarga oz so'z ko'pdan ko'ra ko'proq foydali bo'ladi. So'zning xayrlisi dalolati ko'p bo'lganidir va eng yaxshi so'z ko'p bo'lgani emas, balki foydalisidir.

Ushbu maqolada inson va olam, ong va borliq, inkor va isbot, xayol va amal singari falsafiy tushunchalarning asl mohiyatini tushuntirgan. Jaloliddin Rumiyni "Ichindagi ichindadir" asari insonlik va ilohiylik o'rtasiga qo'yilgan mustahkam ko'prikdir.

Milliy o'zligimizni o'zida mujassamlashtirgan buyuk ajdodlarimizning ma'naviy merosi xalqimizning ruhini, g'urur-iftixorini, qudratini, orzu-intilishlarini aks ettiradigan ma'naviy omillardan biridir. Shu ma'noda, islom olamida o'lmas asarlari bilan chuqur iz qoldirgan ulug' mutasavvif alloma Jaloliddin Rumi

merosini ilmiy asosda tahlil etish va uning islom madaniyatida tutgan o'rnini tadqiq qilish masalasi ma'naviy sohadagi islohotlarimiz rivojida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mavlono Jaloliddin Rumiy. Masnaviyi ma'naviy /J.Kamol tarj. –T.: “Meriyus” XHMK, 2010.
2. Radiy Fish. Jaloliddin Rumiy: Tarixiy biografik roman /Ruschadan J.Kamol tarj. –T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
3. Mavlono Jaloliddin Rumiy: Tavalludining 800 yilligi munosabati bilan: Metod.- bibliogr. qo'll. /Alisher Navoiy nom. O'zbekiston Milliy k-nasi; Tuzuvchi U. Teshaboyeva; Muharrir H.Mamatraimova; Mas'ul muharrir O.Qilichboyev.- T.: Alisher Navoiy nom. O'zbekiston Milliy k-nasi nashriyoti, 2007
4. Баратов Ш.Р. Методология обучения прикладных психологов: психологические основы социального интеллекта в системе образования/ Вестник интегративной психологии. – Ярославль: 2013, – С. 48-49.
5. Xarakter aksentuatsiyasi tushunchasining ijtimoiy-psixologik tahlili EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
6. Ashurov R. Комплексный подход к изучению ценностных установок 24 выпуск 2022г 48-50 стр.
7. Yoshlarda irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
8. Xarakter aksentuatsiyasining o'quvchilar orasidagi munosabatlarga ta'siri Eurasian Journal of Academic Research, 1(8), 14–16.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.5673781>

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЫШЛЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ

Саноккулова Муштарий

*Магистр 2 -го курса Бухарского
института психологии и иностранных языков*

Аннотация: в данной статье описаны особенности форм специфического мышления у подростков и процессы их развития.

Ключевые слова: мышление, подросток, мыслительные операции, сравнение, анализ и синтез, абстрагирование, обобщение,

Мысль – высшая форма психической деятельности человека

Мышление является средством познания окружающего мира и является необходимым условием возникновения разумной практической деятельности человека. Мысли возникают в процессе мышления, и эти мысли принимают форму важных понятий в сознании человека. Речь тесно связана с языком. Поскольку у человека есть мысль и речь, он отличается от животных и, следовательно, является сознательным существом. Человек сознательно воспринимает предметы и события окружающего мира, сознательно помнит и вспоминает, сознательно действует.

Размышление об интуиции, восприятии, памяти и воображении имеет особое значение в познавательной и практической деятельности людей. Например, в процессе мышления человек определяет правильность, точность и обоснованность своего восприятия, воображения и мыслей, находятся ли они в соответствии с действительностью или нет.

Например, все мы видим (воспринимаем), что солнце каждый день восходит на востоке и заходит на западе. Мы видим, что Земля неподвижна, а Солнце вращается вокруг Земли. Только в результате интеллектуальной работы многих людей на протяжении многих веков, в результате многолетних наблюдений и исследований было обнаружено, что в действительности не Солнце вращается вокруг Земли, а Земля вращается вокруг своей оси и вокруг солнца. Итак, поскольку наше непосредственное восприятие движения солнца не соответствует действительности, оно является правильным отражением действительности, то есть действительности - она определялась с помощью мышления. На более высоких уровнях суждения и понятия, сформированные в процессах такого мышления, выражаются в определении того, верны они или нет. Реальность более глубоко и полно отражается в мышлении, чем в представлениях и представлениях. Мы можем узнавать о вещах или событиях,

которые не могут быть познаны посредством интуиции, восприятия и воображения, характеристики этих вещей или событий, их связи и отношения посредством мышления. Например, мы знаем, что если световой луч пропустить через стеклянную призму, то этот свет разделится на семь цветов спектра, которые мы воспринимаем (видим глазами), но это то, что мы знаем из физики. Эти лучи, есть и другие лучи. Эти лучи называются инфракрасными и ультрафиолетовыми лучами. Мы не видим и не воспринимаем эти лучи. Существование таких лучей обнаруживается с помощью созерцания.

Произведения VIII-XII и XV-XVIII играют важную роль в развитии взглядов на человеческое сознание, познание, совершенство. Такие мыслители, как Хорезми, Беруни, Ибн Сина, Мирза Улугбек, великие богословы, такие как Аль-Бухарай, Ат-Тирмизи, Наджмуддин Кубра, Ахмед Яссави, Бахауддин Накшбанд, Лютфи, Юсуф Хос Хаджиб, Алишер Наваи, Бабур, Бедиль, влияние не только исламской мысли, но и культуры и ценностей нашей цивилизации на развитие таких великих предков, как Машраб, несравнимо. Мышление человека представляет собой сложный познавательный процесс, включающий множество способов, методов и форм познания. Отражение вещей и событий в окружающей его действительности в мышлении человека осуществляется с помощью понятий, выражающих их логический образ. Любое знание возникает в обществе, формируется и опирается на духовно-культурные основы. Это означает, что любое знание является социальным, оно связано с деятельностью человека среди людей. Разным общественно-историческим периодам соответствуют разные формы мышления. Это исторический феномен, в котором образ мышления каждой эпохи, в том числе и нашей, проявляется по-разному. Итак, как и любые другие методы, способ мышления есть отражение социально-исторической действительности.

В исследовании Е. В. Ли «Проблема сознания и бессознательного в научном творчестве» дается современный научно-философский и методологически-сравнительный анализ проблемы сознания и бессознательного в научном творчестве, творческом мышлении, мыслительной культуре, формировании научного мировоззрения, развитие мышления, подсознания, субъективной действительности, подчеркивает несравнимую роль и значение сознания и бессознательного в активизации пластов (пластов) и развитии научных и духовных ценностей.

Учитывая тот факт, что в современной психологии наблюдается тенденция трактовать понятие «интеллект» как синоним понятия «мышление», расширение классификации типов интеллекта - кристаллизованный интеллект, переменный неустойчивый, конкретный, практический интеллект (Р. Штерпберг), социальный интеллект (Э. Торндайк), эмоциональный интеллект (Д. Дж. Мейер,

П. Селовей), натуралистический, духовный, экзистенциальный интеллект (Х. Гарднер), синтезированный интеллект (Ф. Дитман-Коли, П. Боле), адаптивный интеллект (С.Берг, Д.Ватсон), эффективный интеллект (Р.Пеллегрини, М.Политис), профессиональный интеллект (М.Смулсон), его дифференциация возрастает. Следует отметить, что проблема интеллекта связана с целостным мышлением и отдельными его видами, в том числе с творческим мышлением. Эти понятия также употребляются как синонимы, но есть определенная категориальная специфика в понятиях «мышление» и «интеллект». Интеллект изначально относился только к функциям рационального мышления человеческой психики, а сегодня этот основной термин охватывает процесс познания во всей его полноте. Решение проблемы соотношения мышления и интеллекта в психологии заключается в уточнении представлений о понятии «интеллект», его содержании, структуре, входящих в него факторах, взаимоотношениях между ними, отраженных в разных моделях интеллекта. однофакторные, многофакторные и «иерархические») столкнулись с трудностями. Исследования 90-х годов прошлого века показали, что традиционные тесты интеллекта не показывают связи между успешным решением задач, и в результате в психологии появилось понятие творческого мышления.

В однофакторной теории интеллекта Ч. Спирмена основой интеллекта является «общая психическая энергия», общий фактор q для осуществления мыслительной деятельности, который представляет собой психическую деятельность человека, и это соотношение и смесь многих частных факторов, которые не связанные друг с другом. Независимо от использования тестов для определения умственных способностей способность к обобщению отстает от добротности.

В многофакторной теории интеллекта (Э. Л. Торндайк, Ю. Э. Хаген; Л. Л. Терстон) за ее основу берется множество частных, не связанных между собой факторов, и их число имеет тенденцию к увеличению. Дж. Гилфорд рассматривал существование многих факторов как закон, поскольку он отражает содержание интеллекта, который представляет собой сложное явление.

В психологии выделяют два направления исследования соотношения различных компонентов в процессе мышления. В рамках первого направления логический и творческий типы мышления изучаются относительно самостоятельно, причем основной акцент делается на своеобразии каждого типа мышления. и его составляющие. Второе направление посвящено изучению их взаимодействия и соотношения логического и творческого компонентов в развитии и функционировании мышления.

Во многих исследованиях мышление рассматривается прежде всего как процесс принятия решений. При этом сам процесс принятия решения и мышления делится на три последовательных этапа:

- осознанный поиск решения;
- инсайт как интуитивное, исключительное решение;
- понимание решения и его формирование.

В современной психологии мышление понимается и изучается как сложная структурированная психическая деятельность, не проявляющаяся в сознании в полной мере, а находящаяся в различных отношениях с эмоциональными процессами, образами и практическими усилиями, речью и предшествующим опытом. Такая сложная система связи и отношений обуславливает косвенный характер мышления и обобщенное знание ярко выраженных свойств предмета как его основной функции.

Литература.

1. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы психологии установки. – Тбилиси, 1961. - 212 с
2. Выготский, Л.С. Психология развития ребенка: Учебное пособие / Л.С. Выготский - М.: Академия 2006. 512с.
3. Андреева Г.М. Социальная психология. - М., 1996
4. Баратов Ш.Р. Социально-психологические и научно-практические основы создания психологической службы в Узбекистане. (Автореф. дисс. докт.псих. наук).–Т.,1998.-37 с.
5. Психологические механизмы мотивации человека. М., 1990
6. Мухина В. С. Психология детства и отрочества: Учебник. - М., 1997. С.26.
7. Психическое развитие воспитанников детских домов/Под ред. И.В, Дубровиной. – М.: Педагогика,1990.–С. 18.
8. Терновская М.Ф., Иванова Н.П., Зайцев С.В. Технология реабилитационной работы, мониторинг и оценка развития ребенка, нуждающегося в государственной защите. Методические материалы. – М., 2002. – С. 44.
9. Баратов Ш.Р. Социально-психологические основы создания психологической службы в Узбекистане: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. – Т., 1998. – 37 с.
10. Баратов Ш.Р. Методология обучения прикладных психологов: психологические основы социального интеллекта в системе образования/ Вестник интегративной психологии. – Ярославль: 2013, – С. 48-49.
11. Xarakter aksentuatsiyasi tushunchasining ijtimoiy-psixologik tahlili EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
7. Ashurov R. Комплексный подход к изучению ценностных установок 24 выпуск 2022г 48-50 стр.
12. Yoshlarda irodaviy sifatlarni shakllantirishning psixologik xususiyatlari EDUCATION Scientic journal Mart 2022.663 bet
13. Xarakter aksentuatsiyasining o'quvchilar orasidagi munosabatlarga ta'siri Eurasian Journal of Academic Research, 1(8), 14–16. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5673781>

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ВА УЛАРНИНГ АМАЛГА ОШИРИЛИШINI БОШҚАРИШ БОСҚИЧЛАРИ

Эркинбой АБДУСАТТОРОВ,
Ўзбекистон Миллий университети,
«Минтақавий иқтисодиёт ва менежмент» кафедраси
таянч докторанти (PhD)

Аннотация: ушбу мақолада ОТМ контекстида стратегия ҳамда стратегик менежмент концепцияларининг мазмуни ва назарий асослари, уларнинг ОТМ фаолияти самарадорлиги ва рақобатбардошлигини оширишда тутган ўрни атрофлича ёритилган. ОТМ стратегиясини ишлаб чиқиш, шунингдек, стратегик менежмент амалиётининг ОТМ бошқарувига тадбиқ этилиши босқичлари тавсифлаб берилган.

Калит сўзлар: таълим, ОТМ стратегияси, ОТМни стратегик режалаштириш, ОТМларда стратегик менежмент, рақобатдош афзаллик.

Бугунги кунда стратегик бошқарув олий таълимни бошқариш технологиялари орасида алоҳида аҳамиятга эга. Сабаби шундаки, стратегик бошқарув таълим тизимининг ташқи муҳит билан узок муддатли уйғунлашувининг илмий асосларини таъминлаш имконини беради. Стратегик бошқарув ОТМларнинг ташқи муҳит ўзгаришларига муносиб жавоб қайтарувчи мустақил ривожланувчи яхлит тизимга айланиши учун замин яратади.

Таълим хизматларининг истеъмолчилари таълим соҳасида юзага келган кучли рақобат муҳити натижасида университет битирувчиларига нисбатан кутилмалари ва талаблари чегарасини сезиларли даражада кенгайтириб бораётган¹, қолаверса, таълим бозорида рақобатнинг кучайиб бориши шароитида ОТМ бошқарувига стратегик менежмент тамойиллари ва қонуниятларини кенг тадбиқ этиш қуйидагиларни кафолатлайди:

- Ресурс сарфининг янада мувозанатлашувига эришиш;
- Фаолият самарадорлиги ҳамда сифат кўрсаткичларининг ўсиши;
- Рақобатдош афзалликларнинг кенгайиши, такомиллашуви ва рақобатбардошликнинг ошиши;
- Бозорда муваффақиятли тарзда ўз ўрнини топиш ва мустаҳкамлаш.

¹ Кириллов, Андрей Григорьевич. «Управление современным вузом на основе инновационных и информационных технологий.» Вестник Шадринского государственного педагогического университета, №4(28) (2015): 19-24. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-sovremennym-vuzom-na-osnove-innovatsionnyh-i-informatsionnyh-tehnologiy/pdf>.

ОТМларни стратегик бошқариш таълимга оид нафақат бугунги, балки келгусидаги эҳтиёжларни ҳам аниқлаш ва оптимал равишда қондириш, шунингдек, барча манфаатдор тарафларга минимал ресурс сарфи билан максимал даражада фойда келтиришга ёрдам беради.

Шу нуқтаи назардан, замонавий таълим бозори шарт-шароитлар рақобат муҳитида ОТМларни стратегик бошқаришнинг янги тенденциялари ва йўналишларини тадқиқ қилиш бугунги куннинг долзарб мавзуларидан бири ҳисобланади.

ОТМни стратегик бошқаришнинг муайян жиҳатларини акс эттирувчи хорижий олимларнинг ишлари орасида А.В. Ключева, А.О. Грудзинский, Е.Ю. Горбунова, А.П.Егоршин, А.И. Владимирова, Д.П. Нортон, Г. Минтзберг, М. Портер, К. Прахалад, А.А. Томпсон, А.Ж. Стрикленд, Г. Хамел ва бошқаларни мисол тариқасида келтиришимиз мумкин.

Стратегик менежмент ва режалаштиришни академик тузилмага, хусусан, ОТМлар фаолиятига тадбиқ этиш ғоясини биринчи бўлиб 1983 йилда Жорж Келлер ўзининг «Академик стратегия: Америка олий таълимида менежмент инқилоби» (“Academic strategy: the management revolution in American higher education”) китобида илгари сурди. Келлер таълим муассасаларида стратегик режалаштириш амалиётининг унеча бўлган даврда қўлланилган бошқа техникалардан бир нечта фарқли жиҳатларини санаб ўтган²:

1. Академик тузилмада стратегик қарор қабул қилиш мактаб, коллеж ёки университет ва унинг раҳбарияти ўзларининг тарихан амал қилиб келган нофаол позициясидан фаол позицияга ўтишини назарда тутди.

2. Стратегик режалаштириш ташқи муҳитга ва ташкилотни ўзгарувчан муҳитдан ортда қолмаслигига эътибор қаратади.

3. Академик тузилмада қарор қабул қилиш рақобатдош афзалликка эга бўлиб, олий таълимни бозор ва ўсувчан кучли рақобатнинг субъектига айлантиради.

4. Стратегик режалаштириш ҳужжатлаштирилган режалар, таҳлиллар, прогнозлар ёки мақсадларга эмас, қарорларга урғу беради.

5. Стратегик режалаштириш ташкилот тақдирини бошқа барча нарсадан устун қўяди.

Голдмен ва Салемнинг таъкидлашича³, университетлар одатда молиявий ўзгаришлар, ҳукумат томонидан тартибга солиш, талабалар бозоридаги ўзгаришлар, бошқа университетлар томонидан рақобат, ривожланаётган

² Keller, George. Academic Strategy: The Management revolution in American Higher Education. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983, pp. 143-150.

³ Goldman, Charles & Salem, Hanine. Getting the Most Out of University Strategic Planning: Essential Guidance for Success and Obstacles to Avoid. RAND Corporation, 2015, pp. 4.

технологиялар ёки халқаро босимларга жавобан стратегик режалаштириш амалиётидан фойдаланадилар.

Стратегик менежмент — бу ташкилотнинг мақсад ва вазифаларини белгилаш, ўз фаолиятини мижозлар талабларига йўналтириш, ўзгаришларга мослашувчан тарзда жавоб бериш ва ташкилотда вақти-вақти билан атроф-муҳитдан бўладиган турли чақириқларга муносиб жавоб берадиган ва рақобатдош устунликларга эришишга имкон яратадиган маълум ўзгаришларни амалга ошириш билан боғлиқ. Рақобатдош устунликлар, ўз навбатида, ташкилотга узоқ муддатли истиқболда омон қолиш ва мақсадларига эришиш имкониятини беради.⁴

К.Таверниернинг ёзишича⁵, кўп жиҳатдан стратегик менежментнинг оммалашганлиги унинг содда моҳияти ва қарор қабул қилишга тўғридан-тўғри ёндашуви билан боғлиқ. Стратегик бошқарув жараёни қуйидаги учта асосий саволга жавоб беришда ўз аксини топади:

- айти пайтда қаерда эканингизни (позиция) аниқлаб олиш;
- қаерга кетаётганингизни — мўлжалингизни аниқлаб олиш;
- у ерга қандай боришни — мўлжаллаган манзилингизга қандай етиб боришни аниқлаб олиш.

Ушбу саволларга жавоб бериш даставвал, атроф-муҳитни тизимли ўрганишни талаб этади. Ички аудит ёрдамида ташкилотнинг кучли ва заиф томонларини аниқлаши, ташқи аудит воситасида эса имкониятлар ва таҳдидларни аниқлаб олиш зарур (SWOT таҳлили). Таҳлил натижаларига асосланиб, ижтимоий-иқтисодий, технологик ва сиёсий муҳитни ҳисобга олган ҳолда, эришиш мумкин бўлган миссия ишлаб чиқилади. Ушбу миссия ташкилот фаолияти, истиқболдаги мақсадлари ва ўз хатти-ҳаракатларини қандай қадриятлар ва тамойиллар асосида бошқариши лозимлигини акс эттириши керак. Кейинги босқичда аниқ мақсадларни шакллантириш орқали миссия амалга тадбиқ қилинади, бюджетни миссияга асосланган ҳолда тақсимланади ва керакли ташкилий тузатишлар киритилиши мумкин. Ва ниҳоят, иш фаолиятини доимий равишда баҳолаш ва қарор қабул қилувчилар билан фикр-мулоҳазалар алмашиш сўнгги муҳим компонент ҳисобланади.

Шунингдек, у таълим соҳасида стратегик бошқарув тизими соҳанинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилиши лозим, деган хулосага келади.

⁴ «Стратегическое управление. Основные понятия и определения.» Стратегическое управление и планирование [Электронный ресурс]. URL: <http://www.stplan.ru/articles/theory/strman.htm> (дата обращения: 15.05.2016).

⁵ Tavernier, K. «Relevance of Strategic Management for Universities.» Review of Business and Economic Literature, 50 (2005): 769-786.

А.Кагородцев ОТМни ривожлантириш стратегияси қуйидаги тамойиллар асосида амалга оширилиши лозимлигини таъкидлайди⁶:

- таълимнинг узлуксизлиги;
- доимий инновациялар;
- диверсификация қилиш;
- синергия;
- таълим хизматларини истеъмолчиларга яқинлаштириш;
- сифат менежменти;
- стратегик таҳлил асосида илмий ва таълим маҳсулотлари (хизматлари) портфелини шакллантириш.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда, айниқса, ривожланаётган мамлакатлардаги ОТМларнинг асосий муаммолари сифатида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин:

- ОТМнинг ўз битирувчиларининг потенциал иш берувчилари билан юқори даражада интеграциялашувнинг йўқлиги;
- ўқиш ва ўқитиш жараёнларининг сифатсиз бошқаруви;
- бир вақтнинг ўзида ҳам жаҳон стандартларига, ҳам истеъмолчилар эҳтиёжларига жавоб берадиган самарали ўқув дастурлари ва хизматларни ишлаб чиқиш ва тақдим этиш;
- таълим ва меҳнат бозори тадқиқотлари ва стратегик таҳлиллар.

А.Кагородцев ОТМнинг стратегияси таълим ва бозор муносабатларининг оптимал уйғунлигига асосланиши керак, деган хулосага келади. Шу билан бирга, ОТМлар стратегиясида замонавий таълим парадигмалари устун бўлиши керак. ОТМлар инновацион фаол бўлиши, ўз фаолиятининг барча жабҳаларида фундаментал таълим ва умумий сифатни таъминлаши, талабаларга йўналтирилган бўлиши ва стратегик ҳамкорликни ривожлантириши лозим.

Алберт Шрамнинг таъкидлашича⁷, «стратегик режалаштириш»да «стратегик» фақат узоқ муддат маъносини англатади. «Стратегик бошқарув»да «стратегик» ўзгарувчан муҳитда ривожланиш учун ўзига хос ўйин режасини англатади. ОТМнинг омон қолиши учун ҳам стратегик режалаштириш, ҳам стратегик бошқарув зарур, аммо бу икки фаолиятни чалкаштириб юбормаслик керак.

⁶ Кайгородцев А.А., Сарсембаева Г.Ж., Кайгородцева Т.Ф. «Концепция стратегии развития вуза в условиях рыночной экономики.» Международный журнал экспериментального образования, №11(3) (2015): 379–382.

⁷ Schram, A. «Leadership, Strategic Planning and Strategic Management for Higher Education Institutions in Developing Countries.» World Business and Economics Research Conference, Volume: 1. 2014. 24-25.

Олий таълим муассасасининг стратегик бошқаруви стратегик қарорларга асосланади, улар орасида энг муҳимлари⁸:

- университет таркибий тузилмасини қайта қуриш (қайта ташкил этиш);
- инновацияларни жорий этиш (янги таълим ва тадқиқот хизматлари; бошқарув, молиявий-иқтисодий, ижтимоий-психологик, ҳуқуқий ва бошқа инновациялар);
- ташкилий ўзгаришлар (ташкилий тузилмадаги ўзгаришлар, ташкил этиш ва меҳнатга ҳақ тўлашнинг янги шакллари, ташқи муҳит билан ўзаро муносабатлар ва бошқалар);
- янги бозорларга чиқиш;
- миллий ва минтақавий инновацион инфратузилманинг бир қисми сифатида университет инновацион инфратузилмасини ривожлантириш (стартаплар, интеллектуал мулк марказлари, бизнес инкубаторлар, технопарклар ва бошқалар).

Шу ўринда, таълим муассасаларида бошқарувнинг самарадорлигига таъсир этувчи бир қатор омилларни келтириб ўтиш жоиз. Булар:

- қўйилган мақсадларнинг сифати;
- мақсадларни реал амалга ошириш имконияти, яъни, уларнинг қўйилган мақсадга эришиш воситалари билан мувофиқ келиши;
- жорий ҳолатни тўғри баҳолаш;
- муассаса раҳбари ва ходимларини қўйилган мақсадлар йўлида мотивациялаш;
- ўқув муассасаси раҳбарининг салоҳияти ва шахсий сифатлари;
- қўйилган мақсадларга эришиш учун ажратилган ресурсларнинг миқдори ва сифати;
- бошқарув қарорларини қабул қилишда давлат ва жамият ҳамда коллегиял бошқарув органларининг иштироки.

Булар универсал омиллар бўлиб, исталган таълим муассасасининг бошқарув самарадорлигига бир хилда таъсир қилади.

Классик стратегик менежмент назариясида стратегик менежментнинг учта асосий босқичи (босқичи) мавжуд бўлиб, уларни олий ўқув юртига осон татбиқ этиш мумкин⁹:

1. Диагностик таҳлил. Ушбу босқичда минтақанинг таълим ва фан тизимидаги ўрнини аниқлаш учун университетнинг бир неча йиллардаги

⁸ Владыка, М.В. Развитие и реализация инновационного потенциала вуза. Диссертация доктора экономических наук : 08.00.05/Владыка Марина Валентиновна. [Место защиты: Белгород, гос. технол. ун-т им. В.Г. Шухова], Белгород, 2010. 472 с.: ил. РГБ ОД, 71 .

⁹ Егоршин, А. П. & Горбунова, Е. Ю. «Концепция стратегического управления вузом.» Высшее образование в России, №10. (2007): 31–39.

ижтимоий-иқтисодий ҳолатини тизимли равишда таҳлил қилиш керак (хусусан, бошқарув мақсадлари ва мезонлари, бошқарув муаммолари рейтинги, ташқи кўрсаткичларни ўрганиш). ва STEP ва SWOT таҳлил усулларида фойдаланган ҳолда ички муҳит, университетнинг рақобатбардош афзалликларини аниқлаш ва стратегик ривожланиш устуворликларини танлаш).

2. Университетни стратегик режалаштириш. Дастлаб, стратегик режалаштириш даври танланиши керак. Кейинчалик, эксперт баҳолаш, тизимли таҳлил ва прогнозлаш усулларида фойдаланган ҳолда, университетнинг 5 ёки 10 йилга стратегик ривожланиш мақсадларини шакллантириш, университетнинг уч вариантли ривожланишини моделлаштириш (пессимистик, реалистик, оптимистик), ривожланиш кўрсаткичларини прогноз қилиш, даромад ва харажатлар бюджетини оптималлаштириш ва мақсадли комплекс ривожланиш дастурларини ишлаб чиқиш амалга оширилади.

3. Университет стратегиясини амалга оширишни бошқариш. Ушбу босқичда стратегик режалар бошқарув амалиётида моддийлаштирилади, стратегияни амалга оширишнинг вазифалари, шартлари ва босқичлари аниқланади, стратегик режанинг бажарилиши мониторинг қилинади ва университет фаолиятининг якуний натижалари асосида стратегиянинг самарадорлиги баҳоланади.

Ташкилотнинг бошқарув тизимида стратегик менежментни қўллашнинг энг муҳим қисми тегишли стратегияни ишлаб чиқишдир. Икки ёки ундан ортиқ муқобил стратегиялар бўлиши мумкин ва бошқарув жамоаси энг мақбулини танлаши керак. Кейинчалик максимал натижага эришиш учун ишлаш керак. Сундукова Г.М. ва бошқалар стратегия устида ишлашнинг қуйидаги асосий босқичларини таъкидлайдилар¹⁰:

1. Стратегия устида ишлашнинг тайёргарлик босқичи. Бу босқичнинг натижаси университет маъмурияти ва жамоасида стратегик тафаккурнинг шаклланиши;

2. Ривожланиш босқичи Ушбу босқичнинг натижаси университет ҳамжамиятининг узоқ муддатли йўриқномалар тизими атрофида бирлашиши;

3. Амалга ошириш стратегиясининг босқичи. Ушбу босқичнинг натижаси университет брендини шакллантириш ва илгари суриш, ривожланиш учун ташқи ва ички ресурсларни жалб қилиш;

4. Натижаларга эришиш босқичи ва улардан фойдаланиш. Якуний натижа университетдаги ижтимоий-иқтисодий вазиятнинг яхшиланишидир.

¹⁰ Sundukova G.M., Bobyleva N.V., Dereviagina L.N. «Strategic university management in a digital economy.» The Eurasian Scientific Journal, [online] 3(11) (2019). <https://esj.today/PDF/08ECVN319.pdf> (in Russian).

Тайёргарлик босқичи стратегик режалаштириш гуруҳини шакллантириш, стратегия концепциясини ишлаб чиқиш ва керак бўлганда ташқи маслаҳатчиларни жалб қилишнинг асосий объектларидан иборат.

Ривожланиш босқичида стратегия тузилишини ишлаб чиқиш бошланади. Кейин стратегияни ишлаб чиқиш бўйича ишларни ташкил қилиш учун асосий функцияларни тақсимлаш керак. Ва охирида стратегия илмий кенгаш ёки конференцияда тасдиқланади.

Амалга ошириш босқичи қуйидаги мақсадларни ўз ичига олади:

- амалга оширишни ташкилий таъминлаш;
- дастурий таъминотга йўналтирилганлигини таъминлаш;
- тадбирлар тизими ва календар жадвали;
- ташқи инвесторлар билан ўзаро ҳамкорлик;
- оммавий ахборот воситалари билан ўзаро алоқа;
- минтақавий ва федерал ҳокимият органлари билан ўзаро ҳамкорлик.

Якуний босқичда амалга оширишнинг биринчи йили натижаларини умумлаштириш ва стратегияни тузатиш керак.

Таълим хизматлари бозорида рақобатдош устунликларини мустаҳкамлаш ва янада самарали бошқарув технологияларини қўллаш учун ОТМлар бир қатор вазифаларни ҳисобга олишлари лозим, масалан:

- ОТМнинг ички ва ташқи муҳитини аниқ таҳлил қилиш;
- инновацион ёндашув асосида ОТМнинг фаолият жараёнларида ахборот технологияларидан фойдаланишни кенгайтириш;
- масофавий таълимни доимий равишда такомиллаштириш.

ОТМларни стратегик бошқариш нафақат жорий, балки келажакдаги таълим эҳтиёжларини аниқлаш ва қондиришга, уларнинг манфаатдор томонларига минимал ресурс харажатлари билан максимал фойда келтиришга ёрдам беради.

Олий таълимда стратегик бошқарув янада самарали, замонавий ва мослашувчан тизим бўлиб, олий таълим муассасаларига рақобатбардош бўлиш, салоҳиятини кенгайтириш ва ўз олдида қўйган мақсадларга эришиш имконини беради.

Университетдаги замонавий стратегик менежмент олий таълим муассасасининг узоқ муддатли ривожланишини белгиловчи стратегик бошқарув қарорлари, шунингдек, университетнинг ташқи муҳитдаги ўзгаришларга тезкор жавоб беришини таъминлайдиган аниқ ҳаракатлар мажмуи сифатида белгиланади. Бу хатти-ҳаракатлар, ўз навбатида, стратегик маневрлар, мақсадларни қайта кўриб чиқиш ва ривожланишнинг умумий йўналишини мослаштириш заруриятини келтириб чиқаради. Стратегик менежмент корпоратив бошқарув ривожланишининг тўртинчи ва энг юқори даражаси

бўлиб, у бюджетлаштириш, узок муддатли режалаштириш, стратегик режалаштириш ва стратегик бошқарувни ўз ичига олади. Шунингдек, у инновациялар, ахборот, функционал, тартибга солиш ва оператив бошқарув билан бир қаторда умумий бошқарувнинг бир қисмидир.

Стратегик менежмент олдиндан прогноз қилиш имконсиз бўлган, кескин ўзгарувчан, шу билан бир қаторда мустақил қарорлар қабул қилувчи ва ўз мақсадлари сари интилувчи бошқа иштирокчилар ёки манфаатдор томонларларнинг хатти-ҳаракатларига боғлиқ бўлган шароитларда ташкилотни қандай бошқариш лозим, деган саволга жавоб излайди. Шу нуқтаи назардан, стратегик менежмент, таълим хизматлари бозорида ОТМнинг ҳаётийлиги ва юқори рақобатбардошлигини таъминлашга қаратилган бошқарув тизими сифатида характерланиши мумкин.

Таълим тизимини ривожлантириш мамлакатда ҳар жиҳатдан сифатли таълим хизматлари кўрсатилишига, рақобатбардош кадрлар етишиб чиқишига ва етук интеллектуал капиталнинг шакллантирилишига хизмат қилади. Бу борада тизимнинг ва таълим муассасаларининг самарали бошқарув остида бўлиши мақсадга олиб борувчи энг тўғри стратегиянинг танланиши, бу йўлдаги жараёнларнинг бевосита иштирок ва қатъий назорат остида амалга оширилиши ва, пировардида, натижавийликни таъминлайди. Шунингдек, самарали бошқарув тизимга сарфланган маблағларнинг оқилона тақсимланиши, мақсадли сарфланиши ҳамда келгусида ўзини оқлашининг асосий шартларидан биридир. Бу жиҳат, айниқса, таълим тизими асосан бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштириладиган жамиятларда ғоят муҳим. Бироқ шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, бошқарувда самарадорлик тушунчаси ва уни баҳолаш масаласи мунозарали бўлиб, таълимда бошқарув асосан ижтимоий муносабатларда акс этгани сабабли кўпроқ миқдор кўрсаткичларига эмас, сифат кўрсаткичларига таяниб таҳлил қилиш ва баҳолаш талаб этилади. Сифат кўрсаткичларини танлаб олишда эса бошқарув фаолиятининг функционал жиҳатлари ҳамда унга таъсир этувчи омилларни ҳисобга талаб этилади.

Адабиётлар:

1. Goldman, Charles & Salem, Hanine. Getting the Most Out of University Strategic Planning: Essential Guidance for Success and Obstacles to Avoid. RAND Corporation, 2015, pp. 4.
2. Keller, George. Academic Strategy: The Management revolution in American Higher Education. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983, pp. 143-150.
3. Schram, A. «Leadership, Strategic Planning and Strategic Management for Higher Education Institutions in Developing Countries.» World Business and Economics Research Conference, Volume: 1. 2014. 24-25.

4. Sundukova G.M., Bobyleva N.V., Dereviagina L.N. «Strategic university management in a digital economy.» The Eurasian Scientific Journal, [online] 3(11) (2019). <https://esj.today/PDF/08ECVN319.pdf> (in Russian).
5. Tavernier, K. «Relevance of Strategic Management for Universities.» Review of Business and Economic Literature, 50 (2005): 769-786.
6. Владыка, М.В. Развитие и реализация инновационного потенциала вуза. Диссертация доктора экономических наук : 08.00.05/Владыка Марина Валентиновна. [Место защиты: Белгород. гос. технол. ун-т им. В.Г. Шухова], Белгород, 2010. 472 с.: ил. РГБ ОД, 71 .
7. Егоршин, А. П. & Горбунова, Е. Ю. «Концепция стратегического управления вузом.» Высшее образование в России, №10. (2007): 31–39.
8. Кайгородцев А.А., Сарсембаева Г.Ж., Кайгородцева Т.Ф. «Концепция стратегии развития вуза в условиях рыночной экономики.» Международный журнал экспериментального образования, №11(3) (2015): 379–382.
9. Кириллов, Андрей Григорьевич. «Управление современным вузом на основе инновационных и информационных технологий.» Вестник Шадринского государственного педагогического университета, №4(28) (2015): 19-24. <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-sovremennym-vuzom-na-osnove-innovatsionnyh-i-informatsionnyh-tehnologiy/pdf>
10. «Стратегическое управление. Основные понятия и определения.» Стратегическое управление и планирование [Электронный ресурс]. URL: <http://www.stplan.ru/articles/theory/strman.htm> (дата обращения: 15.05.2016).

MAKTABGACHA TA'LIMDA ISLOHOTLAR VA INNOVATSION METODLAR

Maftuna Xayrullayeva Ma'rupovna

Samarqand viloyati, Payariq tumani 20-DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, innovatsion metodlar hamda ixtisoslashgan kadrlar tayyorlash, ilg'or pedagogik usul va uslublarni ishlab chiqish va shu kabi mavzular ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: "Ilk qadam", rivojlantirish konsepsiyasi, , ta'lim samaradorligini oshirish, preferensiyalar, , moddiy-texnik

KIRISH

Maktabgacha ta'limni sifat bosqichiga ko'tarishda yangi ta'lim metodlari, innovatsion texnologiyalarning ahamiyati katta. Sababi maktabgacha ta'lim tashkilotining moddiy-texnik bazasi yuqori bo'lsa-yu, tarbiyachi bola bilan ishlamasa, unga har kuni yangi ma'lumotlarni o'rgatmasa, hamma qilingan harakatlar natijasi nolga tenglashib qoladi. Sohadagi mutaxassislar mahoratini oshirish, ularga zaruriy metodik ko'mak berish maqsadida Maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti tashkil etildi. Maktabgacha ta'lim sohasiga malakali kadrlar tayyorlash masalasiga alohida e'tibor qaratildi. Qabul qilinayotgan barcha qarorlarni amalga oshiradigan, farzandlarimizga eng zarur hayotiy tushuncha va ko'nikmalarni o'rgatadigan yuqori malakali tarbiyachilarni tayyorlash masalasi kun tartibiga chiqdi. Bu sohada zamonaviy talablarga javob beradigan ilg'or pedagogik usul va uslublarni ishlab chiqish, o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini yaratish va nashr etish ham dolzarb vazifa edi. O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari va "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi qabul qilindi. Endilikda zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotining tarbiyachilari bolalarni erkin qo'ygan holda faollik markazlarida o'yin mashg'ulotlari orqali yangi ma'lumotlarni o'rgatmoqda.

Maktabgacha ta'lim tizimida oliy ma'lumotli mutaxassislarga ehtiyoj esa pedagogika universitetlarida maktabgacha ta'lim yo'nalishiga qabul kvotalarining oshirilishi va nomutaxassis kadrlarni qayta tayyorlovdan o'tkazish evaziga to'ldirilmoqda. Ilg'or xorijiy tajribalar asosida maktabgacha ta'lim tizimidagi pedagog kadrlar malakasini oshirish bo'yicha o'quv-reja va dasturlarni takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalari maxsus sirtqi bo'limlarining "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi bo'yicha 2018—2023-yillar uchun kvotalar ajratish masalasiga e'tibor qaratildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi kun tarbiyachisi kasbiy mahoratini doimiy tarzda oshirib borishi, ilg'or pedagogik texnologiyalarning izchil metodlari mohiyatini to'liq anglashi va ulardan mashg'ulotlarida mohirona foydalanishi zarur. Ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalarni faol qo'llash, ta'lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Tarbiyalanuvchilarning ongi, dunyoqarashini o'stirish, ularni mashg'ulotlarda erkin fikrlaydigan erkin ishtirokchiga aylantirish nihoyatda muhimdir. Tarbiyachi mashg'ulotda boshqaruvchi, bolalar esa ishtirokchiga aylanmog'i lozim. Ana shu vazifani uddalashda innovatsion faoliyat ustunligi samaralidir. Maktabgacha ta'limda ko'proq bolalarning yoshi, fiziologik holatini hisobga olish lozim. Oddiy, oson va kam vaqt sarflanadigan o'yin mashqlaridan foydalanib, faollik markazlarida ish olib borish yaxshi samara beradi. Ko'proq atrof-muhit bilan bog'lab o'tilgan mashg'ulotlar bolalar ongi, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon etish qobiliyatlarini, mustaqil ishlash ko'nikmasini, ya'ni hayotiy kompetensiyasini rivojlantiradi.

NATIJA

Avvallari xususiy bog'cha degan nomning o'zi odamlarni biroz o'zidan itarardi. Chunki davlat bog'chasi bilan xususiy bog'cha narxi o'rtasidagi tafovut keskin farqlanar, bunday ta'lim tashkilotiga moddiy jihatdan boy oilalar farzandlari borishi kerak degan tushuncha shakllangan edi. Bu qarash bugun biroz bo'lsada o'zgardi. Sababi nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish borasida olib borilayotgan sa'y-harakatlar evaziga bugun yurtimizda nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni keskin ortdi. Bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, yangi bog'chalar qurish bo'yicha davlat dasturi qabul qilinib, amalga oshirilmoqda. Bu esa tizimda sog'lom raqobatni shakllantirish hamda ta'lim xizmatlari turini ko'paytirishga xizmat qiladi. Investorlar tashkil etilayotgan maktabgacha ta'lim muassasalarida davlat ta'lim talablariga, sanitariya-gigiyena va boshqa normalarga rioya qilish, kelishuv amal qilishining butun muddati davomida faoliyat yo'nalishini saqlab qolish, shuningdek, maktabgacha ta'lim xizmatini ko'rsatish narxining maqbulligi va arzonligini ta'minlash uchun mas'ul bo'lishi nazarda tutilmoqda. Bunda investorlarga preferensiyalar, shuningdek, imtiyozli kreditlar taqdim etilmoqda.

MUHOKAMA

Maktabgacha ta'lim tizimini tanqidiy o'rganish va yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish bo'yicha komissiya tashkil etildi. Komissiya tomonidan maktabgacha ta'lim sohasidagi qonunchilik undagi bo'shliqlar, korrupsiya va boshqa huquqbuzarliklarni yuzaga keltiruvchi normalarni aniqlash nuqtayi nazaridan tahlil etildi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim sohasida davlat siyosatini samarali ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qiluvchi tizimli muammolarni aniqlash

hamda kompleks o'rganish ishlari amalga oshirildi. Shunga ko'ra O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilib, uni amalga oshirishni ko'zlovchi "Yo'l xaritasi"da 2019—2024 va 2025—2030-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari belgilandi.

Konsepsiya o'rta va uzoq muddatli istiqbol uchun maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish maqsadlari, vazifalari, ustuvorliklari va bosqichlarini belgilab berdi. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Hujjat malakali pedagog kadrlar yetishmovchiligi, davlat MTTLarining to'lib ketganligi, moddiy-texnik holatining nomuvofiqligi hamda davlat o'quv-metodik materiallari bilan past darajada ta'minlanganligi muammolarining hal etilishini nazarda tutadi.

Xususan, 2030-yilgacha maktabgacha ta'lim bilan qamrab olingan bolalar miqdorini joriy 38,1 foizdan 80,8 foizgacha o'ttirish vazifasi qo'yilgan. Shu bilan birga, MTV tomonidan ta'lim muassasalari quvvatlarining kuchaytirilishi davom ettiriladi: 2021-yilga kelib o'rinlar miqdori yangi MTMLarni ochish hisobiga 56,8 foizga (2030-yilga kelib — 132,3 foizga) ortadi, hamda davlat-xususiy sherikligi va respublikaning chekka tumanlari uchun dolzarb muqobil maktabgacha ta'lim shakllari rivojlantiriladi.

XULOSA

Keyingi yillarda pedagogik va boshqaruv kadrlariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ishlar ikki yo'nalishda olib boriladi: pedagoglar miqdorini o'ttirish va maktabgacha ta'lim tizimi xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash, malakasini oshirish va rivojlantirishda yangi yondashuvlarni tatbiq etish. Konsepsiya bilan belgilangan maqsadli ko'rsatkichlar respublika miqyosidan viloyat, tuman va shahar darajasigacha tushadi hamda ushbu natijalarga erishish uchun qay miqdorda mablag'larining zarurligi to'g'risidagi hisob-kitoblar bilan asoslanadi.

ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida qarori PQ-4312 08.05.2019
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta'lim olish ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora – tadbirlari to'g'risidagi qarori -4860 13.10.202
3. Vinogradova N.A., Miklyaeva N.V., Tolstikova Yu.V. va hokazo. Maktabgacha ta'lim ta'lim. Terminlar lug'ati / - M.: Ayris-press, 2005. -- 400 b. - (Maktabgacha ta'lim va rivojlanish).
4. Novikova G.P. Zamonaviy maktabgacha ta'limni boshqarish shartlar: Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari uchun qo'llanma. - M.: Ventana-Graf, 2007. -- 80 b. - (Kutubxona bolalar bog'chasi).
4. Troyan A.N. Maktabgacha ta'limni boshqarish: darslik. - M.: Sfera TC, 2005. -- 160 b. (Qo'llanma)

MAKTABDA FIZIKA TA'LIMIDA DAVRLASHTIRISHNING ASOSLARI

Asetova Sarbiyke Alewovna

Qaraqalpag'iston Respublikasi Qonliqo'l tumani

4-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya – Ushbu maqolada fizika ta'limida ta'lim davrlarini o'rganish haqida ilmiy fikrlar bayon etilgan. Ilmiy fikrlar faktlarga asoslanib xulosalangan.

Kalit so'zlar – Ta'lim, davr, fizika, bilim, o'quvchi, bola, davrlashtirish, texnologiya, pedagogika.

Pedagogik texnologiyada ta'lim ning davriyligi markaziy muammolardan biridir. Fizika ta'limi davrlarini o'rganish, ularni ajratisho'lchovlarini aniqlash, oldingi davrdan keyingisini farq qilish, o'quv ishlari davrlarini qat'iy chegaralash, shubhasiz, qator yutuqlarga olib keladi: har bir davr uchun yaroqli ta'lim vositalarini tanlash imkoniyatlarini kengaytiradi; davrdan davrga o'tgan sario'rganilgan va endio'rganiladigan bilimlaro'rtasidagi aloqadorlikni ta'minlash uchun imkoniyatlar yaratiladi; u yoki bu o'quv materialini to'liqo'zlashtirish uchun zamiriy takrorlash chegarasi aniqlanadi; ta'limning oqilona harakati uchun shart-sharoit tayyorlanadi.

Ta'limning real harakatida bir akto'zidan oldingi aktning oqibati, uning yakunlanishi bundan keyin keladigan aktning sababi shaklida amal qiladi. Ta'lim jarayoni sabab va oqibat shaklidagi bog'lan ishlarga boy jarayon bo'lib, hozirgi natija oldin erishilgan natijalarning davomi, bundan keyin amalga oshiriladigan maqsadlarning vositasi sifatida qaraladi. Masalan, gorizont haqida tushuncha hosil qilish jarayonini olib ko'raylik. Buning uchun tekis joyda kuzatisho'tkazilib, ko'z ilg'agan joy qayd etiladi, so'ngra nisbatan past joyda kuzatisho'tkazilib, ko'z ilg'agan joy qayd etiladi. Tekis va past joydan atrofni kuzatishdagi farqlar aniqlanadi: tekis joyda past joyga nisbatan ko'proq yerni payqaymiz. Endi kuzatish yanada balandroq - maktab yonidagi tepacha ustida olib boriladi. Qancha balandlikka ko'tarilsak, ko'zim iz shuncha ko'p joyni ko'ra boshlaymiz. Kuzatish asosida gorizontga ta'rif beriladi: Yer yuzasining tevarak-atrofimizda ko'rinib turgan qismi gorizont deyiladi. Gorizontga ta'rif berguncha uchta ta'lim akti tashkil etiladi: past joydan turib tevarak-atrofni kuzatish; tekislikda turib tevarak-atrofni kuzatish; nisbatan baland joydan turib tevarak-atrofni kuzatish. Uch holatdao'quvchilar kuzatish ini tashkil etisho'qitish maqsadi, berilgan holatlarda kuzatisho'quv maqsadlaridir. o'qitish vao'qish maqsadlari ta'lim aktlaridao'zaro tutashib

yangi shaklni oladi. Shu yangi shaklo'qitish vao'qish maqsadlariningo'zaro tutashgan nuqtasi bo'lib, uning evazigao'quvchilar gorizontni his qilishadi. Fizika ta'lim ining bir aktida erishilgan natija keyingi aktning amal qilishida, uning yuz berishida vosita rolini bajaradi. Erishilgan natija (tekislikda turib kuzatish) yangi maqsad qo'yish (balandlikka chiqib tevarakatrofni kuzatish), uni amalga oshirish uchun vositaga aylanadi.

Aktlarning barchasi amalga oshgach, o'quvchi ongida gorizontning obrazi – yer yuzasining tevarak-atrofimizda ko'rinib turgan qismi shakllanadi. Natijalarning qo'shilishi ongda gorizont to'g'risidagi tasavvurlarning kengayishiga sabab bo'ladi. Gorizont to'g'risidagi ongda hosil qilingan obraz - gorizontning tim soli ta'lim bosqichiga taalluqlidir.

Xuddi shu yerda yana bir hodisani farqlash ehtiyoji tug'iladi: ta'lim zvenolari ta'lim akti yoki bosqichlaridan qanday ajratiladi? Akt ta'lim jarayonining tashkiliy borishida, bosqich uning tashkiliy yakunlanishida ko'zga tashlanadi. Binobarin, ta'lim jarayoni aktlari, bosqich lari uning zvenolariga nisbatan ko'proq pedagogik ahamiyatga ega. Ta'limning har bir zvenosidao'quvchi o'rganilayotgano'quv materiali xususidao'ylaydi, ko'nikma, malakalami takomillashtiradi, ma'lum bir yangilikni idrok qiladi. Ta'lim jarayoni zvenosi uning akt, bosqich, davrlariga nisbatan ko'proq psixologik qimmatga ega.

Fizika ta'limi jarayoni akt, bosqichlaridao'qituvchi vao'quvchi faoliyatiga oid vositalar hamo'zaro muvofiqlashadi. o'qituvchida gorizont to'g'risida tushuncha mavjud, u qanchalik balandlikdan kuzatsa, gorizont doirasining shuncha kengayishini, gorizont chizig'ini biladi. U ta'lim jarayonining real harakatidao'z faoliyatini bolalarbop tashkil etish mahoratiga ham ega.

O'qituvchi fizikaviy mavzuga oid bilimlari bolalarbop shaklga aylantirish yo'li bilano'z ixtiyoridagi vositalario'quvchilar uchun vositaga aylantiradi: tekis, past, baland joyda turib kuzatishni taklif qiladi. o'qituvchio'zidagi vositalami qo'llab, o'quvchilari kuzatishga jalb qiladi, o'quvchilar esa kuzatish vositasida tevarak-atrofdagi yening ko'zga tashlangan qismi, ufq chizig'ini, bu chiziqning past, tekis, balandlikka qarab o'zgarishini kuzatadi. Kuzatish yo'li bilan o'quvchilar qancha balandlikka ko'tarilib kuzatish olib borishsa, ufqning shuncha kengayishini payqay boshlashadi.

Fizika ta'limining ilk davri o'rganilayotgan mavzu doirasida axborotlar to'plash bilan xarakterlidir. Bir kesma chiziq ustiga son-sanoqsiz nuqtalarni joylashtirish mumkin bo'lganidek, o'quvchilar uchun axborot manbalari, axborotlario'rganish usullari ham nihoyatda ko'p.

Adabiyotlar:

1. Turdiqulov E., Musayeva M. Fizika ta'limida yangi pedagogik texnologiyalar// Xalq ta'limi. -2004.- № 4.- 93-99-b.
2. Tursunmetov K, Xudoyberganov A. Fizikadan praktikum: Akademik litsey va KX uchun o'quv qo'llanma. -T : O'qituvchi, 2002. -238-b.
3. Усмонова М.Н., Педагогическое тестирование: история развития и современное состояние. -Т.: Адолат, 1995. с. 159.
4. Farberman B.L. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. - T.: 1999 84-b.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH DARSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Ne'matjonova Muyassar Maqsudbek qizi

Xorazm viloyati Xonqa tumani 43-sonli o'rta ta'lim maktabi

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflardagi o'qish darsi jarayonlarini yanada boyitish maqsadida foydalaniladigan yangi metodlar va ularning ahamiyati aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: metod, interfaol, tadbqiq etish, ta'lim va tarbiya, jamiyat ehtiyoji, dars tashkil etish

Kirish: Ilm – inson uchun Olloh tomonidan berilgan eng oliy ne'mat. Barcha jonzodlardan inson aql-zakovati bilan ajralib turadi. “Yoshlikda olingan bilim —toshga o'yilgan naqsh kabidir”, - deya Imom al-Buxoriy bejizga ta'kidlamagan bo'lsa kerak. Chindan ham, inson hayotining aynan yoshlik davrida o'rganilgan har qanday bilim, ko'nikmalar, u ulg'aygach erishgan barcha yutuqlarining kaliti bo'lib xizmat qiladi. Yoshlik – kishi umrining bahor davri, unda hayotning bo'lg'usi yillari uchun urug' ekiladi. Ilm esa insonning hayot yo'lida yo'lchi yulduz singari mayoq vazifasini o'taydi. Kelajak avlodga ta'lim berishda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilariga juda mas'uliyat yuklanadi. Bolalarni erkin fikrlovchi, yangilikka intiluvchi va barkamol inson qilib tarbiyalash boshlang'ich sinflardan olib boriladi, bu jarayon muhim vazifalardan biridir.[1]

Bugungi kun talabi asosida darslarni zamonaviy usulda, yangi metodlar asosida o'tish o'qituvchini ijodkor bo'lishga mavzuni tez va oson o'quvchilar ongiga yetib borishiga sababchi bo'ladi. Har bir darsni o'ziga xos usul asosida o'tish, o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, uning qalbida ilmga muhabbat uyg'otish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Muallimning mahoratini oshirishga xizmat qiluvchi vositalardan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalardir. Zamonaviy pedagogik texnologiya – hozirgi zamon didaktikasi va pedagogikasi taraqqiyotining mahsuli. Har bir zamonaviy pedagog mavjud pedagogik texnologiyalarni o'z darslarida qo'llasa, albatta ijobiy natijaga erishadi. Bugungi kun o'qituvchisining maqsadi barkamol yoshlarni tarbiyalash, ularga puxta ta'lim - tarbiya berish, zarur axborotlar bilan ta'minlash, mustaqil fikrlashga o'rgatish, bilim va hayotiy ko'nikmalar hosil qilish, ular qalbida vatanparvarlik, xalqparvarlik tuyg'ularini qaror toptirishdan iborat. Bu ezgu maqsadlarni ilg'or pedagogik va

innovatsion texnologiyalar asosida o'tilgan mashg'ulotlarda amalga oshirish mumkin.

Asosiy kism: O'quvchilarni o'qish darsiga qiziqtirish uchun interfaol metodlarning tashkil etilishi, yangi mavzuni mustahkamlash, o'tilgan mavzularni takrorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. "Metod" atamasi yunon tilidan olingan bo'lib, muayyan maqsadga erishish, borliqni amaliy va nazariy o'zlashtirish usullari majmuidir. Binobarin fanning o'zi kabi o'qitish metodlari ham doimiy rivojlanishda bo'ladi. Masalan, eski maktablarda o'qish quruq yod olish metodi asosida o'rgatilgan bo'lsa, hozir izohli o'qish asosida olib boriladi. Yod olish metodida matndagi so'zlarga izoh berishga, ma'nosini tushuntirishga, o'qilganni qayta hikoyalashga umuman olganda, o'qishning ongli bo'lishiga mutlaqo e'tibor berilmagan. Ularda ko'proq to'g'ri talaffuz, qiroat bilan o'qish, ifodali o'qish nazarda tutilgan. [2]

Masalan: "Tushunchalar tahlili" metodidan "Halollik" nomli o'zbek xalq ertagini mustahkamlash uchun foydalanish mumkin. Bunda o'qituvchi o'tilgan mavzuni mustahkamlash va takrorlashga ma'lumotlarni aytib ketadi, O'quvchilarga tushunchalar tushurilgan jadval tarqatiladi. Tushunchani izohlab, o'quvchilar uning tahlilini yozishadi.

Tushuncha Tahlil

1. Halollik Vijdon bilan, insof yuzasidan ish tutish; to'g'rilik, soflik
2. Omoch Yer haydaydigan asbob
3. Jinoyatchi Ayb, gunoh ish qilgan shaxs

Yana bir metod bu – "Ustunchalar" metodi. Bu metodni sinfni uch guruhga ajratganimizda qo'llasak, hamma o'quvchining fikrlashiga ega bo'lamiz. Mavzu: "Ot so'z turkumining ma'no turlari" Ma'no turlari ustunchalarga yozilib, plakat holida o'quvchilarga taqdim etiladi. O'quvchilar ertak qahramonlarini belgilangan vaqt mobaynida ustunchalarga yozishadi, va izohlashadi:

"Halollik" ertagi

"Qush ini" ruyoti

"Ahillik – ulug'baxt" ertagi

"Donishmand yigit" ertagi

Dehqon Dehqonning oshnasi Donishmand Qush Bolalar Donishmand chol Yetti o'g'il
Donishmand chol To'ng'ich o'g'il O'rtancha o'g'il Kenja o'g'il

"To'g'ri-noto'g'ri" metodi. O'quvchilarga yangi yoki o'tilgan mavzular yuzasidan savollar beriladi. Ularning qo'llariga to'g'ri va noto'g'ri kartochkalari bo'ladi. Savol yoki ma'lumotlar o'quvchilarga aytiladi, to'g'ri bo'lsa, to'g'ri kartochkasini, noto'g'ri bo'lsa, noto'g'ri kartochkasini ko'tarishadi. "Bo'laklarni tiklash" metodi. Bu metodda o'qish darslarida she'r, topishmoq, maqollarni eslab qolish malakasini tekshirish uchun foydalaniladi. She'r, topishmoq, maqol matni

bo'laklarga bo'linib, o'quvchilarga aralash holda beriladi. O'quvchilar bo'laklarni tiklab, sinf doskasiga qo'yilgan ko'rgazma taxtasiga yopishtirishadi.[3]

“Xotira mashqi” metodi. Hozirjavoblik va zukkolikni oshirish maqsadida, ayniqsa birinchi tanishuv darsida qo'llash mumkin bo'lgan o'yin. O'quvchi o'z ismini aytadi va shu ism bilan boshlanuvchi biror adib nomini aytadi. Misol uchun, Adham – Alisher Navoiy, Bahodir – Zahiriddin Muhammad Bobur, Gavhar – Gulxaniy kabi. Bu o'yinni mavzuga aloqador bo'lgan terminlarni misol qilib keltirish orqali ham olib borsa bo'ladi. Bunda o'quvchi miyasida mavzuning asosiy terminlari muhrlanib qoladi!

“Tushunchalar tahlili”, “Ustunchalar”, “Bo'laklarni tiklash”, “To'g'rinoto'g'ri”, “Ha yoki yo'q”, “FSMU” va boshqalar. Bu metodlarni har bir darslarda foydalanib borish orqali o'tilgan va yangi mavzularni mustahkamlash mumkin. Bundan tashqari o'qish darslarida berilgan hikoya, ertak va rivoyatlarni rollarga bo'lgan holda o'quvchilar bilan birgalikda sahnalashtirilsa, o'quvchilar yodida tez va oson saqlanadi.[4] “Bo'g'in o'yini” metodi - O'quvchilarning tez fikrlashini oshirish, so'z boyigini boyitish maqsadida o'tkaziladi. Bunda birinchi aytilgan so'zning oxirgi bo'g'ini keyingi so'zning birinchi bo'g'iniga to'g'ri kelishi kerak bo'ladi. Masalan: maktab – tabrik, rassom – somsa, ota – ta'zim, vatan – tanla.

“Kun va tun” metodi – o'qituvchi uka so'zini alohida yozib, bolalarga: “So'zni ko'rib olib, ko'zinizni yuming”, - deydi va u harfini a harfi bilan almashtirib: endi ko'zingizni oching, so'zdagi o'zgarishni topishini aytadi. O'quvchilar u harf ini almashishi natijasida, aka so'zi paydo bo'lganligini aytishadi. Bu o'yin bir necha marta takrorlangach, so'zlar murakkablashtirilishi mumkin.

Xulosa: Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bugungi kunda zamonaviy darslar va interfaol metodlarning ijobiy tomonlari juda ko'p. Uni qo'llash orqali mavzularni, o'zbek va bolalar adabiyotini mukammal o'rganish mumkin. O'qish fani betakror, uning har bir qirralari kash qilinmagan ummonga teng. Adabiyotimizni qadrlab, uning har bir qirralarini fanda kashf qilishimiz lozim. “O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat” ekanligini doimo esda saqlagan holda yurtimizga munosib farzandlarga ta'lim tarbiya beraylik. O'zbekiston kelajagiga yetuk va namunali shaxslar yetishib chiqishi uchun munosib hissa qo'shaylik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Umumiy o'rta ta'limning ona tili fanidan davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Toshkent-2017 2.
2. M.Umarova, X.Xamrakulova, R.Tojiboyeva. O'qish kitobi. Toshkent: “O'qiyuvchi” -2019-yil
3. Yo'ldosheva D. Ashurbayeva R. Ta'limida zamonaviy pedagogik texnologiyalar.-T.: Turon Zamin Ziyo. 2018.
4. Internet materiallari : <http://go.mail.ru/searchi?>. “Ta'lim texnologiyalari

ONA TILI VA ADABIYOT FANI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR

Mamatova Bahorgul Yusupovna*Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani**27-sonli umum ta'lim maktab o'qituvchisi***Hasanova Nazokat Bekturdiyevna***Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani**27-sonli umum ta'lim maktab o'qituvchisi*

Annotasiya: Ushbu maqolada ona tili va adabiyot fanlari, ularning bir-biriga uzviy bog'liqligi, ona tilining qanchalar muqaddasligi, o'z tilini bilgan insonlar xorijiy tillarni oson o'rganishi haqida ma'lumotlar keltirildi.

Kalit so'zlar: ona tili, adabiyot, so'z turkumlari

Kirish. Har bir xalqning, millatning o'z tili va adabiyoti bo'lganidek, o'zbek millatining ham turlima'no so'zlarga boy ona tilisi va boy tarixga ega adabiyoti mavjud. O'z ona tilini bilmagan kishi o'zligini anglay olmasligi haqida turli xil hikmatli so'zlar ham mavjud xalqimizda. O'zbekiston Respublikasida o'zbek tiliga 1989-yil 21-oktabrda davlat tili maqomiberilganidan boshlab, ona tilimizga bo'lgan e'tibor yanada kuchaydi. O'zbek adabiyoti esajuda katta ma'naviy, tarixiy xazinaga boy hisoblanadi.

Asosiy qism. Til- millat ko'zgusidir. O'z tilini bilish, o'rganish, izlanish, uning ustida tadqiqotlar olib borish har bir millat farzandining vazifasidir. O'zbekiston Respublikasi "Davlat tili to'g'risida"gi, "Talim to'g'risida"gi qonunlari, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda "2004-2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi"ga muvofiq boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish oldiga yangi-yangi vazifalar qo'yilmoqda. "Ona tili" fanini o'qitishning bosh maqsadi yoshlarimizning ijodiy- mustaqil, o'z fikrini erkin va ta'sirli, mazmunli va mantiqli qilib yozma va og'zaki shaklda ifodalashga, o'zbek tili qonun- qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimizga, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviyatimizga, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan. Ma'lumki til o'rganishni boshlang'ich sinflardan boshlab o'rganish juda muhim sanaladi. Ona tilini o'rganish bolajonlarda og'zaki va yozma nutq shakllanib, rivojlanishiga xizmat qiladi. Ona tilifanini o'qitishning bir qator maqsad va vazifalari mavjuddir.[1]

Umumiy o'rta ta'limi muassasalarida ona tili fanini o'qitishning asosiy vazifasi: o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'z g'ayrat fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani

rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z

yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish; ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to'g'ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. "Adabiyot" so'zi arabcha "adab" so'zining ko'plik shakli bo'lib, u keng va tor ma'noda qo'llaniladi. Keng ma'noda qo'llanilganda "adabiyot" so'zi o'qishga mo'ljallab yozilgan va chop qilingan barcha asarlarni o'z ichiga oladi. Shunga qaramay, "adabiyot" so'zi (termini) tor ma'noda ham juda faol ishlatiladi va bunda so'z san'atiga daxldor bo'lgan asarlar —badiiy adabiyot tushuniladi.[2] E'tiborli jihati shuki, istilohningayni shu tarzda (tor va keng ma'nolarda) qo'llanilishi rus va boshqa bir qator tillarda ishlatiluvchi "literatura" so'ziga ham xosdir. Zero, bu termin ham "litera" ("harf") so'zidan olingan bo'lib, keng ma'noda umuman chop etilgan mahsulotni, tor ma'noda badiiy adabiyotni anglatadi. Mutaxassislar "adabiyot" so'zining tor ma'nosini ishlatamiz va bunda badiiy adabiyotni nazarda tutamiz.

Demak, adabiyotning o'rganish sohasi —predmeti badiiy adabiyot ekan. Adabiyotshunoslik badiiy adabiyotning kelib chiqishi, rivojlanish qonuniyatlari, ijtimoiy aloqalarini har jihatdan va atroflicha o'rganadi. Adabiyotshunoslikning predmeti bo'lmish badiiy adabiyotga taalluqli ilmiy muammolar ko'lamini juda keng. Ularning bir qismi umumestetik (badiiy san'at sohalarining barchasiga xos) muammolar sirasiga kirsam, boshqa bir qismi sof adabiyot

muammolari sanaladi.[3]

Ona tili va adabiyot tushunchalari bir-biriga uzviy bog'liqdir. Shu boisdan, bu ikki fan darslari maktablarda kuchaytirilgan holda tashkil etilinmoqda. Til adabiyotning asosiy quroli. Tilning umumxalq (jonli, milliy), ma'lum qoidalarga asoslangan adabiy til, badiiy (poetik) til kabi ko'rinishlari mavjud.

Til - badiiy obraz yaratish vositasi. So'z yordamida turli-tuman manzaralar, his-tuyg'ular, fikr va hodisalar jonli, ta'sirchan holda tasvirlanadi. Badiiy asardagi har bir so'z asar mazmunini ifodalashga xizmat qiladi. So'zlarni o'z o'rnida qo'llash yozuvchi va shoirning mahoratiga bog'liq. Ijodkor tilning maxsus leksik imkoniyatlari (sinonim va antonimlar, arxaizm va neologizmlar, dialektizm va jargonizm professionalizm va varvarizmlar) dan shuningdek, monolog, dialog, poliloglardan unumli foydalanadi. Badiiy asar tilining xususiyatlari, nazariy asoslari ilmiy adabiyotlarda yoritilgan. Adabiyot fani asosan adabiy, badiiy asarlardan tashkil topganligi bois, ularning bir necha xil turlari mavjud. Adabiy tur, adabiy janr, epos, lirika, drama, roman, tarixiy roman, falsafiy roman, qissa, hikoya, ocherk, tragediya, komediya. Adabiy asarlar shakl jihatidan rangbarangdir, bu esa ularni alohida guruhlariga ajratib o'rganishni taqozo qiladi. Adabiyotni birinchi bo'lib Arastu

(er.av. 384-322 yillar) o'zining «Poetika» asarida epos, lirika, drama kabi uch turga ajratib ko'rsatgan. Adabiy turlar janrlardan tarkib topadi.

Janr- fransuzcha so'z bo'lib, «tur», «jins» degan ma'noni anglatadi. Adabiy turlar bir- birlaridan, avvalo, voqelikni gavdalantirish usuliga ko'ra farqlanadi. Epos voqeani, lirika inson ruhiy holatini, drama kishi xarakterini gavdalantiradi. Epos so'zlashuv nutqiga yaqin bir tarzda yozilsa, lirika misra, qofiya, bandga asoslanadi. Drama dialog va monologlardan tashkil topadi. Epos yunoncha so'z bo'lib, yeros «so'z», «nutq», «hikoya» degan ma'noni anglatadi. Epos xalq ijodiyotiga mansub yirik hajmli asar. Masalan, “Alpomish” qahramonlik eposi. Roman, qissa, hikoya, ocherk, feleton epik tur janrlari hisoblanadi.[4]

Lirika (yunoncha so'z bo'lib, «lira jo'rliğida aytish» demakdir). She'riy asarlarda musiqiy ohang, ritm mavjud bo'ladi. G'azal, ruboiy, tuyuq, fard, muxammas, musaddas, qasida, chiston kabilar Sharq mumtoz lirik janrlari hisoblanadi. Ulardavafodorlik, sevgi-muhabbat, insoniylik, do'stlik, hayot haqidagi dard va iztiroblar aks ettiriladi.

«Drama» yunoncha «harakat» degan ma'noni anglatadi. Dramatik asarlar sahna uchun yaratiladi. Ularning ilk namunalari eramizdan oldin yaratilgan. Tragediya, komediya, opera, balet kabilar dramatik tur janrlari hisoblanadi. Esxil, Sofokl, Evripid, Shekspir singari ijodkorlarning asarlari tragediyaning yuksak namunalaridir. O'zbek adabiy otida Behbudiyning “Padarkush”, Maqsud Shayxzodaning «Mirzo Ulug'bek» tragediyalari ma'lum

va mashhurdir. Komediya “Quvnoq kishilar qo'shig'i” degan ma'noni bildiradi. Aristofanning «Chavandozlar», «Burgutlar», Shekspirning «Qiyiq qizning quyulishi», Molerning «Don Juan» kabi asarlar mavjud. Yuqorida adabiy janrlar haqida qisqacha to'xtaalib o'tildi. Qachonki, o'quvchi mana shu janrlar haqida va o'z ona tilisi haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lsagina bu fanlarning tub mohiyatini tushunib yetishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. www.wikipedia.uz
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi,- Xalq ta'limi, 1998, 1-son.
3. “Tilshunoslik atamalarining izohli lug'ati”. N.Uluqov.Namangan
4. “Darsda hammasi bo'lmasa ham pedagogikaning asosiy qismimarkazlashgan”. (Совершенство процесса обучения. М. 1971. 149 стр.).

JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADAN SOLIQLARNI UNDIRISH MEXANIZMINI TAKOMILLARSHTIRISH YO‘LLARI

Fayzilloyev Alisher Abdilloevich

Davlat soliq qo‘mitasi Moliya-iqtisod boshqarmasi boshlig‘i

Annotatsiya: Maqolada mahalliy byudjetlar daromad bazasini shakllanishi, unda yer solig‘i va mulk solig‘ining ahamiyati va ilmiy-amaliy asoslari yoritib berilgan. Mahalliy byudjetlar daromadlari barqarorligini ta‘minlash imkoniyatlari asoslangan. Yer hamda mulk solig‘ining mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyatini oshirish yuzasidan tartib va amaliy tavsiyalar taklif etildi. Bundan tashqari, mahalliy byudjet daromadlarini oshirish yo‘llari bo‘yicha tadqiqot olib borilgan bo‘lib, mavzu doirasida iqtisodchi olimlarning tadqiqotlari o‘rganilib, xulosa va takliflar shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: yer, yer solig‘i, ko‘chmas mulk, mahalliy byudjet, mahalliy byudjet daromadlari, mahalliy hokimiyat organlari, mahalliy soliqlar, resurs soliqlari, soliq, byudjet, soliq stavkasi, soliq hisoboti, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari.

Kirish:

So‘nggi yillarda rivojlangan davlatlarda va etakchi xalqaro moliya inctitutlari, ilmiy tadqiqot markazlari tomonidan soliqa tortish mexanizmlarini takomillashtirish macalalari, Hususan, soliq yukini pasaytirish, soliq qarzдорligini kamaytirish mexanizmlarini takomillashtirish hamda soliqlarning o‘z muddatida to‘lanmaganligi uchun penyalar hisoblash mexanizmi va miqdorining optimal yo‘llarini ishlab chiqish yuzacidan keng qamrovli ilmiy tadqiqotlarga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

O‘zbekistonda soliq qarzдорligining kamayish tendensiyaciga qaramay, uni ko‘paytirishga olib keladigan omillar, hususan, soliq qarzдорligini hisobdan chiqarish tartibini qo‘llash, ma‘lum darajada soliq to‘lovchilarning soliq majburiyatlari bajarilishini kechiktirish yoki qarzдорlikni to‘lashdan qochish holatlari saqlanib qolmoqda. Shu sababli, soliq qarzдорligini bartaraf etish yo‘llarini takomillashtirishga e‘tibor berish davlat soliq xizmati idoralarining muhim vazifaci sifatida belgilab qo‘yilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

U.Pettining fikrlariga ko‘ra, “... me‘yordan ortiqcha soliq aholining hatto tabiiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan predmetlarga bo‘lgan haddan ziyod va chidab bo‘lmaydigan zaruratini keltirib chiqaradi. Bunday soliq kishilarni o‘g‘rilik va firibgarlikka majbur etadi”¹. Olimning fikridan kelib chiqqan holda bu kabi ortiqcha

¹ Antologiya ekonomicheskoy klacciki. V 2-x tomax. T. I. (U.Petti, A.Cmit, D.Rikardo) Pred. I.A.Ctolyarovayu – M.: MP “EKONOV”, 1991.–C.27.

solliq me'yori solliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash holatlarini va solliq bo'yicha qarzdorliklarni vujudga keltirishga cabab bo'lishi muqarrar.

I.Niyazmetovning fikricha, "Davlat o'z xazinaci daromadlarini maksimallashtirishga harakat qilsa, solliq to'lovchilar akcincha o'z solliq majburiyatlarini minimallashtirishga, solliq yuki ularning imkoniyatlarini cheklab qo'ymaqligiga urinadilar. Solliq undirishda davlatning "adolatliligi" susayib borgani sayin, solliq to'lovchilarning "roctgo'yiligi" ham kamayib boraveradi"². O'z navbatida, solliqlarni undirish mexanizmidagi, uni tartibga soluvchi solliqqa oid qonun hujjatlaridagi nomuvofiqliklar, ziddiyatlar, noaniqliklar solliq to'lovchilar tomonidan majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajarilishida faoliligini hamda mazkur qonunlarga bo'lgan ishonchlarini pasaytiradi.

Chernik³, Aronov va Kashinlar⁴ o'zlarining tadqiqotlarida solliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning xorij va Rossiya Federasiyasida undirish mexanizmini o'rgangan holda solliq to'lashdan bosh tortgan solliq to'lovchilar bilan ishlash siyocati, ularning huquq va majburiyatlari, kelgucida har bir solliq to'lovchi o'z xohishi bilan solliq to'lash majburiyati bo'yicha amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishgan hamda ushbu tavsiyalarni solliq va boshqa majburiy to'lovlarni undirish sohasida qo'llab uni icbotlashgan va bir qator amaliy choralarni amalga oshirishgan.

A.Kuznesovning⁵ fikriga ko'ra, solliq to'lovchi davlatning hamkori, buni solliq organlari xodimlari tomonidan tushunib yetmasdan, huquqiy munocabatlar ishtirokchilarining solliq savodxonligi va madaniyatini oshirib bo'lmaydi. Bizningcha, buni nafaqat solliq organlari xodimlari, balki solliq to'lovchilar ham tushunib etishi va bu boradagi solliq organlari xodimlari o'rni beqiyosdir.

3. Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu maqolada jismoniy shaxslarning solliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'yicha qarzdorliklarini kamaytirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy, mantiqiy, ilmiy abctraksiyalash, qiyosiy tahlil, dinamikada o'rganish, ma'lumotlarni guruhlash, induksiya, deduksiya va ctatictik ucullardan foydalanilgan.

4. Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekistonda solliq qarzdorligining kamayish tendensiyaciga qaramay, uni ko'paytirishga olib keladigan omillar, xususan, solliq qarzdorligini hisobdan chiqarish tartibini qo'llash, ma'lum darajada solliq to'lovchilarning solliq majburiyatlari

² Niyazmetov I.M. Coliq yukini optimallashtirish: nazariya, uclubiyat va amaliyot. –Toshkent, 2016. B.9.

³ Chernika D. Nalogi: ucheb. pocobie / Pod red.– 2-e. INFRA. 2003. Str. 486

⁴ Aronov A va Kashin V Nalogi i nalogooblojenie M. 2007.: Magictr. Str. 178

⁵ Kuznesov A.L. Nalogovaya politika i nalogovye organy: realnoe sostoyanie, problemy, perspektivy [Elektronnyy recurc]. – Rejim doctupa: <http://vasilievaa.narod.ru/zhurnal/>.

bajarilishini kechiktirish yoki qarzidorlikni to'lashdan qochish holatlari saqlanib qolmoqda.

Soliq qonunchiligimiz bo'yicha soliqlarni to'lash majburiyatini bajarmaclik soliq qarzini keltirib chiqaradi. Umumiy jihatdan olib qaralca, soliqlar paydo bo'lishi bilanoq, soliq qarzini undirish muammosi ham paydo bo'lgan. Ayrim olimlarning fikriga ko'ra, soliq to'lovchilarning soliqlar va soliq qarzini bir xil mazmunda tushunishi chalkashliklarni yuzaga keltirib chiqaradi. Hech bir sud organi yoki soliq organi soliqlarni undirmaydi yoki olib qo'ymaydi. Faqatgina boqimanda (soliq qarzi) yoki penya jarimalar undiriladi xolos. Har kimning huquqiy ongiga buning umumiy jihatdan farqini, ya'ni soliqlar to'lanadi, boqimanda (soliq qarzi) undiriladi degan tushunchani singdirish lozim. Hattoki, boqimanda ham undirilmay, balki ixtiyoriy ravishda to'lanishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 29-dekabrdagi "O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'RQ- 741 - sonli Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 25-maydagi "Hisob-kitob tizimini takomillashtirish va xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning to'lov intizomini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-141-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 9-sentyabrdagi "Ta'sirchan soliq mexanizmini qo'llash natijasida hosil bo'lgan soliq qarzini hisobdan chiqarish to'g'risida"gi PF-218-son Farmonini qabul qilinishi jismoniy shaxslardan olinadan soliqlarni undirish mexanizmini takomillarshtirishni muxim bosqichi hisoblanadi. Xususan, manfaatdor shaxs soliq to'lashni kechiktirish huquqi to'g'risidagi xabarnomani yer uchastkalari, binolar va inshootlarga bo'lgan mulk huquqi davlat ro'yxatidan o'tkazilgan kundan e'tiboran uch oy ichida soliq to'lovchining shaxsiy kabineti orqali yer uchastkalari, binolar va inshootlarga bo'lgan mulk huquqi davlat ro'yxatidan o'tganligining qayd raqamini va sanasini ko'rsatgan holda soliq organlariga yuborilishi, kechiktirish yoki bo'lib-bo'lib to'lash davrida amalda bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining qayta moliyalashtirish stavkasiga teng stavkadan kelib chiqqan holda, 50 foizi miqdorida foizlar hisoblanishi Soliq kodeksining 100-moddasiga kiritildi. Umumiy ovqatlanish korxonalariga aylanmadan olinadigan soliq, foyda solig'i, suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i, yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq bo'yicha yuzaga kelgan qarzidorlikni, shuningdek barcha soliqlar va yig'imlar bo'yicha jarimalar hamda penyalarni mahalliy davlat hokimiyati organlariga ariza yubormasdan, soliq organlarini xabardor qilgan holda foizlarni to'lamasdan, teng ulushlarda kechiktirib (bo'lib-bo'lib) to'lash huquqi berish yuzasidan berilgan takliflari Soliq kodeksining 482-moddasidaga aks etdi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning to'lov intizomini yanada mustahkamlash maqsadida tijorat banklarida ochilgan qonunchilik hujjatlariga muvofiq undiruvga yo'l qo'yilmaydigan maxsus

maqsadli hisobvaraqlari tugatish, bunda tugatilgan maxsus maqsadli hisobvaraqlaridagi mablag'lar qoldig'i ularning asosiy yoki ikkilamchi hisobvaraqlariga o'tkazish vakolatini Vazirlar Mahkamasining qarori asosida tartibga solinish O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 25 maydagi PF-141-sonli Farmonida tasdiqlandi. Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 9-sentyabrdagi PF-218-son Farmonida tasdiqlanib, foydalanilmayotgan ob'ektlar mulkdorlariga nisbatan oshirilgan stavkalarda qo'llanilgan ta'sirchan soliq mexanizmi natijasida hosil bo'lgan mol-mulk solig'i va yer solig'i bo'yicha mavjud soliq qarzi hisobdan chiqarilishi hamda soliq qarzini undirish bilan bog'liq sud va ijro ishlari tugatish kiritish vakolati berildi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagilarni taklif qilamiz:

Davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq qarzdorligini undirish ma'murchiligidagi har bir yo'nalishda soliqlarni majburiy undirish uchun nazorat ishlarini, ya'ni mas'ul bo'lgan tashkilotlarga ayniqsa xizmat ko'rsatayotgan bank muassasalari javobgarligini kuchaytirish ya'ni barcha bosqichlarni elektron shaklga o'tkazish, mavjudlarini yanada takomillashtirish lozim.

Bundan tashqari jismoniy shaxslarning soliq qarzini undirishdagi mavjud muammo va kamchiliklarning amaldagi holatini xorij tajribasi bilan taqqoslab, soliqlar belgilangan muddatida to'lanmaganligi uchun hisoblanadigan penya miqdorini soliqlarning rag'batlantiruvchi funksiyasi doirasida mamlakatda mavjud inflyatsiya darajasini hisobga olib, qarzdorlikning paydo bo'lish sabablaridan kelib chiqqan holda qisqartirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi- Toshkent: G'afur G'ulom nashriyot uyi 2020.- 640 b.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK TADBIRKORLIK SUB'EKTLARINI SOLIQQA TORTISH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Yakubov Baxtiyor Pulatovich

Davlat soliq qo'mitasi davlat soliq bosh inspektori

Annotatsiya: Maqolada foyda bozor iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, tadbirkorlar faoliyatining natijasidir. Tadbirkorlik sub'ektlarini soliqqa tortishning eng so'nggi bosqichi bo'lib, adolatli soliq hisoblanadi. Chunki bu soliq korxonalarning soliq solish maqsadida ijobiy faoliyat natijasidan bo'yicha xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq, budget siyosati, foyda solig'i, budget, soliq ma'murchiligi, tadbirkorlik sub'ektlari, soliq hisoboti, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi

Adabiyotlar sharxi.

Mavzu doirasida asosiy o'rganiluvchi iqtisodiy kategoriya kichik tadbirkorlik sub'ektlarini soliqqa tortish amaliyotini takomillashtirishga berilgan ta'riflarga batafsil to'xtalsak.

Xususan R.Kantilon tadbirkorlikni foyda olish chegaralanmagan va bahosi aniq tovarlarni sotib oladi-yu, lekin sotish bahosi noaniq bo'ladi, u tavakkalchi, taklifni talabga moslovchi¹ - deb baholaydi.

Shumpeter tadbirkorlikning besh muhim tomonini: iste'molchilarga noma'lum yangi tovarlar ishlab chiqarishi; yangi ishlab chiqarishni qo'llashi va mavjud tovarlar tijoriyligini ta'minlash; yangi tovarlarni o'zlashtirishi; yangi xom-ashyolarning ishlatilishi; tarmoqni takomillashtirishni ko'rsatib beradi. Tadbirkor yangi kombinatsiyalarni amalga oshiruvchi shaxsdir² - deb ta'kidlaydi.

S.G'ulomovning ta'kidlashicha, kichik biznes va tadbirkorlik har qanday sharoitda, iqtisodiy tushkunlikda ham, inflyatsiya davrida ham, kreditlar foizi o'ta yuqori bo'lganda ham, zarur infratuzilmasiz kelajagi noma'lum hollarda ham, xavf-xatar qanchalik yuqori bo'lishiga qaramay yashayveradi .

A.O'lmasov tomonidan «Kichik biznes – kishilar (mulkchilik) sub'ektlarining moddiy va pul mablag'larini (kapitalini) amalda xo'jalik oborotiga, daromad topishga mo'ljallangandir», deya ta'kidlagan bo'lsa, Yo.Abdullaev tadbirkorlikka – qonun hujjatlariga muvofiq, daromad (foyda) olishga qaratilgan, yuridik va jismoniy shaxslar

¹ Azizova M. Kichik biznes muammolari maqsadi // O'zbekiston iqtisodiyot axborotnomasi. –Toshkent, 1999, 1-2 sonlari-34 -bet.

² Balashevich. M.I. «Малый бизнес: отечественный и зарубежный опыт» Учеб. пособие. -Moskva. NKF «Ekoperspektiva», 1995., - 27-28. str

tomonidan mahsulot ishlab chiqarish yo‘li bilan tavakkal qilib, o‘z mulkiy javobgarligi ostida amalga oshiriladigan tashabbuskorlik faoliyati sifatida ta’rif bergan .

3. Tadqiqot metodologiyasi.

Ushbu maqolada kichik tadbirkorlik sub’ektlarini soliqqa tortish mexanizmini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishdan iborat. Qiyosiy usuldan foydalanilib, tadbirkorlik sub’ektlarini doir ma’lumotlar va ularni tahlillar amalga oshirilib ilmiy xulosalar berildi.

4. Tahlil va natijalar muhokamasi.

2017 – 2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha tasdiqlangan Harakatlar strategiyasi uchinchi yo‘nalishida “makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, xususiy mulk huquqini himoya qilish va uning ustuvor mavqeini yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik rivojini rag‘batlantirish, soliq yukini kamaytirish va soliqqa tortish tizimini soddalashtirish siyosatini davom ettirish, soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish va tegishli rag‘batlantiruvchi choralarni kengaytirish” kabi chora-tadbirlar belgilangan³.

Ta’kidlash joizki, amalga oshirilgan islohotlar natijasida Jahon bankining “Doing Business ” 2020-yangi har yillik hisoboti O‘zbekiston 7-o‘rin yuqoriga ko‘tarilib, dunyoning 190-mamlakati orasida 69-o‘rinni egalladi. Bu bizning mamlakatimizga ishbilarmonlik muhitini yaxshilashda eng katta yutuqlarga erishgan 20-ta mamlakat qatoriga kirish imkonini berdi. Shuningdek, “Iqtisodiy erkinlik indeksi” reytingida O‘zbekiston 26-pog‘onaga ko‘tarilib, 2020-yilda 114-o‘rinni, “Raqobatbardosh sanoat unumdorligi indeksi” 2020-yilgi reyting natijalariga ko‘ra 152-davlat orasida 92-o‘rinni egalladi.

Prezidentimiz ta’kidlaganidek, mamlakatimiz iqtisodiyotini rivojlantirish, farovon turmushini ta’minlashda muhim o‘rin tutayotgan tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash masalasi davlat siyosatining strategik yo‘nalishlaridan biridir.⁴

O‘zbekiston Respublikasining 2012-yil 2-maydagi “Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-328-sonli Qonuniga muvofiq, tadbirkorlik faoliyati – tadbirkorlik faoliyati sub’ektlari tomonidan qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan, o‘zi tavakkal qilib va o‘z mulkiy javobgarligi ostida daromad (foyda) olishga qaratilgan tashabbuskorlik faoliyatidir - deb ta’rif berilgan.

O‘rganishlar ko‘rsatmoqdaki, «biznes» va «tadbirkorlik» tushunchalari xususida iqtisodchi olimlar tomonidan turli fikr va yondashuvlar bildirilgan bo‘lib, yagona ta’rifga kelinmagan. Ushbu tushunchalar sinonim so‘zlaridek qaraladi.

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947-sonli Farmoni

⁴Mirziyoev Sh.M. “ Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta’minlashning muhim omilidir” – Toshkent.: Xalq so‘zi gazetasi, 2017, 8 yanvar.

“Biznes”- so‘zi inglizcha so‘z bo‘lib, u tadbirkorlik faoliyati yoki boshqacha so‘z bilan aytganda, kishilarni foyda olishga qaratilgan tadbirkorlik faoliyatidir⁵.

Yuridik shaxs tashkil etmasdan xususiy tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilishini tartibga solish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2011-yil 7-yanvardagi “Yakka tartibdagi tadbirkorlar yuridik shaxs tashkil etmasdan shug‘ullanishi mumkin bo‘lgan faoliyat turlari ro‘yxatini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 6-sonli qarori qabul qilindi. Mazkur qarorga asosan, jismoniy shaxslar 2011-yil 1-apreldan boshlab qaror bilan tasdiqlangan ro‘yxatga kiritilmagan faoliyat turlarini amalga oshirishi mumkin emasligi belgilab qo‘yildi. Xususiy tadbirkorlar yuridik shaxs tashkil etmasdan shug‘ullanishi mumkin bo‘lgan 87-ta faoliyat turlari ro‘yxati kiritilgan (ilova-1).

O‘zbekiston Respublikasining yangi Soliq kodeksi 2 ta (umumiy va maxsus) qism, 21 bo‘lim, 72 bob va 483 ta moddadan iboratdir. Kichik tadbirkorlik sub’ektlarini soliqqa tortish bo‘yicha quyidagi tartiblar belgilandi:

- kichik tadbirkorlik sub’ektlari tovar aylanmasi hajmidan kelib chiqib, avvalgi yagona soliq to‘lovi o‘rniga aylanmadan olinadigan soliq joriy etildi. Bunda, jami daromadi bir milliard so‘mdan oshmagan yuridik shaxslar va daromadi 100 mln. so‘mdan oshgan, lekin bir milliard so‘mgacha bo‘lgan yakka tartibdagi tadbirkorlar aylanmadan olinadigan soliq to‘lovchisi bo‘lishi belgilandi

- 2020-yilning 1-iyulidan boshlab qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha hosil bo‘lgan ortiqcha summani, ya’ni “manfiy” qoldiq summasini to‘liqligicha qaytarish tartibi joriy etildi;

- jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining asosiy stavkasi 12 foiz va QQS stavkasi 15 foiz etib belgilandi;

- soliqlarni to‘lashni kechiktirish yoki bo‘lib-bo‘lib to‘lash imkoniyatini taqdim etishning yangi tartibi joriy etildi;

- xo‘jalik sub’ektlarini xavflilik darajasiga 42 ta mezonlar asosida tahlila-tahlil (Risk-analiz) dasturi yordamida 3 ta segmentga (yashil, sariq va qizil yo‘laklarga) ajratish hamda kamchiliklar aniqlangan taqdirda, soliq nazoratining yangi kameral tekshiruv, sayyor tekshiruv va soliq auditi o‘tkazish tartibi joriy etildi;

- yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan to‘lanadigan soliq summasi o‘rtacha 30 foizga kamaytirilib, ularga soliqlarni to‘lash bo‘yicha tanlash huquqi berildi. Xususan, ular soliqni qat’iy belgilangan miqdorlarda to‘lashi yoxud jismoniy shaxsning jami yillik daromadi to‘g‘risida deklaratsiya asosida to‘lash imkoniyati berildi;

- ijtimoiy soliq stavkasi davlat korxonalariga, ustav fondida davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo‘lgan yuridik shaxslarga, shuningdek ustav fondida 50 yoki

⁵Rayzberg B.A. Sovremennyy ekonomicheskyy slovar.-M.: INFRA-M, 1997,.-496 str.

undan ortiq foiz davlat ulushi bo'lgan yuridik shaxslarga va ularning tarkibiy bo'linmalariga nisbatan 25 foizdan 12 foizgacha pasaytirildi;

– hisobvaraqa-fakturalarni elektron shaklda rasmiylashtirish joriy etildi va Soliq kodeksida ham hisobvaraqa-fakturalar qoida tariqasida elektron shaklda bo'lishi belgilandi va boshqalar.

Respublikada shakllangan soliq siësatini “Xalq boy bo'lsa, davlat ham boy va qudratli borilmoqda⁶” degan prinsip asosida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish muhim rol o'ynaydi hamda respublikada amalga oshirilayotgan iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shuni e'tirof etish joizki, iqtisodiy dastaklardan biri bo'lgan soliq mexanizmi orqali ularning faoliyatini tartibga solish va rag'batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar.

- Korxonalarning innovatsion faolligini oshirish uchun ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalari uchun xarajatlarning miqdoriga nisbatan foyda solig'idan qo'shimcha chegirmalar tarzidagi imtiyoz berish tartibini joriy qilish;

- Intellektual mol-mulklardan olingan daromadlar uchun patent box rejimini joriy etish lozim. Bunda, intellektual mulk ob'ektlarining bir qismi bo'lgan o'z patentlarini, litsenziyalarni, nou-xau va boshqa moddiy bo'lmagan obektlaridan ishlab chiqarishda foydalanish natijasida olingan foydani soliqqa tortishda foyda solig'ining pasaytirilgan stavkasi joriy qilinishi maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

1. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi- Toshkent: G'afur G'ulom nashriyot uyi 2020.- 640 b.
2. O'zbekiston Respublikasi davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.
3. Ma'ruza (2020) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning 2020-yil 20-apreldagi aholining ijtimoiy himoyasi hamda qurilish va infratuzilma tarmoqlari faoliyati masalalari bo'yicha o'tkazilgan yig'ilishdagi ma'ruzasi <https://president.uz/uz/lists/view/3506>.

⁶ Mirziyoev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz”. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi // Xalq so'zi, 2016 yil 15 dekabr.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	TAYYORLOV GURUHLARDA MARKAZLAR BILAN ISHLASH TAMOYILLARI	3
2	BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH DARSLARINI TASHKIL ETISH NAZARIYALARI	5
3	KATTA GURUHLARDA MATEMATIK TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH	7
4	BO'SHLANG'ICH SINFLARDA HUKUKIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISH	9
5	TALABALAR MUSTAQIL UQUV FAOLIYATI MUVAFFAQIYATGA ERISHISHINING PSIXOLOGIK OMILLARI	12
6	JAMOAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA HARBIY XIZMATCHILARNING PROFESSIONAL BULIB SHAKLLANISHIGA KASBIY BUZILISHINING SALBIY TA'SIRI	18
7	MOSLASHGAN ANIQLOVCHINING SHAXS-SON KATEGORIYASIDA IFODALANISHI	25
8	BOSHLANG'ICH SINFLARDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	29
9	BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARIDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH - DAVR TALABI	33
10	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI SAN'AT VA MADANIYAT RUHIDA TARBIYALASH	37
11	IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR BILAN ISHLASHDA OTA-ONA VA MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI HAMKORLIGI	45
12	MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLA SHAXSINING RIVOJLANISHIDA «MEN» - OBRAZI VA O'Z-O'ZIGA BAHO	51
13	MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLA SHAXSINI RIVOJLANTIRISHDA TARBIYANING ROLI HAMDA PEDAGOG- TARBIYACHI SIFATLARI	56
14	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA GRAFIK KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH VA ULARDA UCHRAYDIGAN QIYINCHILIKLARNI BARTARAF ETISH YO'LLARI	60
15	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA GENDERLIK TUSHUNCHASINI O'RGATISH	66
16	MAKTABGACHA TA'LIMDA «MEN» KONSEPSIYASINING RIVOJLANISH JARAYONI	71
17	YENGIL SANOAT MAHSULOTLARI BOZORIDA KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO'LLARI	77

18	YENGIL SANOAT MAHSULOTLARIGA QO'YILADIGAN TALABLARNING O'ZIGA XOSLIGI	80
19	TO'QIMACHILIK VA YENGIL SANOATDA YANGI TEXNOLOGIYA VA YANGI MATERIALLAR	84
20	GAZLAMA ISHLAB CHIQRISHDAGI TABIIY XOMASHYO MANBALARINING TASNIFI	87
21	IPAK MATO TAYYORLASHNING TEXNOLOGIK JARAYONINI TASHKIL ETISH ASOSLARI	90
22	BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA AXLOQIY-MA'NAVIY KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI	93
23	SHANXAY HAMKORLIK TASHKILOTI (SHHT) - MINTAQAVIY XAVFSIZLIK VA IQTISODIY HAMKORLIK TASHKILOTI	99
24	ALAM KONSEPTINING PRESUPPOZITSIYASI ("Anor" hikoyasi misolida)	103
25	GEOGRAFIYADA MATERIKLAR VA OKEANLAR TABIIY GEOGRAFIYASINI O'QITISH VA TUSHUNCHALAR	108
26	XALQ TA'LIMI TIZIMIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH ISHLARI: MUAMMO VA ULARNING YECHIMLARI	111
27	ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI	114
28	SALOMATLIK PSIXOLOGIYASI VA UNING ISTIQBOLLARI	118
29	O'SMIRLARDA HISSIY-IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI	122
30	SUITSIDAL XULQ SHAKLLANISHI IJTIMOY PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA	125
31	MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMAT KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	130
32	TASAVVUF PSIXOLOGIYASI VA UNING SHAXS TARBIYASIDAGI O'RN	133
33	СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЫШЛЕНИЯ У ПОДРОСТКОВ	140
34	ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ СТРАТЕГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ ВА УЛАРНИНГ АМАЛГА ОШИРИЛИШИНИ БОШҚАРИШ БОСҚИЧЛАРИ	144
35	MAKTABGACHA TA'LIMDA ISLOHOTLAR VA INNOVATION METODLAR	153
36	MAKTABDA FIZIKA TA'LIMIDA DAVRLASHTIRISHNING ASOSLARI	156
37	BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH DARSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH	159
38	ONA TILI VA ADABIYOT FANI HAQIDA UMUMIY TUSHUNCHALAR	162
39	JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADAN SOLIQLARNI UNDIRISH MEXANIZMINI TAKOMILLARSHTIRISH YO'LLARI	165

40	O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KICHIK TADBIRKORLIK SUB’EKTLARINI SOLIQQA TORTISH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	169
-----------	---	------------

JOURNAL OF NEW CENTRY INNOVATIONS

IN ALL AREAS

Google
Scholar

IC²I JOURNALS
MASTER LIST